

АНДРІЙ ЯКОВЛІВ
професор Українського Університету в Празі

ВПЛИВИ
СТАРОЧЕСЬКОГО ПРАВА
НА ПРАВО УКРАЇНСЬКЕ
ЛИТОВСЬКОЇ ДОБИ
XV—XVI В.

ANDRÉ YAKOVLIV
professeur à l'Université Ukrainienne
de Prague

INFLUENCE
DE L'ANCIEN DROIT TCHÈQUE
SUR LE DROIT UKRAINIEN
DE L'ÉPOQUE LITHUANIENNE
XV—XVI S.

Накладом Українського Університету в Празі
ПРАГА 1929
Державна Друкарня в Празі

АНДРІЙ ЯКОВЛІВ
професор Українського Університету в Празі

ВПЛИВИ
СТАРОЧЕСЬКОГО ПРАВА
НА ПРАВО УКРАЇНСЬКЕ
ЛИТОВСЬКОЇ ДОБИ
XV—XVI В.

ANDRÉ YAKOVLIV
professeur à l'Université Ukrainienne
de Prague

INFLUENCE
DE L'ANCIEN DROIT TCHÈQUE
SUR LE DROIT UKRAÏNIEN
DE L'ÉPOQUE LITHUANIENNE
XV—XVI S.

Накладом Українського Університету в Празі
ПРАГА 1929
Державна Друкарня в Празі

НАЦІОНАЛЬНА
ПАРЛАМЕНТСЬКА
БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНИ

Студії з історії словянської культури стверджують, що словянські народи вийшли з прасловянської батьківщини на шлях історичного життя з досить значним культурним запасом та що розвій національних особливостей окремих словянських народів на тлі прасловянської культурної основи — це вже явище послідовних історичних часів, продукт різниці географічних, економічних та політичних умов їх життя й культури. Історичний процес у різних словянських народів проходив неоднаково, різні були шляхи державного розвитку й культурного поступу. Але і в ці часи відокремленого історичного життя крім чужих, несловянських впливів, що мали місце в житті окремих словянських народів, можна констатувати також і рідні, словянські впливи, при тому впливи глибокі й довготривалі, що залишили помітні сліди в пам'ятках права й писемної мови. Факти культурних впливів і взаємин серед словянських народів являються особливо цінними для історії права. Вони викликають інтерес до вивчення історії права не лише свого народу в його відокремленості, але й інших словянських народів в їх взаємних стиках і впливах. Дослідження при допомозі порівнюючого методу права різних словянських народів допомагає історикові права висвітлити й розрішити багатьох проблем, що здаються неясними й трудними, а разом з тим дає можливість краще пізнати й вірніше оцінити характерні особливості свого рідного народу, його місце й роль в історії словянства і цілого людства.

Предметом цієї розвідки є виявлення впливів строчеського національного права й термінології на право українського народу за тієї доби його історії, протягом якої більша частина українських земель знаходилася в складі Литовсько-Руської держави (XV-XVI в.в.), коли творилося „литовсько-руське“, отже й українське, право і писемна мова.

Вважаю своїм прийнятним обов'язком висловити щирі подяку Високому Міністерству Шкіл і Народньої Освіти Чеськословенської Республіки за його цінну матеріальну допомогу, яка уможливила Українському Університету в Празі видати цю розвідку друком.

Проф. А. Яковлів.

Прага, 1929.

I.

Чесько-українські стосунки й впливи в X—XV в. в.

Історія застав чеський та український народи в близькому сусідстві і в постійних сусідських зносінах. Цьому сприяло вигідне географічне положення Чеської землі й України-Русі на великих торговельних шляхах, що сполучали Схід з Заходом та йшли через центри обох земель: Київ і Прагу.¹⁾ З часу утворення міцної державної організації, як в Чехії, так і в Київській Русі, торговельні стосунки скріплюються та доповнюються зносінами державно-політичними й культурними.

З X-го віку наш літопис зазначає факти дружніх взаємних стосунків між державою кн. Володимира і Чеською землею. В Лаврент'євському спискові під р. 996—997 записано: „И бѣ жива (Володимир) съ князя околными миром, съ Болеславомъ Лядьскимъ и съ Стефаномъ Угорьскимъ и съ Андрихомъ Чешьскимъ и бѣ миръ межю ими и любы.“²⁾ В цей час князем чеським був князь Болеслав II (967—999) з династії Премисловичів (чеський князь Ольдрых, чи як пише літопис, „Андрихъ“, або „Ондроникъ“ [Пнат'євський список], був вперше чеським князем р. 1012). На близькі стосунки кн. Володимира з Чехією вказує факт, що Володимир мав дві жінки „водимыя“ — „чехини“, від яких народилися йому сини: Вишеслав і Святослав.³⁾ В ті часи велика держава Володимирова безпосередне межувала з Чеською державою, провадила жваві політичні й торговельні зносини, отже взаємні стосунки були сталі й тісні. За тієї доби культура, мова і право України-Русі й Чехії були ще настільки близькі між собою, що чехи на Русі, а українці-руси в Чехії почували себе, як на рідній землі. До близьких стосунків і взаємин причинилася й церква: Київська й Чеська церкви знаходилися в тісному постійному звязку, в наслідок чого чеські святі: кн. Вацлав та кн. Людмила були признані за святих і в Києві, натомісць чеська церква святкувала пам'ять руських князів-мучеників Бориса й Гліба.

¹⁾ М. Грушевський: *Історія України-Русі*. Т. III, стор. 303. Н. Jireček: *Základy zemského zřízení. Slovanské právo*. III, sv. 1, str. 181—182.

²⁾ Полное Собрание русских летописей. СПб. 1846, т. I, ст. 54.

³⁾ Полное собр. русск. лѣтол. СПб. 1846. Т. I., ст. 34. Проф. О. Колесса. Погляд на історію українсько-чеських взаємин... Український Університет в Празі. Прага. 1927. Стор. 6.

Взаємини між Київською державою й Чехією продовжуються без перерви аж до занепаду Києва, як державного центру України-Русі. На кінці XII і на початку XIII в. в. політичні й економічні обставини міняються не на користь Києва. Натиск зі сходу й півдня монголів перериває торговельні зв'язки Києва зі Сходом і культурно-політичні з Візантією. Внаслідок цього велика держава Володимира й Ярослава втрачає свою попередню могутність і значіння і занепадає. В цей же час Чехія, що з усіх словянських держав найдалі була посунута на Захід, консолідується політично, засвоює західну культуру і досягає в XIII—XIV в. в. високої степені економічного й культурного добробуту.

Після занепаду Києва стосунки України й Чехії перемістилися ближче на Захід та зосередилися в Галицько-Володимирській державі. За часів князів Романовичів Галицьких: Данила і Льва близькі зносини з Чехією, то дружні, приятельські, то ворожі, продовжуються цілий XIII в. Густинський літопис під роком 1246 записав, що Данило з Белою, королем Угорським, воювали чехів і німців (Полное собр. рус. лѣтоп., т. II, ст. 341). В Іпат'євському літопису під р. 1254 зазначено знов про похід кн. Данила з поляками на чехів, при чому спалили вони город на р. Опаві та інші городи чеські (тамже, ст. 189—190). Але вже під р. 1291 занотовано і факт мирних зносин: „Левъ ѣха въ Чехы на снемъ къ королеви,¹⁾ зане любовь держаше с нимъ велику и докончавъ с нимъ миръ до своего живота. Король же одаривъ Льва дарами всякими дорогими и тако отпусти с великою честью“ (стор. 936).

Попередні ворожі відносини Данила Галицького до короля Премисла-Отокара II, батька Вацлава II, залежали не від глибоких розходжень, лише від причин домашніх, що виникли на тлі родинному. Кн. Данилові Романовичу довелося витримати довгу і вперту боротьбу за князівство Галицьке з князями Михайлом Всеволодовичем Чернігівським та його сином, Ростиславом. Року 1235 по раз перший кн. Михайло Всеволодович захопив Галич і посадив в ньому княжити свого сина. Слідуючого року кн. Михайло і Данило замирилися і Данилові дістався Перемишль. Року 1238 кн. Михайло повернувся до Києва, де якийсь час княжив, а Ростислав княжив у Галичі. Потім кн. Данило, скориставшись з походу Ростислава проти Литви, захопив Галич і примусив Ростислава втекти до Угорщини. В той же час татари стали загрожувати Києву і кн. Михайло року 1238 „бѣжа по сыну своему передъ татары въ Угры“ (Іпат ст. 177). В Угорщині кн. Ростислав при допомозі батька розпочав був заходи, щоб одружитися з дочкою короля Бели, але на цей раз без успіху. Іпат'євський літопис, що симпатизував кн. Данилові, зазначив: „Король же не вдасть дѣвки своей Ростиславу и погна

¹⁾ В той час королем чеським був Вацлав II з династії Премисловичів.

и прочь; идоста Михаилъ и Ростиславъ ко увѣ своему въ Ляхы и ко Конрадови.“ Довідавшись невдовзі про погром Київ татарами, кн. Михайло, хоч і замирився був з Данилом, не міг вже вернути до Київ. Літом р. 1241, потерпівши перед тим поразку від німців біля Неймарка, де була розбита їх дружина і пограбовано майно, бідлашні князі Чернігівські подалися на Волинь до Володимира й Пінського. Але, перебуваючи в такому критичному становищі, князі Чернігівські не забувають про Галич. Кн. Ростислав з'єднується з болоховськими князями і знов тягне війною проти Данила й Василька Галицьких, але без успіху. Року 1242 він відійшов до Щекотова; розбитий татарами біля Борку, мусів він вдруге тікати до Угорщини. На цей раз король Бела прийняв його прихильно і віддав за нього свою дочку, Ганну. Батько Ростислава теж прибув до Угорщини, але не знайшов доброго до себе відношення і вернувся до рідного Чернигова. Року 1246 він був закликаний до хана в Орду, одмовився виконати поганського обряду і був замучений татарами. Син його, кн. Ростислав, ставши зятем могутнього тоді короля Бели, продовжував боротьбу з кн. Данилом за Галич. Р. 1250 кн. Данило остаточно замирився з кор. Белою і з Ростиславом та одружив свого сина, Льва, з другою дочкою Бели, Констанцією. Таким чином, давні вороги, Ростислав і Лев, стали свояками, але Ростислав, видно, не відмовився від своїх претензій на Галич, бо зберіг за собою титул князя Галицького; так його й іменують угорські й чеські хроністи. Він проживав в Угорщині: року 1243 він був баном цілої Славонії, р. 1254 — господарем над Мачвою на р. Саві, а потім баном Босенським. Через те, що тримався православ'я, чеські хроністи іноді іменують його „князем Болгарським“. Помер кн. Ростислав десь р. 1262—1264. Від шлюбу кн. Ростислава з Ганною, княжною Угорською, народилися два сини: Михайло і Бела, та дві дочки: Кунгута й Грифіна. Старша дочка, *Кунгута була виддана року 1261 за чеського короля Премисла-Отокара II., а син його й королю Кунгути Ростиславичові, князю Галицької, чеський король Вацлав II., став родоначальником всіх посліду- ючих королів чеських з дому Люксембурського, Польського й Угорського.*¹⁾

З історії бурхливого, повного різних пригод життя кн. Михайла й Ростислава бачимо, що доля їх мало не що року гонила по цілій Україні-Русі і по сусідніх землях: Угорщині, Польщі, Німеччині. Ходили вони не самі, а з дружиною, частина якої назавше лишилася з Ростиславом в Угорщині, а дехто, певне, попав і до Чехії з княгинєю Ганною, коли вона, після смерті батька, кор. Бели, і кн. Ростислава, виїмлювала до своєї дочки, королюви Чеської, до Праги. До самої смерті своєї вона зберегла титул княгині Галицької. Через

¹⁾ Fr. Palacký: Spisy Drobné. Díl II., str. 176—190.

князів Чернігівських та князів Романовичів Галицьких підтримувалися протягом XIII в. взаємини між Україною та Чехією і завершилися порідненням чеського королівського дому з українсько-руськими князями з роду Ольговичів Чернігівських.

До речі треба пригадати тут, що після розгрому Києва татарами значна кількість перших українських „емігрантів“, що мусили тікати з України, знайшла притулок в Чехії.¹⁾

XIV в. в історії України-Русі був віком занепаду й важливих державно-політичних змін. Українські землі втрачають свою самостійність і входять в склад Литви та Польщі. Дякуючи цьому Україна не могла вже провадити безпосередніх зносин з Чехією; впливи чеські відбивалися на українській культурі не прямо, а посередне, через Литву й Польщу.

Навпаки, Чехія протягом XIV в. розвинулася в могутню слов'янську державу і досягла високого культурного рівня. На початку XIV в. (1300) чеський король Вацлав II був обраний королем польським. Між иншим він реформував в Чехії грошову систему, завівши нову грошову одиницю-копу, яка по вартості рівнялася старослов'янській гривні срібла та поділялася на 60 грошів. Року 1300 ця грошова одиниця була введена і в Польщі, а вже з Польщі копий гроші перейшли до Литви й до українських земель.²⁾ Рахунок на копий гроші лишився на Україні і після скасування цієї грошової одиниці.

Час панування в Чехії короля Карла IV визнається за добу особливого піднесення національної культури й добробуту. Карл IV, вихованець Парижського університету, людина високо освічена для свого часу, разом з тим був і великим чеським патріотом. Він всі зусилля направив на розвій національної культури, а особливу увагу звернув на розвій права, мови й освіти. Він щедро заохочував чеських правників: суддів, коморників, писарів земських працювати над зібранням і тлумаченням пам'яток старочеського права, над удосконаленням писемної мови й земського права. За його часу з'явилися такі славнозвісні збірники права, як „Řád práva zemského“ і „Majestas Carolina“. Деякі частини цього останнього збірника були написані самим Карлом IV. З'явилися також переклади на чеську мову німецького мійського права.

Одним з найважливіших засобів до піднесення чеської культури було заснування в Празі славного Карлового університету, р. 1348. Прохаючи папу Климента видати буллу на заснування університету, Карл IV, між иншим, зазначив, що вищої школи загальних наук не має ні в Чехії, а ні в сусідніх країнах.³⁾ Одержавши

¹⁾ Проф. М. Славінський: Перші українські емігранти в Чехії. Звідомлення про перший український науковий з'їзд в Празі р. 1926, стор. 14.

²⁾ Н. Jireček: Právnícký život v Čechách a na Moravě. Praha. 1903, str. 75.

³⁾ W. W. Tomek: Děje university Pražské. Díl I. Praha. 1849, str. 8.

буллу, Карл IV р. 1348 прибув до Праги, скликав сойм і предложив затвердити проект заснування університету. В квітні р. 1348 він видав грамоту під золотою буллою, в якій урочисто проголосив про заснування „*obecného učení Pražského (universitas studii Pragensis)*“*. Грамотою з р. 1349, вже як імператор і король римський, підтвердив він заснування університету і дав привілей, щоб „*mistři, studenti a služebníci jejích i všechna obec téhož učení účastna byla všech milostí, předností, swobod a obyčejů, od předešlých císařů Římských kterýmukoliwěk jiným učením udělených nebo potvrzených*“.¹⁾ Року 1348 були закликані професори і розпочалися виклади, а р. 1349 були вже переведені перші промоції. На університеті було організовано 4 факультети: теологічний, медичний, правничий і вільних наук (потім філософічний). Вся корпорація школи з її автономією і привілеями одержала назву: по чеському — „*obec*“, по латині — „*universitas*“.²⁾ Згідно статуту, який було остаточно затверджено лише р. 1385, Празський університет поділявся, крім факультетів, також і на „*нації*“, на зразок Парижського університету, заснов. р. 1150. Було 4 нації: чеська, баварська, польська і саксонська. До чеської нації належали: Чехи, Морава, Угорщина, Семиградія та інші угорські землі. До баварської нації належали: Німеччина, Швейцарія, Гессен, Рейнська провінція, Вестфалія, частина ГанOVERA і Голандія. До саксонської нації були приписані: північна Німеччина, Данія, Швеція, Норвегія, Фінляндія і Лівонія. Нарешті, до польської нації належали: Польща, Литва, Прусія, Сілезія, Лужиці, Мішень, Дуринське і верхня Саксонія. Таким чином до польської нації були включені й українські землі.³⁾ Перелік країн, приписаних до 4-х націй Празського університету, показує, що його територія (округа) розповсюджувалася на всю середню й західну частину Європи. Університет давав наукові степені: бакалавра, магістра і доктора (на медичному та правничому факультетах). Виклади одбувалися в різних школах або на приватних помешканнях професорів. В таких помешканнях студенти вчилися й мешкали, платячи професорові за науку, за помешкання й харчі. Ці пансіонати звалися „*бурсами*“, а студенти — „*бурсаками*“ (*bursarii*).⁴⁾ Обіднання кількох професорів в помешканнях, спеціально призначених, подарованих чи набутих на пожертви королів і меценатів, називалися колегіумами. Кожний колегіум мав свого пробоща, якого професори — „*колеги*“ що року собі вибирали. Найстаршим і найбагатшим колегіумом у Празі був Карлів колегіум (*Collegium Caroli* або *Domus Caroli*) на

¹⁾ W. W. Tomek, *op. cit.*, p. 10—11.

²⁾ *Ibid.*, p. 16.

³⁾ W. W. Tomek: O počtu studentůw na učení Pražském. *Časop. Česk. Mus.* 1846, pp. 220—221.

⁴⁾ W. W. Tomek: *Děje university Pražské*, p. 46.

12 професорів, заложений р. 1366. Були ще: колегіум Всіх Святих, кор. Вацлава та інші. Особливої уваги нашої заслуговує колегіум Литовський, заложений року 1397 польською королевою Ядвігою. Як видно з фундушної грамоти, кор. Ядвіга заклала колегіум з метою поширення католицької віри на Литві, яка ще так недавно прийняла христову віру. „В землях литовських і *сусідніх*, сказано в грамоті, люд, що був недавно в темряві пекельної смерті, від сліпоти невіри перейшов до світла, водою св. Хреста народився, святої римської церкви заховує єдність і вже багато литовських і інших тих країн синів, покроплені росою св. Духа, до шкільного католицького вчення, яко влень до джерел водних, біжать, яко немовлята до матернього молока, або яко жона ханаанська до пожиточного слова Божого, що падає зі столу славної святої теології. Для того, бачучи їх жадобу, хотіла б (кор. Ядвіга) причинитися до того, щоб вони не тільки були освячені ясністю вчення і чести, але щоб сонце правди Христової від них, як від золотих щитів одбиваючись, освітлювало *всі гори литовські і інших тих країн*“.¹⁾ Наведене місце грамоти свідчить, по перше, що серед литовців і населення „інших тих країн“, отже й українських земель, існувала тоді жадоба науки, а по друге, що колегіум призначався не тільки для литовців, але й для українців. Ядвіга просила згоди кор. Вацлава набути для колегіума дім у Празі, в якому б мешкали професори й студенти, а на утримання колегіума призначила 200 коп грошей річно з своїх маєтків, що знаходилися в Чехії. Кураторами й уповноваженими Ядвіга призначила свого проповідника, Яна Штєкна, пана Кржижа, одного з фундаторів Вифлемської каплиці в Празі, і Нєпра, міщанина Празького. Аж до року 1413 колегіум містився в домі при каплиці Єрусалимській, що був нанятий у Збрацлавського Цистерського монастиря.²⁾ На жаль через втрату частини університетського архіву за перші роки діяльності університету, не має можливості тепер встановити а ні складу професорів і студентів Литовського колегіума, а ні вияснити його діяльність.

За прийнятим звичаєм, як професори, так і студенти, при вступі до університету записувалися до університетської метрики (*Album sive Matricula*), загальної для цілого університету. Крім того велися метрики по факультетам, в які записувалися декани, маїстри і бакалаври, що складали іспити і були цромовані. Отже загальна і факультетські метрики являються головним джерелом, з якого можна довідатися про національність, або принаймні про місце походження професорів та студентів. Але на жаль найдавнішої загальної метрики від засновання університету аж до початку 17 в. не збереглося; мається лише загальна метрика правничого факультету від 1372 по

¹⁾ W. W. Tomek, op. cit., p. 133.

²⁾ Ibid., p. 134.

1418 р., себ то за час, коли цей факультет складав окремий правничий університет. Крім того збереглася факультетська метрика факультету вільних наук за роки 1367—1408. Обидві книги видані в Monumenta historica universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis, t. I, p. I і t. II, p. I. Переглянувши імена й прізвиська професорів та студентів, ми знайшли там прізвиська, які ніби то свідчать, що зазначені особи походять з українських земель і, можливо, були українцями, хоч категорично висловити це ми не маємо певніших даних. В метриці юридичного факультету серед студентів записані, між іншими, такі особи:¹⁾ Року 1375: Laurentius, plebanus de Constantin; 1377: Nicolaus de Gluchow; 1379: Nicolaus Svidenicz (pauper, nihil dedit); 1384: Andreas Petri de Jawor, (pauper), notarius universitatis. Nicolaus Czobot, magister in artium; 1385: Johannes, monachus de Kamencz; Mag. Andreas Gallici; 1393: Mag. Paulus Wladymyry; 1399: Andreas Pavli de Podlessno; 1401: Silvester Lassota de Steblow, mag. in artium. З метрики факультету вільних наук, а також з інших джерел²⁾ можна навести ще такі прізвиська ректорів, деканів і професорів університету: *ректори*: р. 1397: Magister Nicolaus Magni de Jawor, sacrae theologiae professor; Mroczko de Kisselewo, ректор правничого університету 1401 р.; *декани* факультету вільних наук: 1374—1375: Mag. Nicolaus de Gubin; 1399: Nicolaus Stoer de Swidnicz; 1416: Nicolaus de Paulikov; *професори* тогож факультету: 1380: Nicolaus Storch; 1395: Stephanus de Syrsco; 1396: Paulus de Wladimiri; Laurentius Storch de Czobot; 1401: Johannus Falkow; 1403: Silvester Lassota. Оце і всі прізвиська, більш-менш подібні до українських. Їх не багато, але можна думати, що в Празькому університеті вчилося далеко більше студентів з українських земель, приймаючи на увагу загальну кількість студентів, а також і те, що польська нація, наприклад, на факультеті вільних наук була другою після саксонської по числу промованих магістрів і бакалаврів. В Томек в своїй розправі: „O počtu studentův na učení pražském“. Časop. Česk. Mus. 1846, p. 212, перевіряючи звістки чеських хроник про те, що число студентів Празького університету в XIV в. рівнялося 34—36 тисячам, прийшов до висновку, що ці числа правдоподібні, але означають вони загальне число студентів не за один рік, а, може, за кілька десятиків літ. На доказ цього він обрахував, що на правничому факультеті за роки від 1372 по 1418 було 3653 студенти, 251 бакалавр і 50 магістрів. На факультеті вільних наук від р. 1367 по р. 1418 було промовано 4092 бакалаври і 894 маїстри. В рукопису факультету вільних наук під роком 1377 мається така примітка: „за ректорство маїстра Вест-

¹⁾ Monumenta, t. II, pars I, p. 92.

²⁾ W. W. Tomek: Děje university pražské, t. I, p. 296—312. Monumenta, t. I, pars 1.

фаля протягом одного дня записалося 722 студенти.¹⁾ Це число було остільки значне тоді, що про нього згадують майде всі хроніки. В деканській книзі під р. 1512 маєтья така запись: „*Divo Carolo imperante et aliquandiu rege Venceslao studium Pragae adeo floruit, ut Boemi, Ungari, Poloni, Slavi, Australes, Boji, Rhenenses, Turingi, Rhetia, Sarmatia literarum indagatores studiorum Pragae confluunt, ut nobis argumento esse possunt 722 sub mag-o Vestuali intra semestrum temporis curriculum in matricula conscripti.*“²⁾ Тут не тільки підтверджується наведене вище число студентів, але й зазначаються країни, з яких походили студенти; в числі країн зазначена Сарматія, в склад якої давні географи включали й українські землі. Значіння Празького університету для Польщі, Литви й українських земель зменшилося з часу відкриття студій (р. 1400) на Краківському університеті, але цей факт в зв'язку з початком гуситського руху в Чехії спричинився до того, що багатою пражських професорів, як поляків, так і інших націй, перейшли до Кракова. Вони принесли з собою багатою рукописних кодексів і книг, частина яких і досі знаходиться в бібліотеці Краківського університету.³⁾ Проф. Бідло в цитованій праці нараховує 11 професорів Празького університету, що на початку XV в. перейшли до Кракова; 12 професорів Краківського університету одержали свої наукові степені в Празькому університеті до р. 1400, і 7 після р. 1400.⁴⁾ Під час гуситських війн значна кількість чеських професорів, противників Гуса, і студентів перебралися до Краківського університету. Незалежно від цього вчені з Праги часто одвідували Польщу й Литву, навіязуючи близькі стосунки з відповідними колами цих земель. В кінці XIV в., наприклад, до Польщі й Литви приїздив магістр Єроним, не той славнозвісний друг і оборонець Яна Гуса, а його сучасник, що іменує себе „містром Яном з Праги“. Він побував в Польщі й довгий час в Литві, де й провадив досить жваву діяльність протягом 3-х років, головним чином в Жмуді, що недавно прийняла Христову віру.⁵⁾ Потім (р. 1413) вибрався на подорож до Польщі й Литви магістр Єроним Празький, друг і оборонець Гуса. Він приїхав до Кракова, потім перебрався на Литву, до вел. князя Витовта, побував також у Пскові й Витебську. Єроним Празький дуже цікавився „руським“ населенням Литви, виявив велику прихильність до православної віри і до православних, чим заслужив велику ненависть до себе з боку литовських католиків. Публично, в присутності Віленського католицького єпископа, Єроним проголосив, що православна віра є — віра права і що руси — добрі хри-

¹⁾ W. W. Tomek, op. cit., p. 215.

²⁾ Monumenta, t. I, pars II, p. 240.

³⁾ Prof. Bidlo: *Čeští emigranti v Polsku*. Čas. Česk. Mus. 1896, p. 124.

⁴⁾ Ibid., p. 126—128.

⁵⁾ Ibid., p. 240—243, 251, 262.

стіяне. Литовські католики обвинувачували його навіть в тому, що він намовляв Витовта і його підданих перейти з латинства на православну віру. На Констанцькому соборі Еронима обвинувачували, між іншим, в тому, що він ніби то вже перейшов до православ'я.¹⁾

Празський університет в XIV в. був єдиною вищою школою на славянській землі, в якій українці могли добути вищу, європейську освіту і наукові степені. Учні цього університету, українці, білоруси й литовці, а в добу гуситських війн професори й студенти-чехи посередне, через Польщу й Литву, і безпосереднє навіязали культурні, релігійні й політичні стосунки з українськими землями.

Ще ближчі стосунки між чехами, поляками, литовцями й українцями завязалися в XV в., коли в Чехії поруч з релігійним, реформаторським рухом зміцнів рух національний і всесловянський. Чехи розпочали бій з цілою католицькою Європою, надто з своїми споконвічними ворогами-німцями. Шукаючи союзників, чехи особливу увагу звернули на Польщу, Литву і зв'язані з ними українські землі. Дружнім відношенням цих держав до Чехії сприяло те, що Польща й Литва в цей час також провадили боротьбу з німецькими ридцями в Лівонії. Коли чеський король Вацлав II став на бік Польщі й Литви, багачко чехів і моравів поспішили на допомогу їм; в битві під Таненбергом (р. 1410) чеські й моравські вояли склали окремі відділи польсько-литовського війська під прапором св. Юрія. Після перемоги чехи лишилися на службі, бо як раз трапився напад татар. В експедиції проти хрестоносців р. 1414 приймало участь багато чехів.²⁾ Магістр Ян Гус листувався з кор. Ягайлом і застерігав Польщу та Литву, „словянські держави“, проти вресі німецької. „При таких близьких стосунках, пише проф. Первольф, можна було повірити, що при дворі вел. князя Витовта один чеський шляхтич відважився публічно проголосити, що Гуса несправедливо осуджено“.³⁾ Коли ж чехи взялися за зброю, щоб „встановити правду закону Божого і мови словянської“, то не дивно, що вони в першу чергу шукали собі спільників на словянському Сході, в Польщі та в Литовсько-Руській державі.⁴⁾

Року 1420 чехи тричі пропанували польському королеві Владиславу чеську корону, але цей під впливом католицького духовенства одмовлявся або вимагав, щоб чехи замирилися з католицькою церквою. Тоді чехи вдалися до вел. князя Литовського Витовта. Року 1421 на Кутногорському соймі чехи вибрали Витовта на короля і з цього часу іменували його „králem českým požádaným“.⁵⁾

¹⁾ Prof. J. Pervolf: *Poměr Čechův k Polsku a Litvě za husitského hnutí. Osvěta* 1873, p. 764.

²⁾ Ibidem, p. 764—765.

³⁾ Ibid., p. 764.

⁴⁾ Ibidem.

⁵⁾ Ibid., p. 765.

Чеські послі, вислані до Витовта, були в дорозі арештовані в Ратіборі Опавським кн. Яном. Це викликало надзвичайне обурення в Чехії, Польщі й Литві. Витовт та його небіж, князь Сігізмунд Корибутович Литовський, підтримані загальною opinio, що не рахувалася з католицькими впливами, загрозили війною, вимагаючи негайного звільнення послів. Витовт запропанував пражанам, щоб вони вирядили військо проти кн. Опавського, а він з свого боку вишле Сігізмунда Корибутовича з військом на поміч. Під такою загрозою кн. Опавський мусів звільнити чеських послів.¹⁾ Витовт крім того робив спроби оборонити чехів перед папою, а згодом вислав на поміч чехам військову допомогу з кн. Сігізмундом Корибутовичем на чолі. Під хоругв Корибутовича, крім литвинів і поляків, охоче прийшов численний відділ українських вояків, переважно з Галичини. Потім кор. Владислав-Ягайло дорікав „обивателям землі Руської“, що коли король через руського старосту, Спитка, закликав їх до війни проти гуситів і гроші обіцяв, то вони не послуухали королівського заклику, а з кн. Корибутовичем і без платні поспішили чехам на поміч „проти свого спасення і чести“.²⁾ Певне історичний факт участі українських вояків в поході на поміч чехам дав привід Ів. Франкові писати: „маємо докази, що українські козаки воювали в рядах чеських таборитів“.³⁾ Кількість помічного війська кн. Сігізмунда історики означають в 5000 і в 7000 кінноти.⁴⁾ Року 1422 кн. Сігізмунд Корибутович вступив з військом своїм до Чехії і зараз же в моравському місті Уничові прийняв причастя по гуситському обряду. До населення він звернувся з відозвою, в якій зазначив, що прийшов від імени вел. кн. Витовта, чеського короля „пожаданого“, як його повновласний заступник, щоб оборонити „закон Божий, чеську землю і добро посполите від всіх внутрішніх і зовнішніх ворогів“. Закликав всіх замиритися та зібратися на сойм в Чеславі. На соймі Сігізмунд був прийнятий і признаний, як „správce zemský“. Потім признали його й гуситські вожді: Ян Жижка, Буховець і інші, як „помочника а справцу найвищого землі Чеської“.⁵⁾ Сігізмунд старався примирити пражан гуситів з таборитами. Між ним та головним вождем таборитів, Жижкою, зав'язалися дружні відносини: Сігізмунд називав Жижку „батьком“, а Жижка звертався до Сігізмунда так: „княжичу, пане сину“.

Поки Сігізмунд Корибутович перебував в Чехії та нав'язував

¹⁾ Ibid., p. 766.

²⁾ Ibid., p. 766.

³⁾ K dějinám česko-rusínské vzájemnosti. Slov. Přehled 1901, III. p. 158.

⁴⁾ W. Tomek: Dějepis města Prahy. Díl IV., p. 245. F. Palacký: Dějiny národa českého. T. III, p. 365. Проф. М. Грушевський: Історія української літератури. Т. V. Вип. I. Київ. 1926, ст. 68—69. Проф. Грушевський нарахував у відділі Сігізмунда Корибутов. 2½ тис. кінноти і стількиж пішого війська.

⁵⁾ Ibid., p. 767.

дружні відносини з впливовими колами, в Польщі й Литві обставини змінилися. Католицька партія напружувала сили, щоб примусити кор. Ягайла й вел. кн. Витовта одмовити в допомозі „єретикам“ гуситам. З свого боку імператор Сігізмунд загрожував Польщі війною. Зрештою католицькі впливи перемогли і кн. Корибутовича було відкликано з Чехії р. 1423.¹⁾ Проти волі кн. Сігізмунд мусів скоритися й залишити Чехію, але не надовго. Вже слідуєчого року чеські послы знов прибули до кор. Ягайла, прохаючи вислати їм на поміч кн. Сігізмунда, навіть, як стверджує Длугош, послы висловили бажання мати його королем чеським. В. Томек в своїй історії міста Праги стверджує, що свою пропозицію чеські послы адресували безпосередне Сігізмундові.²⁾ Але кор. Ягайло відмовив у допомозі. Тоді кн. Сігізмунд, зібравши своїх вояків, на власну руку в червні р. 1424 подався до Чехії.³⁾ Перебував Сігізмунд переважно в Празі, але приймав участь з своїм військом, в складі якого знов були українці, в різних битвах, напр. в битві під Устем, р. 1426. Як оповідає сучасник, кн. Корибутович „з плачем молився Богу, закликав військо до бою, начальникам земським пораду давав“.⁴⁾ Як „справця земський“, Сігізмунд мимоволі був втягнений у внутрішні справи гуситів. Він мусів бути присутнім при диспутах, які тоді часто влаштовувалися в Празі, в університеті, або на ратуші. Так, наприклад, він був присутнім на знаменитому диспуті 25 грудня 1426 р. магістра Яна Шишбрама з магістром Петром Англішом про Віклефові книги. Ці диспути не тільки не заспокоювали населення, не приводили до внутрішнього миру, але, навпаки, втягали широкі маси в теологічні спори та поділяли їх на ворогуючі табори. Сігізмунд необережно й сам прийняв сторону Шишбрама. Нарешті, Сігізмунд став шукати порозуміння з імператором Сігізмундом, що й викликало проти нього повстання цілої Праги. 17 квітня 1427 р. він був арештований, позбавлений титула „справці земського“ і одвезений до Вальдштейнського замку.⁵⁾ Гірко потім нарікали сучасники на пражан за таке відношення до Сігізмунда: „князю Корибуту але пражане заплатили за його службу і поміч проти ворогів. Але не занехаїв Бог без помсти тих злих людей“.⁶⁾ Не дивлячись на таке відношення пражан, Сігізмунд Корибутович зільнений з під арешту, не покинув Чехії; бачимо його серед чеських гейтманів. Року 1430 забрав він Глівіце в Силезії і приймав участь в битві чехів у Домажлиць р. 1431.⁷⁾

¹⁾ Ibid.

²⁾ W. W. Tomek: *Děje města Prahy*. Díl IV, p. 300.

³⁾ Ibid. p. 306.

⁴⁾ W. W. Tomek: *Děje university Pražské*. I, p. 272; проф. М. Г'рушевський, *op. cit.* ст. 69.

⁵⁾ Prof. J. Pervolf, *op. cit.*, p. 767.

⁶⁾ Ibid., p. 767.

Перерва зносин між Чехією та Польщею і Литвою не довго тривала. По смерті вел. кн. Витовта (р. 1430) виникли поважні суперечки між Польщею та Литвою. Наступник Витовта вел. кн. Литовський Болеслав-Свидригайло (або Швидригайло – Švidrigajlo, як він іменувався в литовсько-руських і чеських актах) був в союзі з ворогами Польщі-німецьким імператором і хрестоносцями, а польський король тоді замирився був з чехами. Кн. Сігізмунд Корибутович перейшов тоді на бік поляків і з польським військом допомагав чехам. Потім чехи помогли полякам у війні проти хрестоносців. Найбільш прихильно ставилися до Польщі наступники Жижки: вони пропанували вислати на поміч Польщі своє добірне військо під командою Сігізмунда Корибутовича: „цього війська, казали вони, німці й погляду не виносять.“¹⁾

З свого боку Свидригайло, що був у війні з кор. Ягайлою, теж шукав допомоги у чехів, у таборитів: Прокопа Великого, Дівуша, Сміли. Між кн. Корибутовичем і цими вождями чеськими була складена з цього приводу якась угода, бо в своїх листах, писаних чеською мовою, з р. 1431 Свидригайло дякував кн. Корибутовича й таборитів. В цій справі до Свидригайла таборити вислали послом кн. Вацлава Олавського в кінці 1431 р.²⁾ Невідомо, чим закінчилися ці пересправи, але з документів можна бачити, що таборити радше готові були допомагати Литві, ніж Польщі. Внутрішня незгода в Чехії привела до домашньої війни. Року 1434 в битві у Ліпан шляхтакатоликів і помірковані гусити перемогли непримиримих націоналістів і визнали цесаря Сігізмунда королем чеським. Через рік вирішилася й суперечка між Ягайлою та Свидригайлом. В битві під Вількомиром, р. 1435 литовське військо, що складалося переважно з православних з Русі, помічних полків татарських і чеських під зверхньою командою кн. Сігізмунда Корибутовича, було розбите поляками, кн. Корибутович попав у полон і був замучений.³⁾ Так скінчилася кар'єра кн. Корибутовича, надзвичайно інтересної людини тієї доби. Кн. Корибутович відіграв дуже важливу роль в чесько-українських взаєминах XV в., під час гуситського руху. Він вів з собою на поміч чехам українських вояків, а також і чехів на поміч полякам та Литві. Певний час кн. Сігізмунд вважався кандидатом на чеського короля. Він старався втягти Польщу і Литву в боротьбу, яку вели чехи на заході, і тим викликав справедливі побоювання серед католиків і німців, які пам'ятали, що кн. Сігізмунд — це „руський князь“, що за ним стоїть ціла „схизматичька Русь“.⁴⁾ Кн. Корибутович і серед „Русі“ полишив живу пам'ять. Ісайя Копитенський в „посланні“ до кн. Єремії Вишневецького, потомка Ко-

¹⁾ Ibid., p. 769—770.

²⁾ Ibid., p. 771.

³⁾ М. Грушевський, *op. cit.*, ст. 73.

⁴⁾ М. Грушевський, *op. cit.*, стор. 69—70.

рибутовичів (р. 1631), згадує про Сігізмунда, який „для великої дѣльности рыцарской взятый былъ на королевство Ческое“.¹⁾

Взаємини між чехами, поляками й Литовсько-Руською державою ще більше скріпилися після обрання, р. 1469, на короля Чехії польського королевича Владислава, хоч треба зазначити, що була сильна група серед чехів, яка бажала бачити королем Чеським Казимира, короля польського і вел. князя Литовського. Поруч з тісними зносинами характеру політичного скріплялися й зносини культурні в широкому значінні. Поляки, литвини й українці перебували в Чехії у війську, в університеті і т. и., рівно ж і чехи в значній кількості перебували на різних службах в Польщі і на Литві. Чехи служили у війську, в закладах по господарським і королівським замкам в якості пушкарів, ротмистрів та інших спеціалістів. Значна кількість чехів була при королівському польському і господарському литовському дворі. В польських архівах збереглося досить документів, що торкаються чехів вояків. В Коронній Метриці, записано, наприклад, присяжний лист на чеській мові з р. 1519 для чехів-пушкарів.²⁾ З кінцем XIV і в XV вв. зустрічаємо в Литві і на Русі багато чехів, як духовенства, так і інших професій. Року 1398 у Вільні жив каноник Ян Чех. Під р. 1406 згадується міщанин Львівський — Микулаш Чех »famosus et honestus vir«, що збудував у Львові каплицю на честь святих чеських: Вацлава, Віта і Прокопа. В actach grodzkych і zemskych згадується про чехів спеціалістів: різбарів, золотарів та інших ремесників.³⁾ На початку XVI в. на Литві жили: Стрела чех, Ярослав чех при владіці Владимирській, пушкар Миклош чех у Витебську, дворянин Федір Лебедь чех. З Литовської Метрики довідуємося, що чеське „сіре“ сукно возили через Вільну до Смоленська, що на Литві в добрій славі були чеські гроші Празької чеканки, що в бібліотеці кор. Сігізмунда були, крім латинських і словянських книг, також і книги на чеській мові і що р. 1524 канцлером Литовським був чеський пан Вацлав Штемберг.⁴⁾ Переглянувши люстрації господарських замків на Україні XV—XVI вв., ми знайшли серед замкової людності й чехів. В люстрації Черкаського замку р. 1552 записано: „въ Черкасахъ був пушкарем давній немецъ жонатий, Томась Козель“; розуміється — це був чех, а не німець.⁵⁾ В Києві були пушкарі: Станислав Масарчик і Якуб Зекгамистр.⁶⁾ В Сморичі між „служками“ згадується один чех.⁷⁾ В Кременці були: чех, зять Петерблюмів, а на передмісті жили:

¹⁾ Ibid. Акты Западн. Россіи, т. IV, ст. 528.

²⁾ Prof. J. Pervolf: Příspěvky k českým dějinám XV—XVI. stol. Čas. Česk. Mus. 1880, pp. 402—411.

³⁾ Prof. Bidlo: Čeští emigranti v Polsku. Čas. Česk. Mus. 1895, p. 237—240.

⁴⁾ Prof. Pervolf, op., cit. p. 419.

⁵⁾ ⁶⁾ ⁷⁾ Архив ЮЗР., ч. VII, т. 2, стор. 184, 199.

Петер Блюм і Заїць, чех (люстрація 1565 р.). В люстрації Камінця р. 1565 записані: Андрій Баран і Андрій Глова, пекарі.

Чеське військо та висока військова техніка його в боях на полі і в фортецях в XV в. придбали всеєвропейську славу. Не тільки сусіди, але й далекі народи запрошували до себе чеські відділи або чехів інструкторів. Особливо голосну славу придбало гуситське військо та його спосіб бою з возами (*»šikovati vozu podle způsobu českého«*). По імені гуситів-таборитів цей спосіб бою придбав назву „табору“ і перейшов, між иншим, і до українських козаків. Крім того, як видно з документів (напр., з люстрацій господарських замків), до Литовсько-руської й української мови перейшло багато термінів чеських, що торкаються військової справи, вогневої зброї і инш.

Постійні й тісні взаємини між Чехією, Польщею і Литвою, що мали місце в XIV—XV вв., як раз за доби найбільшого національного піднесення чеського народу, його культури й мови, не могли не вплинути на культуру й мову Польщі, Литви й українських земель. В Польщі, де пануючою була середньовічна латинь, вплив чеської мови відзначився тим, що королівський двір і вищі верстви суспільства почали вчити чеську мову і незабаром вона стала придворною мовою. Ф. Палацький опублікував в Часопису Чеського Музею (1830 р., III, стор. 293) лист польського пана Лукаша Гурницького, який свідчив, що в XVI в. чеська мова при дворі польського короля так була улюблена і розповсюджена, що викликала навіть протести деяких поляків.¹⁾ Як свідчить Ф. Палацький, не тільки в Польщі, але і на Литві в XV в. чеська мова була знана й поважалася, її вживали вел. князі Литовські в листуванні і була вона ніби то *дипломатичною мовою для північно-західних славян*.²⁾ Урбанек в своїй історії Чехії наводить слова Бронима Сильвіана про те, що Польща, Угорщина, Боснія, Болгарія вживають чеської мови і що чеська мова пробилася вже шлях до *руських земель*, до Валахії, Славонії, Сербії, Хорватії, Албанії, Далмації.³⁾ Збереглися листи кор. Казимира, писані чеською мовою р. 1455, 1473, 1484. Ми вже згадували про листи вел. князя Свидригайла з р. 1431, писані чеською мовою до кн. Сігізмунда Корибутовича і до гуситських вождів; останній лист адресовано так: „*knezu Prokopu, wissemu Kapitanu wojsky Thaborskey, panu Dywussu Kosteze, podkomoremu českemu, p. Smylowi Holitskemu, pŕytelom nassym mylim osobnim*.“⁴⁾ Г. Іречек, посилаючись на руські переклади Ви-

¹⁾ Цей Гурницький, в складеному ним підручнику „доброго тону“ (*Dwoznanin polski*) свідчить, що чеська мова загально прийнята в польському товаристві і вважається найкращою з словянських мов. (М. Грушевський, *op. cit.*, ст. 55).

²⁾ F. Palacký: *Časop. Česk. Mus.* 1830, III, p. 289.

³⁾ Urbánek: *České dějiny*. t. III.

⁴⁾ F. Palacký: *Čas. Česk. Mus.* 1831, III, p. 280—283.

слицького Статуту з XV в., зазначає, що ці переклади були зроблені при допомозі чеського перекладу Статуту, автором якого він вважає Ванека Кердевича, Холмського каштеляна.¹⁾ Нарешті треба пригадати тут, що між 1517 і 1519 рр. в Празі була надрукована знаменита Біблія в українсько-білоруському перекладі Ф. Скорини. Підготавляючи цей переклад, Скорина використав не тільки попередні церковно-словянські переклади, але, що найбільш цікаво, і Чеську Біблію 1506 р. Ця чеська Біблія, як і переклад Скорини, потім мали великий вплив на українські переклади святого письма в XVI в., напр., на Пересопницьку Євангелію з р. 1566, в якій зустрічається досить чеських слів і виразів.²⁾

При таких тісних стосунках, які встановилися між Чехією, Польщею, Литвою, а через них і з землями українськими протягом XIV, XV і початку XVI в. в., культурні впливи чехів, які стояли на вищому ступні культурного розвитку, були явищем цілком природним і оправданим. Особливо ці впливи виявилися в писемній мові, праві і правничій термінології Литовсько-Руської держави, хоч, як було вже зазначено, не минули вони й Польщі.

Писемна, актова чеська мова остаточно склалася вже в кінці XIII в., як раз в той час, коли остаточно сформувалася велика чеська держава. Через те, що писемна чеська мова була молодшою від історичної доби чеського народу, на ній не відбилися місцеві діалекти. Вона розвивалася одночасно і поруч з розвитком чеської держави, і занепад держави в XVII в. потяг за собою і занепад мови.³⁾ Що до Литовсько-Руської держави, то основне ядро її — Литва знаходилася в добу організації держави на такому низькому культурному ступні, що не могла конкурувати в культурному відношенні з українсько-руськими землями, що увійшли в склад держави. Ці землі в той час вже мали свою писемну „руську“ мову, мову старої Київської держави, що склалася й розвинулася з церковно-словянської мови болгарського походження і місцевої старо-української мови.⁴⁾ Писемна мова українсько-руських земель з домішкою білоруської і стала державною писемною мовою Литовсько-Руської держави.

Але лексичний матеріал, що перейшов з руською мовою до Литовсько-Руської держави та консервувався, як „нерушіма, свята старовина“ мало не з часів Руської Правди, не міг довго задовольняти потреб дальнішого розвитку держави. Нові часи, новий державний і соціальний устрій, нові потреби життя вимагали нових правних

¹⁾ H. Jireček: Svod práv slovanských, p. XXV.

²⁾ Проф. О. Колесса: Український Університет в Празі в рр. 1921—1926, стор. 8—9.

³⁾ Prof. M. Weingart: O politických a sociálních složkách v starších dějinách spisovných jazyků slovanských... Sborník, věnovaný Jaroslavu Bidlovi. Praha 1928, pp. 170—171.

⁴⁾ Prof. M. Weingart: Op. cit., p. 181.

норм та доповнення писемної мови новими словами, виразами, термінами. Союзна Польща, яка сама у відношенні мови терпіла такий же недостаток та ще й була під великим впливом середньовічної латини, не могла допомогти. Впливи польські на Литві стали помітні далеко пізніше, і лише в кінці XVII в. польська писемна мова зробилася офіційною мовою на Литві, але до того часу і сама вона підлягла значним впливам чеської мови. Тому Литовсько-Руській державі потрібно було звернутися до інших джерел для поповнення лексичного матеріалу, для вироблення термінології та нових правових норм. Тут близькі, постійні стосунки Литви з Чехією допомогли офіційним чинникам і керуючим колам населення Литовсько-Руської держави познайомитися ближче з чеською писемною мовою, чеським державним і соціальним устрійом та чеським національним правом. В очах влади й населення Литовсько-Руської держави Чехія була державою братньою, слов'янською. По своїй соціально-політичній структурі Чехія була державою феодальною, отже близькою і в цьому відношенні до Литовсько-Руської держави. Національне чеське „земське“ право, відбиваючи на собі всі риси соціального устрою держави, уявляло з себе чисто шляхетське право, що забезпечувало перевагу в державі інтересів вищої шляхетської верстви, яка грала домінуючу роль і в Литовсько-Руській державі. Нарешті, для законодавця Литовсько-Руської держави, що в своїй консерватизмі („старини не рухати, новини не вводити“) не мав охоти до чужого права, чеське земське право здавалося не чужим правом, а рідним, бо в основі його лежала та ж сама „старина“, старослов'янське право, яке було основою й „руського права“. Всі ці умови сприяли тому, що Литовсько-Руська держава використала, як безпосереднє, так і посереднє чеську писемну мову, чеське національне право і правничу термінологію в інтересах розвитку своєї писемної мови й права.

Безсумнівні сліди впливів чеської мови знаходимо, перш всього, в актах Литовської Метрики. Мова Литовської Метрики, особливо активів XVI в., дуже близька й подібна до старочеської актової мови. Чеський проф. І. Первольф пише: „спільність слов'янська – іноді прямо вражаюча, так що, коли я розбирався в Метриці по Варшавській копії, писаній латинкою, то мені часто здавалося, що я читаю чеські документи XV—XVI в.“¹⁾

На аразок він наводить такий уривок з листа кн. Глинського, вислання вел. кн. Литовського Олександра до Владислава, кор. чеського про допомогу проти Москви р. 1501: „Аби ясность ваша в таковий час рачили его Милости бити радни і помочни противу такому окрутному і запаметалому неприятелю не только для права і братськое милости, але і для вери светлое хрестіянское, которая ж всть

¹⁾ Prof. J. Pervolf: Přispěvky k českým dějinám XV. – XVI. st. čas. česk. M. 1880, p. 418.

так в землі Литовській вольно вщеплена... Тако бо от оних лет аж до нинешніх часов Русь покушаються сказити а згладити не только Москва, але й от подданих княжат землі нашого милостивого пана некоторые...¹⁾ Значний вплив старочеського права й мови знаходимо в законодатних памятниках Литовсько-Руських, в першу чергу в Литовському Статуті 1529 р. і пізніших редакцій. Не менший вплив чеського права й термінології спостерігаємо в Литовському судовому устрою і судовому процесі. Мало того, що судові акти: позови, вироки та инш. з XVI і навіть XVII в. написані мовою, дуже близькою до чеської актової мови, але Литовський процес запозичив з старочеського процесу деякі процесуальні інститути і судові звичаї. При цьому треба пам'ятати, що Литовський Статут, як і Литовський процес були діючими на Україні до кінця XVIII в., як це підтверджується документами, опублікованими академіком Н. П. Василенком.²⁾

Таким чином протягом кількох віків український народ правувався нормами і вживав писемної мови, які утворилися під значним впливом старочеського права й мови.

Детальний аналіз впливів старочеського права й мови на право й мову Литовсько-Руської держави відкладаємо на інші розділи нашої розвідки, тепер же вважаємо доцільним подати коротку характеристику старочеського права, історичний нарис його розвитку і огляд памятників права й мови.

II.

Елементи старословянського права в давнім праві чеськім.

Давне чеське право, як і давне українське право, по змісту й формі було звичаєвим неписаним правом. Воно містило в собі старословянську правну основу, на тлі якої життя чеського народу утворило потім свої правні звичаї, своє національне право зо всіма особливостями, що відрізняють його від права інших словянських народів. Старословянські правні принципи та інститути зберегалися в чеському праві, як пережиток давньої давнини, та служили звязком з правовим життям інших словянських народів, нагадуючи про спільне походження. Чехи не мають такого памятника давнього звичаєвого права, як Руська Правда, але по тим уламкам, що збереглися в перших писаних памятниках чеських, та по тим інститутам, що перейшли до чеського земського права, можна переконатися, що в старочеському праві мається досить старословянських правових норм і прин-

²⁾ Ibidem.

¹⁾ Акад. Н. П. Василенко: Матеріали до історії українського права. Збірник Соціально-Економічного Відділу Всеукр. Академії Наук 1929. Ч. 11, Т. I.

ціпів, аналогічних нормам давньої Русі-України, які були зафіксовані в Руській Правді.

З інститутів та норм старочеського права, аналогічних нормам та інститутам Руської Правди, зазначимо тут найбільш характерні:

1. *Кругова порука* — *ruka spoletná* (*universalis fidejussio*) — це найбільш відомий інститут старослов'янського права. Мешканці верви, оролі, honitvu, okoliny, сусіди, доглядаючи спільно громадського порядку й спокою, були зобов'язані допомагати ушкодженному, шукати злочинця, шкодника, а, знайшовши, видати або ж в певних випадках і шкоду покрити та князю платити гривну за недогляд чи порушення порядку й безпечности. Сліди такого давнього порядку в Чехії збереглися в Привілеї короля Премисла-Отокара I з р. 1222, виданого духовенству: § 15: „*Quandocunque fur capitur in aliqua villa; sola domus, in qua furtum invenitur, publicetur, vicinae vero domus in pace permaneant, poenam tamen, scilicet CCC denarios, cum aliis persolvant.*“ § 16: „*Hanc autem poenam alleviare volumus, qua quando quis interficiebatur in aliqua villa et interfector non capiebatur, quilibet rusticus in CC denariis condemnari solebat; nunc nos mitius agentes cum eis, volumus ut tota villa in CC denariis condemnetur.*“

Наведені норми накладають на ціле село обов'язок платити гривну в 300 динарів, хоч би злодія й було спіймано. У випадках вбивства, коли вбивцю не спіймано, платив кожний мешканець по 200 дин., але король замінив поголовну гривну гривною в 200 дин., яку мало платити ціле село. Цим нормам відповідає ст. 3 Руської Правди (Карамз. списку): „Аже кто убьет княжа мужа разбоі, а головника не ищють: то вивевную платити, в чьей же верви голова лежить...“ В старочеському праві, далі, істнували норми, які зобов'язували сусідів виходити на покрик: „помагайте!“ та допомагати ушкодженному. (Текст норми наведено нижче).

Подібно до Руської Правди, старочеське право знає виплату відшкодовання за збитого, яке звалось просто „*hlava*“ (Привілей 1222 р. I; порівн. ст. 2 Р. П. „по Ярославъ же паки совкупивше ся сынове его... и отложиша убиение „за голову“, но кунами ся выкупати“).

2. *Свод і лице*. Про свод в чеських пам'ятниках знаходимо такі норми: в § 10 *Statuta ducis Ottonis* з р. 1229—1237 читаємо: „*Quando dicitur, quod dicitur svod, debet adresse castellani nuntius, iudicis et villici et camerarii, et unus vel duo de vicinato illo, et ultra tres non ducatur; sed in tertio remaneat; et si convictus fuerit, CC in cameram regis reddat denarios et illi, qui dicitur povod, satisfaciat.*“

Ця норма говорить про порядок ведення своду, про обмеження лише 3-ма сводами, про задоволення повода і відповідає ст. 29, 31 і 35 Руської Правди.

Лице в чеському звичаєвому праві вживається в значінні *corpus delicti*, як і в Руській Правді, відкіля і дотепер в юридичній термінології чеській залишилися термини: *líčiti, líčení, dolíčiti, oblíčiti, zločin oblíčný*.¹⁾

3. Норма Р. П. про гонення „сліду“ (ст. 70) і про обов'язок судів допомагати в гоненні злодія існувала і в чеському праві. Вона була скасована слідуною постановою „*Statuta ducis Ottonis*“, § 27: „*Si vestigia rei furtivae secus aliquam villam deperierunt, eadem villa occasione ejusdem furti nulla tenus puniatur.*“

4. 38 ст. Руської Правди (Академ. сп.): „Аще убьють татя на своемъ дворѣ, либо у клѣти или у хлѣва, то той убить. Аще до свѣта держать, то вести на княжь дворѣ...“ нагадує ст. 17 Привілея Пражським німцям р. 1178: „*Si fur in nocte capitur, suspenditur. Si in die capitur, excoriatur in publico et civitatem abjuravit.*“

5. Сок. В Руській Правді не має термину „сок“, проте мають вирази: „а не отсочать отъ себе слѣда“ (ст. 70), або: „кто же своего холопа сам досочить ся в чьемъ либо городѣ“ (ст. 108), які означають акцію ушкодженого по розшуку сліду, чи злочинця, чи вкраденої речі, холопа. В чеських пам'ятниках мається така норма про „сок“: *Statuta ducis Ottonis*, § 7: „*Nullus sok aliquem accuset nisi certo sub testimonio fori communis lapidetur.*“

Тут під „соком“ розуміється особа, яка дає відомости, обвинувачує когось. В такому значінні „сок“ зустрічаємо в Судебнику кор. Казімира, р. 1468: „а на кого сок узсочить“ (арт. 15); „а пакъ ли сокъ узсочить на кого“ (арт. 16).

6. В § 13 *Statuta d. Ottonis* міститься норма про полюбовні суди, „*zlibný sud*“: „*Illud etiam, quod dicitur zlibný sud, habeant inter se libere et absolute; scilicet de carpa, et ove et caeteris hujusmodi praeter vaccam, bovem, equum, caeteraque majora.*“

Полюбовні суди були відомі на Україні з давніх давен; за доби Литовської „полюбовні суди“, „злюбонные судді“ діяли дуже часто (напр. в Литовській Метриці, вид. Русской Исторической Библиотеки, т. XX: книга I: ч. 171 з р. 1514; кн. II, ч. 116 з р. 1511, ч. 133 з р. 1511, ч. 221 з р. 1516; кн. III: ч. 22 з р. 1518, ч. 24 з р. 1518 і баг. инш.).

7. Старословянська норма про поділ спадщини, за відсутністю синів, між дочками (Руська Правда, ст. 86 Троїцьк. сп. „но оже не будетъ сыновъ, а дчери возьмуть“) знаходиться і в *Statuta ducis Ottonis*, § 18: „*Si quis non habuerit filios vel filium, et filias habuerit: ad illas deveniat hereditas aequaliter.*“

Ф. Палацький наводить ще такі вирази з давніх пам'ятників: „*causa, que apellatur hlava; culpa, quae fit per svod; accusatio illa, quod nárok dicitur.*“

Нарешті, в Привілеї духовенству з р. 1222 згадуються старо-

¹⁾ F. Palacký, op. cit., 154.

словянські правничі термини, для яких законодавець не знайшов відповідних термінів латинських: „*remittere ipsi episcopatu et ecclesiae et hominibus eorumdem omnem exactionem, sive inquietationem venditionem, narók, svod, hlávam, vřez, přesěku, próvod, nářez et omnia gravimina.*“

Ми навели тут лише деякі важніші норми старословянського права, що збереглися в найдавніших пам'ятниках чеського права. Але подібних норм в старочеському праві було далеко більше; вони складали основу звичаєвого права, яке було діючим з давніх давен і пізніше само стало основою національного чеського права.

III.

Короткий огляд розвою старочеського права в X—XV вв.

Розвій цього давнього звичаєвого права чеського йшов слідом за розвитком загально-державним і соціальним чеської землі. На самому початку історії чеського народу сталося об'єднання дрібних словянських племен, що жили у водозборі р. Лаби, в один політичний союз, на чолі якого стало плем'я Чехів, а його воєвода придбав титул князя Чеського. Протягом першого періоду історії чеські князі з роду Премислів підпорядковували під свою владу старшин інших племен, організували з них та з інших родовитих мужів сильну княжу дружину, поширили свою владу на всю територію і на всі вільні землі. Старословянське всенародне віче при князях Премисловичах потроху втрачує своє значіння верховного органу землі; навіть при виборі наступника князю головну роль стала відігравати воля та заповіт попереднього князя. Згодом княжа дружина злилася з вищою верствою, панами-шляхтою (обидва термини — старочеського походження: пан від *župan* і шляхта від *šlechta*), які у відношенні до землі й населення, що сиділо на ній, користувалися рівними з князем правами. Позиція панів проти князя зміцніла під час усобиць в княжій родині, що мали місце протягом X—XII в. Тоді ж пани заволоділи великою кількістю земель та лісів, що знаходилися до того у володінні князя, почали заселявати землі вільними безземельними селянами „урочниками“, які, оселившись на панській землі, скоро втратили волю і перед XII в. зрівнялися з невільними людьми — „отроками“, яких було досить в княжих та панських дворах. Була ще верства більш-менш заможного, земельного селянства — дідичів, які користувалися повними правами дрібних землевласників. Під час княжих усобиць і ослаблення княжої влади дідичі сильно терпіли від княжих урядників і панів, що й примусило багатьох з них шукати охорони й протекції у панів, духовенства і монастирів ціною своєї незалежності. Таким способом кількість

залежного сільського населення збільшувалася; разом з тим положення невільного населення під впливом церкви та економічних умов покращало та піднялося до положення селян, бувших земле-власників. При кінці XII в. обидві ці верстви злилися в одну верству персонально вільного селянства, яке одначе було позбавлене земельної власності. Вся земля вважалася власністю князя, панів і духовенства, а селяне були їх „підданими“, платили податки державі і несли різні повинности на користь своїх панів. Мешканці міст в цю добу також були прирівнені до селянського стану і вважалися „jednoho rodu chlopského (Řád práva zemského, § 37)“. Таким чином на початку XIII в. в Чехії було дві основні верстви населення: вища, повноправна, що поділялася на більш заможну й родовиту: панів-шляхту, і менш заможну, менш родовиту — владик. Решта населення, за рідкими виключеннями, уявляла другу верству: залежне, безземельне селянство й міщан.

В цю добу, до кінця XII в., всі верстви населення правувалися єдиним, загальним для всіх, давнім звичаєвим правом, яке називалося „правом земським“ (*jus terrae*). Вся земля була поділена на „жупи“ (*župy, provinciae, civitates*), якими правили такі жупні уряди: а) Жупан (*župan, praefectus, castellanus*), найвищий орган жупного управління, що заступав особу князя в провінції і признавався князем. Він мав функції: військові, під час війни ставав на чолі жупного війська, адміністративні — дбав про спокій і порядок в жупі, судові — був головою жупного суду. б) Суддя — *čúdař* (*judex provincialis*) керував судом, що складався з кількох шляхтичів під головуванням жупана. в) Коморник (*camerarius*) мав функції фінансово-фіскальні: збирав судові поplatки на князя, а також виконував функції виконавчого органу судового: переводив погони, оглядав шкоду, рани, переводив екзекуцію судових вироків, тощо. д) Владарь — *Vladař* (*villieus, procurator*) завідував королівськими маєтками: землями, лісами, даними людьми, збирав податки й доходи на короля; мав і судові функції — головував на суді нижчої шляхти-владик.

Суди були організовані так: 1. *Slibný* або *slubný súd* — це громадський суд з добровільно обраних суддів, на якому справи рішались полюбовно; про цей суд говорилося: „*roky domáci, na nichž více po pravdě než po právu souditi sluší a smlouvati lidí*“. 2. Суд жупний чи градський, що мав під своєю компетенцією цілу територію жупи зо всіма обивателями, без розділу, по всім цивільним і кримінальним справам, виключаючи ті, що входили в компетенцію інших судів. 3. Нарешті, суд соймовий, в компетенцію якого входили справи: злочини проти короля, проти держави, справи про маєтки (*dědiny*), про гроші, про ціло.¹⁾ Всі посади в жупі знаходилися в руках міс-

¹⁾ Н. Jireček: *Právnícký život v Čechách a na Moravě. Praha-Brno 1903, p. 18—19.*

цевої шляхти, яка, спіраючись на місцеві соймики, що збиралися періодично під час судових сесій для вирішення місцевих справ, міцно тримала в руках жупну адміністрацію і творила ніби то провінціальну самоуправу.

На порозі XIII в. чеська держава уявляла з себе чисто феодалну монархію німецького типу, на зовні єдину, але з ослабленою владою князя й сильною політично та економічно феодалною шляхтою. XIII в. приніс дуже важливі зміни як в соціальному, так і в політичному устрою Чехії. Бажаючи ослабити шляхту та підняти державні фінанси, король Премисл-Отокар I розпочав на широку скалю колонізацію королівських земель, закликаючи колоністів, переважно з Німеччини, засновуючи нові міста й села та віддаючи землі на ленному праві своїм і чужим. Але, як тільки колонізаційна політика почала давати позитивні наслідки, зараз же пани й духовенство в свою чергу взяли до колонізації своїх земель. В наслідок цього матеріальні й військові сили й засоби держави значно поліпшили, але посилення королівської влади не сталося. Разом з тим колонізаційна політика принесла наслідки іншого порядку. Німецькі осадники міст і сіл принесли з собою своє німецьке право, яке скоро запанувало в містах чеських, починаючи з Праги. Давній мійський устрій (*hradová ústava*) був розбитий, натомість було заведено устрій німецький: міста дістали привілеї самоврядування й суду на німецьким праві і вийшли з під юрисдикції жупних судів і земського права. З'явилася нова верства населення — міщане, верства упривілювана з власним правом і автономним устроєм. З точки погляду економічного добробуту, колонізація дала дуже добрі наслідки, але з правового погляду вона принесла чужі правні принципи, які впливали на національне чеське право. Прикладом міщан-осадників скористалися чеські пани-шляхта й духовенство. Вони також почали здобувати для своїх земель і колоністів імунітетні привілеї, що виймали населення панських міст і земель з під присуду земського права. Виникла значна кількість партикулярних прав, запозичених з чужого джерела, як напр., ленне (манське) право, мійське, сільське і инш. В решті решт само земське право, будучи обмежене тісним колом шляхетської верстви, набрало характеру партикулярного, *шляхетського права*.¹⁾

Зміни й перемиї, викликані наслідками колонізації, привели до необхідности переустрою центрального й місцевого управління. Давній жупний устрій не відповідав вже змінам в області права: місцеві жупні уряди, обмежені в своїй юрисдикції шляхом численних імунітетів, втратили попереднє значіння і перетворилися в місцеві королівські, а не земські, уряди. Тому, в другій полов. XIII в. кор. Премисл-Отокар перевів часткову реформу місцевого управління й суду, яка була остаточно закінчена в XIV в. при кор. Вацлаві II.

¹⁾ Prof. Čelakovský: *Povšechné České Dějiny právní*. Praha 1900, p. 11.

Перш всього в столиці держави — Празі були організовані вище центральне управління й суд. Тут перебували: найвищий коморник земський, найвищий суддя, писарь земський і буркграфіи Празький. В кінці XIV в. буркграфіи перейшов на перше місце центрального уряду. Кожний з цих вищих урядників мав під собою менший уряд: коморник-містокоморників, чи підкоморих, суддя-містосуддю, чи підсудка, писарь-містописаря, а буркграфіи-підбуркграфію. З 4-х вищих урядників та з колегиї представників шляхти і владик (12—від шляхти і 8—від владик) складався вищий земський суд, з нижчих урядовців з додатком урядника королівського та пробоща Вишеградського складався нижчий земський суд.

Суд земський перетворився з суду соймового. Не маючи власних виконавчих органів для виконання судових вироків, сойм вживав виконавчих органів Празького жупного суду. Згодом Празький жупний суд перетворився в нижчий земський суд — „menší právo zemské“, а вищим земським судом став суд соймовий, який і був потім переіменований у вищий земський суд для цілої землі. До його компетенції належали не тільки справи, що рішав раніше соймовий суд, але взагалі всякі спорні справи з цілої держави, крім тих, що належали до компетенції інших судів. Юрисдикції земського суду підлягали, як особи, що правувалися земським правом, так і інші, справи яких король виймав з під юрисдикції місцевих чи спеціальних судів. Ще пізніше найвищий земський суд став апеляційною інстанцією для міських судів на німецькому праві. При вищому земському суді знаходився уряд земських актових книг. В земському суді найвищий коморник підготовляв судові вирок, які доручав оголошувати делегатам від шляхти й владик, суддя керував судовим слідством на суді, писарь доглядав за виконанням законів та записував судові вирок в книги, буркграфіи доглядав за порядком на суді та виконував судові рішення.¹⁾

Місцеве управління²⁾ і суд були організовані на зразок центрального; на місцях також були чотири урядники: коморник, суддя, писарь і буркграфіи. Протягом XIV в. до цих урядів були додані: поправці (porpavci) і консули (konšelé). Поправці мали на обов'язку догляд за громадським порядком і безпекою. Вони слідували за проскритими, виволаними злочинцями — „psancemi“, яким вели окремі списки; обороняли вдов і сирот, старалися про оборону краю і вирішували прикороченим порядком деякі справи. Призначалися поправці королем, якому складали присягу. При собі вони мали двох або трьох консулів, що обіралися з владик. На обов'язку консулів лежало оглядати і засвідчувати факти в спорах граничних, земельних потравах, порубках, і т. и.³⁾ Цим вони нагадують вижив та возних

¹⁾ Н. Jireček: *Právnický život*... p. 105.

²⁾ З другої полов. XIV в. давні župy були замінені kraje — країнами, яких було 12. Н. Jireček: *Slovanské právo III*, sv. I, ст. 4. ³⁾ *Op. cit.*, p. 106.

Литовсько-Руської держави, тоді як поправці й попередники їх — жупани нагадують повітових старост.

По за межами центрального управління й суду знаходився дворський суд, який повстав давно і до компетенції якого належали справи різних осіб, що були взяті з під присуду земського суду. В XIII в. духовенство одержало привілей, по якому духовних мав судити сам король, себ то дворський суд; також і міщане були виняті з під присуду земського суду; нарешті, чужоземні купці й королівські ленники також підлягали присуду дворського суду. На кінці XIV в. дворський суд судив всіх королівських дворян і урядників по всім приватним справам.¹⁾

Ще існував суд буркграбія Празького — по справах торговим по документам, про фальшування документів, по справах граничним, від чого цей суд іноді зветься судом „*mežnům, hraničnům*“.

Чужоземні впливи в чеському праві, що мали місце протягом XIII в., в XIV в. були переборені сильним піднесенням національних ідей і національної культури. В особі Карла IV, чеська національна стихія придбала могутнього оборонця в боротьбі з чужоземними, особливо німецькими, впливами. Карл IV спричинився й до надзвичайного розвою чеського права, правничої мови й термінології, заохочуючи видатних юристів до праці над збиранням і вивченням чеського земського права. З його наказу і за його персонального участю складено проект кодексу під титулом: „*Majestas Carolina*“.

Після смерті Карла IV національний рух в праві і в суді продовжувався, звязавшись в XV в. із загально-національним та релігійним рухом гуситським. Бурхлива доба гуситських війн, внутрішніх заколотів та зовнішньої боротьби з німцями вся проходила під прапором національно-чеським і навіть загально-словянським. Ця доба національного розвою в області права дала такий видатний пам'ятник чеського права, як Вікторинові: „*O právních země české knihy devaterý*“, та завершилася ухвалою першого національного кодексу чеського земського права під титулом: „*Zřízení zemské r. 1500*“, яке того ж року вийшло друком, а також було розповсюджено в рукописах.

IV.

Огляд пам'ятників старочеського права.

Чеське право земське, розвою якого було присвячено короткий історичний нарис, виросло на основі старослов'янського права, поповнювалося національним звичаєвим правом та поширювалося і розвивалося при допомозі правотворчих джерел: законодавчої діяльності королів та соймів, вироків найвищого земського суду,

¹⁾ Ibid. p. 107.

судової практики взагалі та праці видатних юристів. Що торкається пам'ятників чеського права, то для нашої теми мають інтерес, по перше, давні писані пам'ятники, в яких збереглися сліди старослов'янського права, по друге, всі ті пам'ятники, в яких чеське земське право знайшло свою матеріальну форму, було зібрано для загального вжитку, стало відомим по за межами Чехії і дійшло до наших часів.

1. З пам'ятників *першої* групи треба зазначити такі:

а) *Decreta Brecislai* з р. 1039. Князь Братислав I, здобувши р. 1039 польське місто Гнезно, оголосив 12 „*decreta*“, що торкалися: шлюбу (1—4), вбивства (5—6), пияцтва (7—9), святкування неділі й свят (10—11) і похорону мертвих (12). В цих декретах ще не було розмежовано право приватне від права церковного, а також заховалися сліди права поганського. Цікаво зазначити, що в декреті 5-му згадується про муку залізом і водою („*aut si negant, ignito ferro sive adjurata aqua, utrum culpabiles sint, examinetur*“), спосіб судового розсліду, відомий і Руській Правді. Декрети Братислава були записані в літопису Косми на латинській мові. Надруковані в *Codex juris bohemicus*. I, 7, Н. Jirečka та в його ж „Своді прав слов'янських“, XXVI.

б) *Privilegium Teutonicorum Pragensium* з р. 1178. Перші німецькі колоністи з'явилися в Празі ще за короля Вратислава II (1061—1092), який дав їм привілей, що про нього згадується в привілеї 1178 р. (*legem et justiciam a tempore Wraczlai*). Кн. Собеслав II видав пражським німцям новий привілей р. 1178, в якому, підтверджуючи привілей кор. Вратислава, надав їм право „*vivere secundum legem et justiciam Theutonicorum*“. Але зміст привілея складається не з норм німецького мійського права, а з правил, що мають своїм предметом усталення відносин між правом мійським і правом земським, між міщанами-німцями і чехами та чеськими земськими органами. В цих правилах зафіксовані й давні старослов'янські норми, як, напр., про злодія, пійманого в ночі (арт. 17: „*Si fur in nocte capitur, suspenditur*“), про фальшування монети, про вину того, в кого знайдено лице (арт. 21), про данину „мир“ (арт. 27: *tributum, quod mir vocatur*). Текст привілея вміщено в пізніших підтверджуючих привілеях кор. Вацлава II і Премисла II. Надруковано в *Codex juris bohemicus*. I, 1, 17 і в Своді прав слов'янських, XXVII.

в) *Statuta ducis Ottonis* (jus Conradi) з р. 1189—1222—1229. Року 1189 на соймі було затверджено Статут кн. Отона-Кунрата (*Otto-Conradus, Kunrat*). Потім Статут підтвердив кор. Премисл-Отокар I р. 1222 в Зноїмі, р. 1229 в Берні і кн. Ольдрых Бреславський р. 1237. Статут кн. Отона містить багатий матеріал з давнього старослов'янського права, аналогічний нормам Руської Правди. Він складається з 38 артикулів. В арт. 1. підтверджується „правне та спокійне“ (*juste et pacifice*) володіння маєтками за кн. Кун-

рата; в арт. 2 встановлюється процесуальний порядок, по якому коморник (*camerarius*) при виконанні судових актів повинен мати при собі „сторону, людей добрих“; в арт. 3—4 говориться про злодія, спійманого на гарячому вчинкові: коли злодія поведуть на суд, то майно його переходить до ушкодженого, колиж злодія повісять без суду, то майно забирає князь. В арт. 5 говориться про „*nárook*“, скаргу, яка повинна бути доведена свідками; в арт. 7 говориться про „*сок*“, в арт. 8 говориться про муку водою, в арт. 10 говориться про „*свод*“, про ведення „*своду*“ до трьох лише сводів (*ultra tres non ducatur*), про „*róvod*“ і його задоволення. Арт. 11 встановлює обов'язок платити відшкодування за коней і скот по оцінці під присягою; арт. 13 містить правило про „*slubný súd*“; арт. 16 про злодійство шляхтича (*nobilis vir*), арт. 18 містить норму про розділ спадщини між дочками та про перехід спадщини до близьких родичів, коли немає дітей; арт. 20 говорить про „*vyboj*“, наїзд і насильство; арт. 24 згадує про судові поplatки: *vřez*, *róhonné*, *romspé*; арт. 25 містить норму, якою касується старовинна норма кругової відповідальності („*Item ad clamorem communem, qui nestojte! vulgariter nominatur, nullus currere teneatur, nisi de propria voluntate hoc facere voluerit*“; також і арт. 27: „*Item si vestigia rei furtivae secus aliquam villam deperierint: eadem villa occasione ejusdem furti nullatenus puniatur*“). З цього видно, що раніше право вимагало, щоб всі виходили на покрик: „помагайте!“ та допомагали гонити злодія, і що село, в якому трапився слід злодія, відповідало круговою порукою. Арт. 30 і 33 торкаються неявки пізаного на суд; арт. 35 говорить про доручення позову в домі позваного; арт. 37 згадує про двубій на кіях. Статут надруковано в *Codex juris bohemicus*, I, 29, і в Своді прав слов'янських, XXVIII.

г) *Privilegium ecclesiasticorum* з р. 1222. Кор. Премисл-Отокар I склав р. 1221 конкордат з папою римським, а р. 1222 видав духовенству Чехії привілей. В конкордаті цікавим являється арт. I, яким король звільняє єпископа Празького, духовенство, церкви і людей церковних від всіх податків, робіт та інших тягlostей (*gravimina*); тут перераховано всі давні земські повинності судові: *nárook*, *svod*, *hláva*, і загальні, *collecta generales*, військові роботи, як будівництва городів, копання ровів (*fossata*), рубання просік (*přesěka*), *provod*, *naréz* (податок від скоту). В арт. III міститься правило, яке дозволяє родичам гонити вбивця по церковним землям під умовою, щоб жадної шкоди для церковних людей не було.

В привілеї 1222 р. містяться деякі цікаві норми, як, напр., що обвинувачення в злодійстві можна відкинути свідками-сусідами (арт. 1), що всі церковні люди виймаються з під присуду провінціальних судів і підлягають юрисдикції дворського суду (*judice curiae nostrae*). Арт. 15 і 16 містять норми про кругову поруку

(див. стор. 22). Цей памятник надруковано в „Своді прав словянських“, ч. XXIX.

2. До памятників *другої* категорії належать такі:

а) *Dsky zemské (tabulae terrae)*, або *земські актові книги*. Вони були заведені в I-й полов. XIII в.¹⁾ Спочатку земські книги звалися „registra“ і були вперше заведені при королівській канцелярії, потім з'явилися регистри мійські й земські.²⁾ Земські книги поділялися на дві частини: *dsky dědinné* і *dsky rōhonné*. Перші служили для запису актів, що торкалися маєтків і прав на них. Вони велися під доглядом найвищих урядників земських: коморника, судді і земського писаря, зберігалися під їх замками й печатами; вже закінчені книги були приступні для суду й заінтересованих осіб під час судових сесій (4 рази на рік). В книгах погонних записувалися позови (*rōhōnu*) і всі судові акти, які по позовам були доконані: явка сторін, відповідь позваного, судові вирoki, екзекуція і т. и. Крім вищого земського суду, і суди провінціальні також мали свої актові книги, що зберігалися при судах таким же порядком, як і книги вищого суду.

Земські актові книги чеські мають першорядне значіння для вивчення чеського земського права, бо, крім приватних актів і судових вироків, до земських книг, згідно давньому звичаю, записувалися також і акти законодавчого характеру, як напр., постанови сеймів і ухвали королів, а також іноді й цілі кодекси (до земських книг були записані: *Majestas Carolina*, *Rád práva zemského*) та инш. памятники. Цей звичай надавав земським книгам суто офіційного характеру та обов'язковості, так що потім все, що було занесено до земських книг, вважалося законом для цілої Чехії. Таким чином земські книги являються першим офіційним памятником земського права чеського. Великою втратою для науки являється загибель земських актових книг під час пожежі Празького королівського граду р. 1541. На щастя збереглися деякі книги дворського суду та збірники витягів з старих, тепер втрачених, земських книг. Витяги з земських і дворських книг видані в Архиві чеськім.

Відомости про старе земське право чеське знаходяться не тільки в рештках актових книг, але й в численних приватних збірниках витягів з книг земських в цілях студіювання і практичного вжитку, та в „правничих книгах“, які з'явилися досить рано і в значній кількості. Видатніші судді й земські писарі були тими особами, що найбільш надавалися до складання таких збірників і книг, а королі чеські дуже ретельно заохочували цих збірників давнього права. З огляду на офіційний іноді характер походження збірників і книг, вони записувалися в земські книги і вживалися в судовій практиці.

¹⁾ F. Palacký: O staročeském právé. Spisy Drobné. T. II. p. 104.

²⁾ H. Jireček: Právnícký život . . ., pp. 45—46.

Після загибелі земських книг ці збірники й правничі книги являються важливими пам'ятниками ранньої доби, що „зберегли для історії дух старого земського права чеського“.¹⁾

Найбільшою славою й авторитетом користувалися слідуєчі „правничі книги“:

б) *Kniha (práva) starého pána z Rožmberka (Rosenberka)*. Ця найстарша правнича книга на чеській мові була написана в I-й чверті XIV в., між 1320—1330 р., але своїм змістом вона торкається 2-ої полов. XIII в. Гадають, що автором її був пан Петро з Розенберка, найвищий коморник Празький (1316—1348), або хтось з підлеглих йому урядників, що працював під доглядом і по вказівкам п. Петра. По своїй формі й системі книга нагадує італійські компіляції процесуального права, поділяється вона на 289 артикулів і містить в собі виклад давнього процесу чеського, на підставі давніх судових звичаїв і записів земських книг. Крім того, в книзі наведено значну кількість норм матеріального, карного й цивільного, права. Книга пана з Розенберка була дуже популярна в свій час, доказом чого служать числені списки її, що збереглися до наших часів. Найстарший список її був записаний в земські книги р. 1358—61. Вперше книга була надрукована Ф. Палацьким в I-му томі Архиву Чеського (*Archiv Český*, t. I, p. 447). Крім того її надруковано в *Codex juris bohemicí*, II, 2, у Кухарського і видано окремо з коментарем V. Brand'ом.²⁾

в) *Другий цікавий правний збірник — це „Řád práva zemského“ (Ordo iudicii terrae)*, в двох редакціях — чеській і латинській. Він уявляє з себе приватний збірник переважно процесуального права, яке було діючим за кор. Яна Люксембурського й Карла IV. Збірник подає докладно, з глосами, порядок судочинства в найвищому земському суді, порядок позовів, явки сторін, перебігу справи на суді, про інститут „wdanie“, та инш. Цей пам'ятник цікавий для нас ще своєю мовою та термінологією. Ф. Палацький висловив думку, що латинська редакція збірника старша за чеську,³⁾ але інші дослідники⁴⁾ довели, що старшою редакцією є редакція чеська, яка з'явилася в I-й полов. XIV в. „Řád práva zemského“ надруковано у Кухарського, в Архиві Чеським, т. II і в *Codex juris bohemicí*, II, 2 (1870).

г) *Третя книга — „Výklad na právo zemské české pana Ondřeje z Dubé“*, найвищого судді земського, присвячений кор. Карлові IV, був написаний десь в кінці XIV в. на чеській мові. Книга п. Андрія містить в собі докладно про організацію судів в XIV в.,

¹⁾ Prof. Čelakovský, op. cit. p. 15.

²⁾ F. Palacký: O staročeském právě, p. 90—111; prof. Čelakovský, op. cit. p. 16; H. Jireček: Právníký život, p. 73—76.

³⁾ F. Palacký, op. cit.

⁴⁾ Jireček, op. cit. p. 94—96; Čelakovský, p. 16.

про компетенцію найвищих урядників земських, про процес, а також подає численні витяги з вироків земського суду, соймових постанов і ухвал. Друком видано її в Архиві Чеським, т. II, в *Codex juris bohemicus*, II, 2 і в Кухарського (стор. 345 і сл.).

д) *Нарешті, п'ятий пам'ятник: „O právech země české Knihy devatery“* — знаменитого юриста чеського XV в. Вікторина (*Viktorin ze Všehrd*) — уявляє з себе не збірник правних норм і не правну книгу компілятивного характеру, а першу догматику чеського права, написану по науковій системі прекрасною, ясною і точною чеською мовою. Вікторин написав свої 9 книг в р. 1495—99 з метою виявити і витлумачити діюче право земське та допомогти тим обороні королівської влади і прав дрібної шляхти, селяського люду та міщан проти панів, які в той час як раз заходилися були видавати офіційний кодекс земського права з метою закріпити законодавчим шляхом свої права й привілеї. „Вікторин“, як висловився проф. Челяковський, „писав свої книги тоді, коли в Західній Європі панував вплив римського права; він виявив у своїй праці та прославив самостійний дух старого чеського права“.¹⁾ Короткий зміст книг Вікторина такий: В 1-й книзі, після передмови, виложено про судовий устрій і про різні суди в Чехії; в 2-й книзі говориться про процес від початку його на суді до присяги й інших доказів судових; в 3-й книзі — про погони (*rohopy*) та про переведення їх сторонами й коморником від початку аж до явки на суд; в 4-й говориться про земські книги, про поруку, про запис до книг торгових актів, актів ув'язання в маєтки та инш.; в 5-й про різні форми застави майна; в 6-й — про розділ маєтку між батьками та дітьми, між братами та дядьками; про товариства, про данини, міну і вихід з феодалських зв'язків; в 7-й про різні форми „ув'язання“, перебрання маєтків при допомозі коморника та про оборону проти цих актів; 8-ма книга дає огляд „менших книг земських“, говорить про різні поplatки в уряді книг земських, про різні писані акти, в тому числі про листи охоронні (*obhranní*); нарешті в 9-й книзі говориться про різні формальні помилки, що анулюють dokonані судові акти. Книги Вікторина були дуже росповсюджені: до цього часу відомо 28 списків. Вперше друком вони вийшли р. 1841 в редакції Ф. Палацького, але з цензурними урізками. Друге видання належить Г. Іречку, накладом Правничого Т-ва „Вшегрд“, р. 1874.²⁾

3. Кодифікація чеського земського права й кодифікаційні збірники.

Широке росповсюдження приватних збірників чеського права, правничих книг та „викладів“ права знаходить своє пояснення в тому, що довгий час всі спроби, які робилися королями в справі кодифі-

¹⁾ Prof. Čelakovský. op. cit., pp. 16—17.

²⁾ H. Jireček: Právnícký život..., p. 274—286.

кації діючого права, не давали позитивних наслідків, дякуючи спротиву вищих верств чеського суспільства. Першу спробу кодифікації законів було зроблено ще р. 1272 кор. Премислом-Отокар, але виготовлений кодекс сойм одмовився затвердити.¹⁾ Син Премисла — Вацлав II закликав р. 1294 з Італії визначного юриста, професора римського і канонічного права, Gozzia de Urbe Vetere, але складений ним кодекс також не був ухвалений соймом. Лише вдалося увести в життя частину кодексу, що містила в собі право гірниче (*jus regale montanorum*); кодекс гірничого права являється видатним пам'ятником права в цілій Європі кінця XIII в. В XIV в. Карл IV зробив нову спробу кодифікації земського права. Закликаний королем італійський юрист Бартоломео де Саркоферато склав Судебника, який під назвою „*Majestas Carolina*“ і був предложенний р. 1347 на затвердження сойму. Він містив у собі норми державного права чеського, судовий устрій і порядок ведення земських книг, норми права карного й цивільного, постанови права церковного і, як окремий додаток, правила судового процесу в 127 артикулах. Не один, а кілька соймів протягом 8-ми років розглядали цей кодекс і все не хотіли прийняти, чим і примусили короля проект кодексу уневажнити (р. 1355). Згодом лише додаток про процес одержав офіційне призначення.²⁾ Кодекс „*Majestas Carolina*“ складався, в части, з давніх правних звичаїв і норм земського права; багацько норм було запозичено як з проекта кодексу Вацлава II (арт. 88 — *de duello*, 94 — *de stupro et adulterio*, 117—121 — *de spolio, rapina et furto*, 122 і 124), так і з інших законів; немало норм було включено цілком нових (про віру й церкву, про іновірців та єретиків, про короля, маєтки, замки й міста королівські, про сойми, уряди, про земські книги). Протягом XIV—XV в. деякі з норм *Majestas Carolina* одержали силу діючого закону, їх цитували на суді, як „право“, або „Земські статuti“. Оригінальний текст *Majestas Carolina* дійшов до нас в двох списках; дійшов також і сучасний переклад на чеську мову. Вперше друком *Majestas Carolina* видав р. 1617 чеський правник Павло Єшін (*Pavel Jeřin*), потім — в Архиві Чеськім, т. III і в *Codex juris bohemicus*, II, 2.

Одмовляючись від затвердження предложених кодексів, шляхта керувалася різними мотивами. Вона боялася, щоб з виданням офіційного кодексу суд не перейшов остаточно до рук фаховців-правників; вона бажала не тільки забезпечити за собою суд, але й посилити свій вплив на державне управління. Був ще один важливий мотив постійної опозиції проти нових кодексів: це — чужоземне джерело, німецьке та римське право, яке кодифікатори примішували до національного права чеського. Чеське суспільство міцно трима-

¹⁾ М. Любавський: *История западныхъ словянъ*. Москва 1918, стор. 89.

²⁾ Čelakovský, *op. cit.* p. 18.

лося свого національного права й чеської мови і не бажало приймати кодексів, писаних латинською мовою.

Лише в кінці XV в. за короля Владислава II шляхта зрозуміла, що кодифікацію права можна використати в напрямі скріплення й забезпечення своїх виключних прав і привілеїв, а то й обмеження королівської влади. Після цього пани вже самі почали настоювати на виданні кодексу земського права. В останньому десятилітті XV в. була організована кодифікаційна комісія для складання кодексу земського права, в якій головна роль припала королівському прокураторові, потім найвищому земському писареві, Альбр. Рендлю. Комісія працювала не повний рік і вже в березні р. 1500 виготовила проект кодексу в 554 артикули. В тому ж році кодекс під назвою „Zřízení zemské z r. 1500“ було прийнято соймом і видруковано в Празі. Кодекс містить в собі збірку королівських і соймових постанов та судових вироків, мало розроблену і наспіх виконану. Зміст кодексу такий: в арт. 1—123 і в 136 виложено про суди земські й про судовий процес; арт. 124—135 торкаються уряду найвищого коморника; арт. 137—206 містять правила уряду земських книг; арт. 207—219 говорять про присягу; арт. 220—224 — про давність процесуальну; арт. 225—231 про земські уряди; арт. 232—239 — про суд панів; арт. 240—285 — про менших урядників та про нижчий суд земський; арт. 286—303 — про стародавні погони; арт. 304—323 — про суд дворський; арт. 324—379 — про поplatки цього суду; арт. 380 про суд коморника; арт. 381—407 — про суд буркравія Празького; арт. 408—416 — містять різні судові вирoki; арт. 417—421 говорять про буркравія Карлштейнського; арт. 422—428 містять різні вирoki; арт. 429—439 містять норми про смертну кару; арт. 440—443 — про образу чести; арт. 444—449 — про грошову покуту; арт. 450—469 — про королівські милости; арт. 470—471 — про суд гофмістра; арт. 472—474 містять уривки з інших проектів; в арт. 475—478 вміщено знов різні вирoki; арт. 479—482 говорять про служебників; арт. 483—503 — про сирот; арт. 505—515 — про вдов; арт. 516—524 — про розділ майна; арт. 525—529 — про оборону позваного; арт. 530—554 містять різні судові рішення. „Zřízení zemské r. 1500“ було виготовлене, як висловився Палацкий, „на спіх“, через те йому бракує точности й системи. Хиби кодексу виявилися зараз же по його ухвалі і, починаючи з р. 1500 аж по р. 1530, провадилася праця над доповненням його та виправленням помилок.¹⁾

По своєму характеру „Zřízení zemské“ являється кодексом суто шляхецьким, себ то в ньому були зібрані переважно такі норми й постанови, які тим чи иным способом торкалися прав шляхти, їх забезпечували й охороняли. Міста й дрібна шляхта не прийняла

¹⁾ Н. Jireček, *op. cit.*, p. p. 302—304.

цього кодексу і повели проти нього гарячу боротьбу, взявши собі на поміч знаменитого Вікторина з Вшегрд. Року 1517 їм вдалося по Святовацлавській умові здобути признання своїх прав. Святовацлавська умова була включена в „Zřízení zemské“ 1530 і 1549 pp.

Року 1530 вийшла нова редакція „Zřízení zemské“. Року 1547 цілий кодекс наново переглянуто й наново перероблено. Його було затверджено р. 1549 під титулом: „Práva a zřízení zemská království Českého, r. 1549.“ „Zřízení zemské“ 1530 p. і „Práva a zřízení zemská“ 1549 p. були видані друком в зазначених роках і передруковані в „Codex juris bohemicí“, т. IV, р. 1.

4. Мійське чеське право.

Під час колонізації чеських міст чужинцями (з XIII в.), колоністи принесли з собою своє мійське право та одержали привілеї автономного устрою й суду. Серед колоністів були німці з Австрії, Баварії, Саксонії, Прусії, а також переселенці з Франції, Фландрії та північної Італії. Старе місто Празьке, Кутна Гора, Пільзен, Будейовичі, Хеб та інші міста були заселені переважно баварсько-рейнськими та фландрськими колоністами, які принесли з собою своє право й утворили в Чехії середньо-південну групу колонізованих міст. Перша група мала мійське право баварського походження з домішкою фламандського та італійського, в тому числі Старе місто Празьке мало Нюрнберське мійське право. Мійське право цієї групи уявляло з себе амальгаму німецько-романського права і тому воно скоріще й легше підпало впливам земського права чеського; зараз по гуситських війнах воно стало називатися просто *чеським мійським правом*. Міста цієї групи користувалися на практиці такими збірниками права, як Швабське Зерцало, Празьке мійське право, Нюрнберське право.¹⁾ Північна група міст твердо трималася Магдебурського права, яке виявило велику відпорну силу й консерватизм давніх правових засад, що знайшли свій вираз в Саксонському Зерцалі (Sachsenspiegel). Тут вживалися такі збірники Магдебурського права, як: »Distinctiones або Wikipildy«.

Між обома групами міст довго точилася завзята боротьба із за переваги принципів мійського права, яка скінчилася остаточною перемогою середньо-південної групи. Після того швидко прийшло й до уніфікації мійського права в цілій Чехії. Року 1610 цісар і сойм ухвалили закон, по якому книга Кольдиша: »Práva městská království Českého« — була визнана загально-обов'язуючим кодексом для всіх міст Чеського королівства. Цим актом було закінчено об'єднання мійського права і Магдебурське право було назавше ска-

¹⁾ Čelakovský, op. cit. p. 27.

²⁾ Ibid., p. 28.

совано.¹⁾ Таким чином національна чеська стихія перемогла чужі правні принципи в мійському праві, в наслідок чого з'явилось єдине національне чеське мійське право.

З пам'яток старого мійського права в Чехії для нас мають інтерес наступні:

а) *Градські книги* записів постанов, вироків, рахунків, королівських листів: найстарша книга м. Праги з р. 1280—1310, друга книга *»Liber privilegiorum«*, I, 1310—1371 рр., третя книга *»Liber tertium Veteris Urbis Prag«*. 1417 і нового м. Праги „Золота книга“ з р. 1389—1418.

б) *»Distinctiones oder Der vermehrte Sachsenspiegel. Dis buch is ein buch des rechtin zu Wygpildin sechsische art.«* Сбереглася в рукописах з рр. 1387, 1388, 1397. Переклад цієї книги на чеську мову під титулом: *»Kniha distinkcí«* зберігся в рукопису з початку XV в. Починається переклад так: *»Tyto knihy jsú knihy Wikipildie z práva sasického řádu, jakož Maydburk požíva...«*²⁾

в) В старому місті Празькому вживалася інша книга: *»Práva města Pražského Velikého. 1. Práva konšelská. 2. Švabske Zrcadlo«*, написана чеською мовою р. 1411—1419.³⁾

г) *Літомерицький рукопис з р. 1485* містить в собі чеський переклад Швабського Зеркала під титулом: *»Práva ciesarska, jichž uživa všeco rytierstvo i města po všem křesťanství až posavad«*. Має 515 арт.⁴⁾

д) *»Práva městská або Книhy městských práv«*. Збірник мійського права середне-південної групи, в тому числі й м. Праги, написаний р. 1531 магістром, бу́дущим професором Празького університету, Брикцієм з Лічка (Ву́лксій з Ліска) і тогож року надрукований в Літомислі. Цей збірник складено на підставі ранішого перекладу чеського з р. 1468. Надруковано в Codex juris bohemicí, t. IV, 3.⁵⁾

е) *»Extrakt hlavnějších a přednějších artikulov z práv Saských a nebo Magdeburských vybraných«*, написаний Микулашем Австіном і виданий р. 1571 північною групою міст, що вживали Магдебурського права, проти книги Брикція.⁶⁾ Надруковано в Codex juris bohemicí, t. IV, 4.

ж) *»Práva městská kralovství Českého«* — книга славнозвісного Павла Колдина (P. Ch. Koldin), видана середне-південною групою міст р. 1579 проти книги Австіна. Ця видатна книга по системі викладу нагадує книги Вікторина з Вшегрд. Вона мала

¹⁾ Ibid., p. 31.

²⁾ H. Jireček: *Právnícký život* ... p. 209—210.

³⁾ Ibid., p. 211.

⁴⁾ Ibid., p. 263.

⁵⁾ Ibid., p. 395.

⁶⁾ Čelakovský, op. cit. p. 29.

велике розповсюдження і поза межами Чехії. Особливо популярним був „Сумаріуш“ з цієї книги, зроблений Колдиним і виданий друком р. 1581. Сумаріуш витримав цілих 14 видань, був перекладений на німецьку мову і виданий двічі 1607 і 1614 р. під назвою: »Das behnische Recht.«¹⁾

з) Нарешті, треба згадати ще про »*Processus juris Municipalis Pragensis* Vito Ophthalmio Strakonicého, надрукований р. 1585. В цій книзі, крім процесу, вміщено також і норми кримінального та цивільного права. Перевидано в *Codex juris bohemicus*, t. IV, pars 5.

Було б дуже цікаво порівняти зазначені вище пам'ятники мійського права чеського й німецького на чеському ґрунті з такими пам'ятниками німецького мійського права в Польщі й на Литві, як, напр., Миколи Яскера: латинська переробка »*Sachsenspiegel*«, видана р. 1535; потім Вар. Гроїцького: »*Porządek sądów y spraw mieyskich prawa Magdeburgskiego*«, виданий вперше в 1560-х роках; потім його ж: »*Artykuly prawa Magdeburgskiego*«, нарешті, Павла Щербича: »*Saxon, seu prawa Polski Majdeburgski, nazywające Speculum Saxonum*«, виданий р. 1581.

Зазначені вище польські пам'ятники Магдебурського права були в практичному вжитку на Литві й на Україні, як правобережній, так і на Гетьманщині.²⁾ Можливо, що й на зазначених польських пам'ятниках відбилися впливи чеського мійського права й чеської термінології, бо, як видно з попереднього, німецьке мійське право в Чехії вже в XIV і в XV вв. було перекладене на чеську мову й оброблене в різних збірниках та компіляціях, тим часом як польські переклади й переробки Магдебурського права з'явилися лише в XVI в. Але це питання потребує спеціальних студій, які ми відкладаємо надалі.

V.

Сліди впливів старочеського права й мови в литовсько-руській державі.

Щоб виявити сліди впливу старочеського права й мови в Литовсько-Руській державі, ми порівняли пам'ятники старочеського права й мови XIV—XV вв. з пам'ятниками права Литовсько-Руської держави, як офіційними, так і приватними. При цьому ми старалися констатувати тотожність правових норм, а коли такої тотожності не було, то принаймні тотожність правових виразів і термінів. З другого боку, окремі вирази, речення й слова, як в чеських, так

¹⁾ Čelakovský, op. cit. p. 31.

²⁾ Див. у проф. Лашенка: Лекції по історії українського права. Ч. II. Вип. I. Пам'ятники права. Прага 1924. Стор. 49—63. Акад. Н. П. Василенко: Матеріал для історії українського права. Том. I. Київ 1929. Передмова, ст. V—LXIII.

і в Литовсько-руських пам'ятниках, ми брали й оцінювали, як фактичний історичний матеріал, не торкаючись зовсім чисто філологічних питань, які могли би виникнути при аналізі тих чи інших слів чеської чи литовсько-руської актової мови. Спеціально філологічні питання ми залишаємо нашим філологам. В студіях над історичними пам'ятниками, надто в студіях порівнюючих, історик повинен був би виходити з дослідів, переведених в цьому напрямі філологами, та користатися готовими висновками філології. Але, як справедливо зазначив проф. М. Вейнгарт, філологи, поки що, всю свою увагу присвячують працям над матеріалами живої мови і мало працюють над історією писемної мови.¹⁾ Це твердження відноситься в певній мірі й до українських філологів; ми не маємо, наприклад, ще філологічних студій над історією і пам'ятниками офіційної писемної мови доби Литовсько-Руської держави. При таких обставинах не має нічого дивного в тому, що історикам іноді доводиться з konieczної потреби піднімати такі питання, які повинні вирішати філологи. В своїй порівнюючій студії ми старалися, оскільки можливо, уникати філологічних питань, обмежуючись лише порівнянням слів і термінів з чисто юридичного погляду.

І. Вступом до порівняння пам'ятників Литовсько-Руського права з пам'ятниками права чеського буде огляд пам'ятника не литовсько-руського, а польського права, так зван. „Статута кор. Владислава II (Ягайла), даного Литві р. 1420—1423.“²⁾ Ми звернули увагу на цей пам'ятник тому, що він являється переробкою на „руську“ мову Вартського Статуту польського і разом з таким же „руським“ перекладом Вислицького Статуту 1347 р. уявляє один з ранніх документів, писаних офіційною мовою литовсько-руською. Переклад — переробка Вартського Статуту під назвою „Статут кор. Владислава II“ відноситься до I-ї чверті XV в. і зроблено його, як можна думати, одночасово з „руським“ перекладом Вислицького Статуту, а може й тим самим перекладачем. Для нас цікаво зазначити ще й той факт, що перекладач Вислицького Статуту мав під руками не тільки оригінальний латинський текст його, але й переклад на чеську мову.³⁾ Цим може й пояснюється значний вплив чеської актової мови на мову перекладу „Статуту кор. Владислава“. Крім конструкції цілих речень, що так близько стоїть до конструкції чеської, в „Статуті“ зустрічаємо такі чеські юридичні терміни: „рок, роки“ — судові строки (rok, roky) в арт. 1, 2, 13 і 15; „Речник“ — заступник на суді (řečník — Řád práva zemsk. § 2—4); „повод“ — позивач, актор (póvod — Řád práva zemského, § 3 та инш.); „супор“ — позваний — reus (soupeř) арт. 11; „коморник, комор-

¹⁾ M. Veingart: O politických o sociálních složkách... Стр. 159—160.

²⁾ Надруковано в Актах Западн. Россіи, т. II в Своді законів словянських Н. Jireček'a.

³⁾ H. Jireček: Svod zákonův slovanských. Praha 1880, p. IX, XV.

ники" (komorník), арт. 15, 16; „памятное“ — судовий поплатак (památné — Rád práva zem. § 60). В арт. 9 вжито термін: „на удовьємъ столцы“ (na wdowiem stolci). Нарешті, в Статуті вперше вжито термину: „право“ (арт. 5: „штожь ихъ (сирот) на право позывають“; арт. 13: „Изъ обычая права . . . старого такъ бывало“). В першому випадку термін „право“ вжито в значінні — суду, процесу, а в другому — в значінні об'єктивного права. Руська Правда не знає ще термину „право“; як термін абстрактний, він являється витвором пізнішої доби. Старовинний чеський юридичний словник, так званий „Prešpurský“, що походить з половини XIV в., в главі 44 „De iudicio“ наводить ряд правничих термінів, які для словника склали земські писарі; між цими термінами латинський термін „iūs“ перекладено по чеському „právo“.¹⁾ Термін „právo“ вже зустрічається в найдавнішій правничій книзі чеській: „Kniha starého rána z Rozenberka“ — з початку XIV в. і як раз в більшості випадків в значінні „суд“ або й доказ. З цього видно, що в чеській правничій мові термін „право“ з'явився досить рано. Чи литовсько-руська актова мова запозичила цей термін у чехів, чи самостійно його утворила, це питання можна розрішити тільки після спеціальних студій над давніми нашими пам'ятниками.

2. Першим законодавчим пам'ятником литовсько-руського права в характері загально кодексу треба вважати „Судебникъ короля Казимира“, даний Литві р. 1468. Мова цього пам'ятника являється зразком актової мови литовсько-руської XV в. Вона дуже близько стоїть ще до мови Руської Правди, з якої до Судебника взято багато норм і термінів. Вплив чеської мови на мову Судебника мало помітно, хоч і вжито декілька термінів чеських, як, наприклад: „рок“, „казнь“ (взяниця), „ми пакъ снемься съ паны радою (sněm — сойм)“, „шибениця“ (šibenice). Вживається й термін „право“, як в значінні суду: „а нашодь къ праву поставити“ (арт. 7); „ижъ бы нашому челоуѣку стало ся право“ (арт. 8), „искати правомъ“ (арт. 10, 19), так і в значінні об'єктивного права: „изъ права земьского выступилъ“ (арт. 19, пор. „právo zemské“), „надъ право сягнулъ“ (арт. 19). В арт. 7 говориться про „лежнів“, яких хто буде держати в домі, не оголосить „сусідам — околиці“ і на „рок“ не поставить, то „вину платитъ“. В чеському праві „лежні“ звуться „ležáky“. („Aby žádný z ránov, z rytierstva a ni z měst ležákov takových aby nepřechovyvali“ — Zřízení zemské, § 544).

3. Литовський Статут далеко більше піддав впливам чеського права й мови. Др. Г. Іречек, заслужений дослідувач старочеського і старословянського права, в примітці до виданого ним тексту Литовського Статуту першої редакції (р. 1529) писав: „для чехів Литовський Статут тим більше цікавий, що, як то вповні очевидно,

¹⁾ Н. Jireček: Právníký život . . . р. 147.

він був написаний або чехом, що жив на Литві, або ж литвином, що знав чеську мову того часу. Вважають, що Статут написано „малоруським нариччям“ (nářečím maloruským), але хто знав правничу чеську мову XV в., той і трохи не буде вагатися признати, що Статут писав той, хто добре вивчив чеську правничу мову.¹⁾ В іншому місці др. Їречек писав: „Литовський Статут, по змісту в кодексом польським (sic!), по письму — руським, а по мові — чеським. Довго трималися погляду, що Статут ... написано білоруською мовою, але просте ознайомлення з його текстом доводить, що Статут написано чеською правничою мовою, що панувала на кінці XV і на початку XVI в.“²⁾ Висновок дра Їречека, відомого авторітета в області старочеського права й мови, про те, що мона Литовського Статуту в близькою до чеської писемної мови XV в., являється для нас дуже цінним доказом, хоч др. Їречек і не наводить даних, оправдуючих його думку.

Для того, щоб виявити впливи старочеського права й мови на Литовський Статут, ми порівняли Литовський Статут всіх трьох редакцій (1529, 1566 і 1588 pp.) з такими пам'ятниками старочеського права: *Kniha Starého Pana z Rozenberka* (1320—1330), *Řád práva zemského* (1-ої полов. XIV в.), *Vyklad práva českého Pana Ondřeje z Dubé* (XIV st.), *O právích země české* Viktorina ze Všehrd (кінець XV в.), *Zřízení zemské* 1500, *Zřízení zemská království českého*, 1530, 1549, *Majestas Carolina* в чеському тексті (полов. XIV в.), *Statuta ducis Ottonis* (почат. XIII в.). Нижче подаємо висліди цього порівняння, зазначивши паралельно тексту Литовського Статуту текст та окремі термини чеських пам'ятників:

а) Литовський Статут в редакції 1529 р.

Вступний артикул: „Права костельные и светские“ (*práva kostelní a světská*). „Присягою нашою телесною“ (*přísaha tělesná*). „На светую (světou) Евангелію вделаны“ (*vdělaní* — виконані). „Обещуем и слируем“ (*oběsujeme a slibujeme*).

Розділ I. Арт. 1: „Карати не хотимъ... нижли бы первой в суде явным врадом права хрестиянского...“ (*Kto by chtěl... koho rohnati k zemskému sůdu, ten řád jmá zachováti. Řád práva zems.*) Тут „врад“ вжито в значінні судового „порядку“ — процесу, а не в значінні „вряду“ — уряду (теж і в арт. 7: „завжды врад права хрестиянского заховаючи“).

Арт. 1 (далі): „Коли повод (póvod) и отпор (otrпór) очевисте стали и остаточне были поконаны“ (*pokonati* — термин, що означає — закінчити процес).

Арт. 2: „Виною пенезною“ (*vína* — гривна, штраф; *vína peněžná*).

¹⁾ Н. Jireček: *Svod zakonův slovanských*, p. XII.

²⁾ Н. Jireček: *Právnícký život* ... str. 517.

Арт. 4: „Дети дельные“ (děti dílné — виділені, що одержали свою частку). „Дельница *спадывает* на нас, Господаря“ (spadnutí — перейти до когось, дістатися комусь; див. Řád práva zemského § 88). „Который прирочоний брат“ (přirozený).

Арт. 5: „Коли би хто листы наши фальшовалъ або ихъ ве-домо поживал: *таковий мает кожды каран быти фальшер огнемъ*“.

Zřízení zemské 1500, § 400:

„Nalezli woubec za právo: jestližeby kto komu list falšem nařekl, a jestližeby ten faleš naň uведен был, má ten spálen býti jako falešník“.

Розд. IV, арт. 12: „...И натога, *если будет на него переведено, иж то он фальшовал*: тогда онъ *маеть быти каранъ яко фальшер ничим иным, толко огнемъ*“.

Тут маємо повну тотожність санкції не тільки по змісту, але й по термінології.

Арт. 6: „Тежъ еслибы кото-рый подданы наш *врадника на-шего земського* або посла на справе нашої земской *згвалтовалъ, зранил або збил*: таковий *мает быти каранъ горломъ*“.

Zřízení zemské 1500, § 434:

„Kdyžby úředníci... od desk zemských od úřadu neb komorníci jeli na puohón a neb pro jinú věc podlé práva, a žeby kto... na *úředníky mocí sáhl a je bil, a neb zranil, neb moř-doval... takowy aby hrdlo proti králi i statek stratil*“.

Знов маємо тотожність норми й санкції з деякими дрібними одміними.

Арт. 8: „...Навязывати и с землями“ (navazovati, див. далі).

Арт. 10: „Врадницы наши земские а местские“ (úředníci naši zemští a městští).

Арт. 12: „А того подле суда первого *мочно увезати*“ (mocně uvázati — урядово допустити до володіння); „Шкоды *оправити*“ (škody opravit).

Арт. 13: „...Хто в *казнь* нашу господарскую в некоторой суме *осажоний*“ (kazň, kaznice — вязниця для боржників).

Арт. 16: „Тот мает тратити тые пенези, што вышей *нерядно дано*“ (neřádné).

Арт. 17: „А сведки бы на то были *годные*“. Конструкція фрази чеська: „А svědci by na to byli hodní“.

Арт. 20: „А то бы ся ку Нашей Ясности *приточило*“ (a to by se k Naší Jasnosti přitočilo).

Арт. 23: „Мает у везеню (vězení — вязниця) сидити...“ Ест ли бы што господарь съ паны радами *нашол* (nalézati — найти і рішати; nález — рішення, вирок судовий). Тут чеський термін перекладено на литовсько-руську мову.

Розділ II. Арт. 1: „Шиховати“ (šikovati — ставити військо до порядку, а також вступати до війська).

Арт. 4: „Кождый подданный нашъ шиховавшись и пописавшись... с теми конми и со всимъ статкомъ (statek), которым ся шиховал...“.

Арт. 5: „Если бы хто правдиве *немоцень* былъ (nemospný) „...немоцны“ (nemospný) „...немоц“ (nemoc).

Арт. 7: „Если бы хто замешкал року военного“ (zameškal — Řád práva zemsk. 67).

Арт. 14: „Шляхтиць“ (šlechtic). Також Розд. III, арт. 11.

Арт. 15: „В ланцугъ сажати“ (lancouch — кайдани, цеп).

Розділ III. Арт. 3:

„Теж шлюбуем и обещуем, ижъ въ земляхъ... того вел. князства земель и городовъ, местъ а которыхъ колвекъ (kolvek) де-дичтвъ (dědictví), и держанья, и тежъ которыхъ колвек *урадовъ* нашихъ або честей и достоинствъ (důstojností) жадному обчому (obecný), але только прироженнымъ (přirozený) а тубольцомъ тыхъ земель нашихъ вел. князства выше мененого будемъ давати... в держанье и жалованье“.

Арт. 5: „Але коли бы который з урядниковъ яко *розпрошитель* (rozprášitel) и *шкодни* (škodný) двора нашего...“.

Арт. 8: „Абы княжата, панове, шляхта... *мали вольную моц* (měli volnou moc) выйти з тыхъ земель... для набытья... *навченя учинковъ рыцерскихъ*“ (rytířských).

Арт. 10: „Почтивость“ (poctivost).

Арт. 12 i 13: „Коли бы хто кому *приганил... на чести*“ (zhaněl na cti — Zříz. z. § 440); „Бенкарт“ — „злого ложа син“ (pankhart — Zříz. z. § 171 i Pana Ondřeje z Dubé).

Арт. 12: „Што еси *менил* на тебе“ (minil — думав про тебе, вважавав тебе).

Арт. 14: „А коли простый хлопъ або мещанинъ шляхтича зъбьетъ, а рукою на него сягнуть, а окровавит его... тогда *инымъ не мает каранъ быти только руки утяти*...“.

Zřízení zemské 1500, § 467: „Nalezli wuobec za právo: že král JM ani budoucí králové čeští *ne mají na zámky a na úřady zemské cizozemciow sázeti*“.

Řád práva zemského, § 36: „Ale kdyžby nižší vyššímu *dal, točiz vládyka šlechtici, nebo měštěnin a sedlák vládyce, poliček... má jemu uřata rukа býti*...“.

Повна тотожність норми, санкції й термінології.

Арт. 17: „Покутний“ (pokutný); „суды, в которых пива варят“ (sud — бочка).

Розділ IV має загальний титул: „О поглавли женскомъ“ (О ро-
hlaví ženskem).

Арт. 1: „Если бы хто хотел вено (věno) жоне своей записати,
тогда мають *ошачовати* вси имена свои“ (*šacovati* — оцінити:
Rád práva zemsk. § 34).

Теж і в арт. 8: В арт. 1 і слід. вживається термін: „близкий“,
по чеському „*blizký*“ — означає *родича*.

Арт. 2: „Вдова, которая се-
дит на вдовьем столцы, а будет
ли венована отъ мужа своего, а
сынове мають дорослые: тогда
мают *осест* толко на вене
своем“.

Pana Ondřeje z Dubé, § 70:
„Když ktera žena ovdowie a
chce na *swem stolci wdoviem*
sedeti buď s detmi neb bez dětí
ma sweho wěna požíwati“.

Арт. 6 і 7 також „на вдовьем столцы“.

Зазначена норма з терміном „на вдовьем столцы“ знахо-
диться і в „Статуті кор. Владислава II (арт. 3—4). В Руській Правді
(ст. 88 Троїцьк. списку) знаходимо норму, по якій, „аще жена сядеть
по мужи“, має право не тільки на віно („что на ню муж вложить“),
але й на часть з майна мужа. В Статуті Вислицькому (I. 101), на
який зроблена посилка в Статуті Вартському, знаходимо норму, по
якій вдова, по смерті мужа „сиділа“ на всьому майні мужа. Вартський
Статут, а за ним і Статут кор. Владислава цю норму змінили і визнали
за вдовою лише право на віно. Це останнє правило знаходимо і в
старочеському праві; його занотував р. 1395 Pan Ondřej z Dubé
в арт. 70 свого „Викладу права чеського“, як існуючий закон. З огляду
на тотожність норми чеського права не тільки по змісту, але й по
термінології з нормою пізніших кодексів: Статуту Вартського (1423
р.), Статуту кор. Владислава (1423) і Литовського Статуту (1529),
можна припустити, що цю норму запозичено з чеського права.

Арт. 8: „Теж уставуем, иж
которий отец або матка умрет,
а дочку своєю при своемъ животе
за муж выдаст, а иные по себе
зоставит: што *будет за первую*
дочкою дали, толкож мають
дати и другим девкам“.

Арт. 11: „Теж уставуем, ест-
ли бы девка без воли *отцовское*
або матчиное засела за мужъ:
таковая отпадываетъ отъ посагу
отчиного и материстого и и-
менья материстого. А естлибы
одна у отца была: *тогда от-*
чизна на близких спадывает,
мимо такую дочку“.

Zřízení zemské 1500, § 495:
„Nasezli wuobec za právo: což-
koli po *jedné sestře wěna dáno,*
že tolikéž má dáno býti po jiné“.

Zřízení zemské 1500, § 492:
Kterážby koliwěk *panna* buď
panského neb wládyckého sta-
wu komuliwěk *slabila bez powo-*
lenie otce swého, aby *sprawedl-*
nost swú, kterúzby koli k jaké-
mu statku měla, ji stratila . . .
Pakliby bratří ne měla tehdy na
najbližšího přítele jejího . . .“

Арт. 12: „Естлибы девка зостала без отца и матки, еще не маючи лет своихъ doroslyхъ, а пошла безъ воли *стрыевъ* або братьи своее замуж: тогда такъ-вая отпадываетъ от имени своего. А естлибы она мела лета свои, а *братя* або *стрын* задержали, а не хотели бы ее за муж выдати: тогда однако своевольне не маеть ни за кого ити, *лечь маеться втеч до инших кровных своих* або до *владу*. А *влад* або кровные мають дозволити за муж поити.“

Арт. 8: „*виправа*“, „*виправъене*“ (дочок) — „*výprava*, *vypravení*“.

Арт. 8: „*шацунк*“ — (šacuňk).

Розділ V. Арт. 4: „Другая братья рожоная для небытности своее не будут мощи того *зысканя* *судового* в права потом поправити“ (чеський „термин“ *nález* — *судовий вирок* перекладено на „*зыскане* *судове*“).

Арт. 5: „Уставляем теж, иж опеку не *моцн* *есть* *отчины* *детное* *продати* або яко кольве стратити, ани теж того имения их ограничити.“

Арт. 7: „Уставляем теж, ижъ *старший брат* . . . который, именемъ супольнымъ братскимъ и своимъ ся впекаючи, именей братьи своее не отделеное . . . кроме части на него прислухающее, *заложити*, *продати*, *заставити*, *отдалити*, *втратити* не может . . .“

Арт. 7: „неопатрне“ — „*neopatrně*“.

Арт. 13: „*близность*“ — „*bližnost*“.

Арт. 16 та инш.: „*Рукоемца*“, „*рукоемство*“ (*rukojem*, *rukojemství*).

Арт. 17: „*Шалени*“ (*šalený*), „*кацеры*“ (*kaceř-ý* — вретик, ки). „*Речи* — *набытья* своего власного“ (*nabytí* — *набуття*, те, що набуто).

Zřízení zemské 1500, § 492:
„. . . Pakliby bratřie nebo strýci nebo poručníci . . . té panny wdáti nechťeli . . . má swe spravedliwosti užiti . . . ona *mož to wdánie své wzněsti na krále JMt . . . nebo na plný soud* . . .“

Zřízení zemské 1500, § 485, 502: „Poručník králem JMti daný neb příbuženstwím, ježto statek urukuje, *nemá prodávati statku sirotčieho bezzwláštného* powolenie krále JMti, pánuow a vládyk z plného soudu . . .“

Zřízení zemské 1500, § 517:
„Že bratr starší mladšiemu aby wtratiti ne mohl . . . než do swého dielu . . . A také starší bratr žádnými záwadami mladšiemu bratru statku zawoditi nemuož . . .“

Арт. 20: „Теж уставуем, иж за живота его отец дѣтем своим амушена не повинен имени жадного поступати, нижили по доброй воли может части его ему поступити, або што воля его будетъ.“

В наведених артикулах: 8, 11, 12 Розд. IV і в арт. 5, 7 і 20 Розд. V містяться норми, що торкаються маєткових прав дочок, братів, опекуна і права батька на вільне розпорядження маєтком. Порівнюючи ці норми з наведеними арт. „Zřízení zemského“, знайдемо повну аналогію що до норм, а також і тотожність більшості юридичних термінів.

Розділ VI. Арт. 1: „Маєт ему шкоды (škody) і наклады (náklady — судові видатки) оправити“ (opravit — задовольнити).

Теж: „легкости“ — (lehkost — образа, ганьба).

Арт. 3: „Воеводы, старосты не поспешны (не поспěšný) которых прав судити“ „Одинъ з тых земянинъ вставичне (ustavičně — постійно) при них мел быти.“

Арт. 4: „Теж уставуем, естлибы до которого князя або до пана, або до шляхтича шляхтичам было некоторое дело: тогда маєт быти позван позы господарскими або воеводиными або инших владниковъ. Пакли бы тот позванный не стал на тые два позы: тогда маєт децким поставлен быти. Пакли бы онъ был так необачный и за децким ку праву не стал . . . тогда маєт дано быти увязанье у именье тому, естлибы ся о именьи правуеть, до права . . .“

Арт. 9: „А естлибы хто, будучи з подданных наших к тому року судовому без жадных слухных причин не стал . . . тогда такове жалобнику мают дати увязанье у зправе и в накладе его у въ именье . . .“

Також і в арт. 20.

Zřízení zemské 1500, § 516:
„Nalezli wuobec za právo: aby syn dielu otce žádati nemohl . . .“

Rád práva zemského, § 22:
„Když by pak ten pohnaný nesměl práva dostáti, nebo který rok zmeškal k sudu . . . tehdy ihned tomu původu jmá býti dáno za právo stane a on dá památné . . . A když těch osmnádste nedělí mine . . . tehda ten původ má vzieti jednoho úředníka a jednoho komorníka, a ti jej mají vzbíti na dědiny pohnaného . . .“

Rád práva zemského, § 46:
. . . „Má jemu dán býti úředník, aby jej mocna učinil jeho dědin v téj summe.“ § 47: „A kdyžby minule dvě nedělí, tehdy původ s jedním komorníkem má na těch dědinách panovati, koně a dobytek bera v svých nakladiech . . .“

Аналогія процесуальних правил у випадках „нестання“, неявки на суд позваного. Як в Статуті, так і в „Rád práva zemského“ встановлено санкцію у формі „увязання“, себ то передачі маєтку

в тимчасове володіння „до права“, як компенсації за „страви й наклади судові“.

Арт. 18: „Естлибы хто кого мель позвы позвати: тогды жалобу маєт всю в позвех выобразити, а чого въ позвех не выобразить, того на праве не маєт искати“.

Zřízení zemské, § 48: „Nalezli wuobec za právo: ne srownáli se jemu (póvodu) žaloba z puohonem ten puohon bude jemu zdwižen...“

Маємо в ріжній формулюванні тотожню норму про те, що на суді можна „искати“ лише в межах, зазначених в позові (по чеському „рóхону“).

Арт. 21: „Коли бы хто на друго рукою сягнулъ, попхнулъ, торгнулъ, або вдарилъ передъ судомъ, а не ранилъ, а тымъ сяганьемъ суду кгвалтъ вчинилъ: тотъ, который сягнулъ, маєт вины заплатити 12 рублевъ грошей, а тому безчестье, какого будетъ стану. А хтобы передъ судомъ добылъ корда, або меча, хотя и не поранилъ: тотъ тратитъ руку, а коли бы хто передъ судомъ ранилъ кого, шию тратитъ.“

Rád práva zemského, § 38: „Kdyžby kto před králem nebo před plným soudem mečem nebo nožem druhého do krve ranil, buď nižší nebo vyšší: tehdy hned má jemu ruka uláta býti...“
Pana Ondřeje z Dubé, § 3: „Ktož před úřadem slovem neb řeči zavinil, ihned u weže sažen býl, a ktož swu braň obnažil, ruka jemu byla uláta, ktož ranil neb skutkem udeřil, hlava jemu na prahu, kdež právo bylo, ihned s'áta.“

Арт. 22: „Коли бы хто в суда кому другому або судьямъ соротное слово мовилъ, а тым суда и судьи неучтил (neuctil) таковий маєт нятством каран быти, шесть недель сидѣти...“

Zřízení zemské 1500, § 6: „Což se křikuow při saudu zemském dotýče, aby z zadu žádných křikuow nebylo;... má naň zawoláno byti (3 krat)... má do wěže wzat býti a má den a noc seděti... neb daj jednu kopu hrošuw...“

Знов маємо тотожність норм Литовського Статуту і чеського права, що торкаються підтримання порядку, спокою й безпечности на суді.

Арт. 27: „... Тогож часу не сступючи з права“ (ne sstupující z práva).

Арт. 28: „Подпираіе листовъ“ (podpiraní listův — писаних документів).

Арт. 31: „Волную моцъ ма мети“ (volnou moc má míti).

Арт. 36: „Судей висажоныхъ“ (vysaditi — призначити).

Арт. 37: „Рухле“ — (rychle); „упоменувшы (Бога)“ — (упомenouti — згадати).

Розділ VII. Арт. 3: „Тежъ естлибы тотъ квалтовникъ убивши кого втекъ зъ земли проч: тогда зъ имения его мает плачнона быти убитого голова и шкода, и вина господарская... А оный убійца мает выволан быти из земли вон, а хотя бы за се потом приехалъ, а хто бы его забил: тогда тотъ не повиненъ будетъ за голову его платити ничего, а ни у вину жадную не впадываетъ“.

В цих артикулах мається аналогія норм з точки погляду мети закона — переслідування вбивця. Мається повна тотожність санкції, якою встановлюється кара „виволання“ — проскрипції. Виволаний — проскрит по чеському іменується „psanec“.

Арт. 8: ... „Мужобойца“ (mužebojce — душогуб, убійник).

Арт. 9: „А естли хто шляхтича ранил, а з тое раны его в руку або в ногу охромил, або око выбил, або носъ втял, або зубы вырубал, або ухо утял: тогда мает пред ся платити пол человека.“

Арт. 10: „Охромленья“.

Арт. 9 (далі): „Естлибы ранил у твар (tvář — лице, вид)... „Коли его жалобник (žalobník) самотретеі (sám třetí) поприсягнет...“

Арт. 12: „...Близкость прироженная“ (blizkost' přirozená).

Арт. 15: „...В надею имения приходячого“ (naděje — надія).

Арт. 16: „Теж, естлибы который шляхтич кому иному дорогу засел або заступил (zastoupil) хотя не одному самому, хотячи его зранити, або забити, а в том тот, который добровольную дорогу заседал...забит был...“

Арт. 18: „Оный разбой або шкоду своими власными пенезми (мает) оправовати (opravováti — задовольнити)“.

Арт. 21: „А при том оказе (okaz від okázati — показати).

Řád práva zemského, § 39:

„A kdyžby ten, jenžto koho zabíl nebo ranil... utekl: má po všech krajích ve všech mestech provolán býti s tů vinů, aby jeho ižadný člověk, ktož pod korunu Českú sluší, nechoval... má takéž provolán býti, že jest stratenec proti všie zemi...“

Řád práva zemského, § 64:

„Tuto znamenaj, kdyžby bylo o chromotu, a nebylo ještě poznano... tehdy nemá ta pře odsužena byti až do roka; a po roce ma ohledan byti...“

Řád práva zemského, § 43:

„Kdyžby kto koho na cestě obľúpil, a on z toho chtěl pohoniti...“

Pan Ondřej z Dubé, § 10: na cestě swobodně...“

Арт. 25: В цьому артикулі вміщено такий чеський вираз: „*жем ты ранил невмыслне*“ (že jsem tě ranil neúmyslně).

Арт. 22: „Тогда ранний...“ (ranný — ранений).

Арт. 29: „...А того истого забойцу маюť *выволати* (vyvolati): хтобы забил, тогда якобы *безецника*“ (bezecník — бесчестний чоловік).

Арт. 30: „...На смерть *врядом права посполитого*“ (řád práva pospolitého).

Арт. 31: „Хтобы злочинцов, розбойниковъ, злодеев, людей выволаных... в дому або у имени своем переходывал, або имъ некоторую *раду*, або *помоч*... давал и чинилъ... Тогда не инако мает *быти каран*, толко яко кожрый з тых злочинцовъ вышъшей писаныхъ...“

Zřízení zemské 1500, § 425:
„...A také jestližeby kto z takovými zločinci a zjawnými zemskými zhůbcemi obcovał, kwasil, je fedrowal... že takový každý tresktán býti má...“

Розділ VIII. Арт. 3: „Рок завитый“ (rok zavitý — остаточный).

Арт. 4: „Теж уставляем, коли бы судья або ездок от права высланный на разъезд: тогда тот судья або ездок оную сторону, которая лепшие и знакомитшы привилы и листы и *знаки*, або *концы*, або *границы* *вкажет*, будет повинен ку доводу припустить“.

Majestas Carolina, § 49:
„Pakli tak snad nemohlo dokonáno byti, ale z těch devěti (svedkův) třie naši a třie toho našeho sůpeře vybraní losem — a ti mají pod přísahú ty meže, hranice a kopce učiniti a to osvědčiti...“

Тут маємо аналогію процесуальних правил при земельних, межових спорах.

Арт. 6: „...И снемшисе (sněm) посполе (pospolu) выслушают речей обоих сторон... Которая сторона судей видечи кого близшого ку доводу (dovod) а фолккуючи (folkovati — потакати, сприяти) стороне противней...“

Арт. 10: „Границю або межу *сказилъ* (kaziti — псувати).

Арт. 15: „...Штобы он того жита *долов* не вез“ ... Оное жито пожонши и свез *долов*“ (dolův, dolů — на низ, на місце).

Арт. 17: „...Хто би кому *сведки ганил* (svědci hanil).“

Арт. 23: „Научене“ (господарское) — (naučení).

Арт. 25: „Шафар, або врядник — (šafář).

Розділ IX. Арт. 1: „Украдом“ — (úkradem — потайки); „застрель“ — (zástřel — забитий звірь).

Арт. 3: „Секира“ i „секера“ — sekyra i sekera.

Арт. 8: „Шкодовати“ — škodovati — терпіти збитки.

Розділ X. Арт. 5: „Хочем теж и уставляем, абы кождая *застава давности земское* не

Zřízení zemské 1500, § 187:
„Ktož drží právem věnným neb zástavú věnnau kterékoli dě-

маєт мети а ни тратити, ижъ волно будет всякому дедичу, отложивши перед правом пенези, а заставленных держаней дедичтва своего допустити, так за правомъ своимъ призожонимъ, так яко колве инакъ набытьемъ.“

Розділ XI. Арт. 9: „Теж уставуем, естлибы который человекъ невольный за кого зашолъ за иного, а поведался вольный, а оный панъ, чей человекъ, або челядинъ, просил на него права дати; а оный бы пан не хотель ему на него права дати: тогды таковый земенинъ маєт притягнень быти ку праву земскому.“

В наведеному арт. Статуту, що торкається процесуальних прав в справах позовів про „невільних людей“, вжито таких же термінів для означення невольних людей, як і в чеському праві.

Арт. 14: „Поткати“ — *potkati* — аустрипути.

Арт. 18: „Неприказный (слуга)“ — *nepřikazný*.

Розділ XII. Арт. 2: „Естлибъ хто кому побрал стадо свирепье на его або на своей земли, або на чіей кольвек, в грабежи або на изпаши: тот маєт платити квалт и шкоду, штобы стало тому стаду, подлуг уфалы нижей написаное. *Бо не маєт за испаш стада брати*, бы и застал на изпаши, але маєт то стадо отогнати до пана, чие стадо, а изпаш маєт обвести сторонними людьми; тогды тот повинен изпаш платити, чие стадо шкоду вчинило. *Вшак же вызволяючи стадо кобыл*, абы на изпаши не были займаны, нижи быдло, кони, волю, коровы, свиньи, гуси мают займаны быти подле давного обычая...“

В Статуті 1566 р. цей артикул має такий додаток (Розділ XIII, арт. 2): „Нижи стадо свирѣпье, кони и каждое быдло только до светого Юрья без пастуха маєт вольно ходити, а по светомъ Юрьи въ тыждень кожний маєт около *добытку* (*dobytěk* — скот) своего сторожу або пастуха мѣти, через все лѣто аж до первого дня мѣсяца Октября...“

В цій нормі являється неясним, чому Статут „визволяє стадо кобил“ від „займання на изпаши“? Пояснення цього, як і взагалі пояснення цілої норми та її походження анаходимо в слідуючих артикулах „Knihy Starého Pana z Rožmberka“ § 271: „*Swiřepice nemož wdati, kteraž na sobě znamení ima, protože chodi z znamenim kobyli m polem. Ale pohoň ze škody coť wadi ot swiřepic*.“

dictwie, že proti dědici, a nápadníku těch dědin nikdá se výplata nepromlčí...“

Zřízení zemské, § 253 (також §§ 259, 261): „Nalezli wuobec za právo: ktožby poháněl pro lidi dědičné sběhlé a také o čeled’; jestližeby kto koho pohnal o člověka sweho dědičného i take o čeledína přistawneho a služebného...“

§ 272: „Pakli ktera sweřepice chodí bez znamení, ač jma i Kobyle pole, a ji mož wdati na swej dědině, že chodí jako orne kliše; takož podkowana sweřepice jako orne klise.“ § 274: „Sweřepice ot swateho Hawla mohú choditi kdež chtě po osenich, kakž najdale nebo najbliže, bez paswy, do swateho Jurie ne mož jich wdati. Ale ot sw. Juřie do sw. Hawla prawo sweřepice pasti pastewci nebo kobylniku, že nemohu choditi kudyž chtiec, že mož s prawem braniti, že mož na škodě wdati.“ Звязуючи наведені правила з відповідними артикулами Литовського Статуту, бачимо, що заборона займати на спаші „стадо свирепье“, „стадо кобил“ встановлена Статутом на тій підставі, що кобили „ходять kobyliím polem“ себ то не як робочі коні, „клячі“, а як матки в табуні, виконуючи свою природну функцію розмноження кінської породи. Але цю функцію кобили виконують всюди на полі лише в осені і зімою, від жовтня до кінця місяця квітня; літом вони повинні ходити з пастухом і сторожею. Займати табун маток з малими лошатами на спашах та тримати їх в загородах то того часу, поки власник табуна викупить, заплативши шкоду, могло би пошкодити табуну, без жадної потреби. Тому Статут і забороняє взагалі „грабіж“ та „займання стада кобил“, що ходять „кобилим полем“. Аналогічне побутове явище, як в Чехії, так і на Литві, вимагало аналогічного правила. Редактори Статуту 1529 р. знайшли відповідне правило в Книзі старого пана з Розенберка і взяли з нього, як термини (сви́репа, сви́репье стадо), так і санкцію. Редактори Статуту 1566 р., залишивши в цілому арт. 2 Розд. XII попередньої редакції, додали до нього дуже важливу частину з арт. 274 Книги старого пана з Розенберка. До цього ще треба додати, що процедура „займання“ скоту на спаші і засвідчення шкоди через „людей сторонніх“ нагадує слідуєче правило з Zřízení zemského 1500, § 477: „Ten ktoby dobytek zajil, obwed' škodu hned lidmi hodnowěrnými,“ — шкоду має платити власник скоту.

Арт. 14: „Следник (пес)“ — slidník.

Арт. 15: „Теж уставуем, коли бы кого пес уел (ujedl — вкусив) з чиего пощванья (poštvaťi — нацьковувати).“

Розділ XIII. Арт. 5: „Колибы хто лице своее речы краденое в чиего слуги або у подданого застал, так на деди́чем его, яко инде *колве*: тогды такового человека мает вести до пана его, а просити с ним справедливости. А естлибы ему справедливость невчинена: тогды тотъ, при чием человеце лицо застанет, будет повинен о то перед судом нашимъ поставить...“

Аналогічна норма знаходиться в „Zřízení zemské“ § 538: Там сказано, що коли б хто спіймав злодія, повинен повідомити його пана і, коли пан схоче злодія негайно скарати, то віддати панові. Колиж пан не схоче свого чоловіка карати, то той, хто піймав, має увязнити злодія, а потім одвести до суду.

Також аналогічні правила, як в нормативній частині, так і в санкції, знаходимо в арт. 15 цього Розділу Статуту і в § 544 *Zřízení zemské* про „поволення“ розбійника чи злодія на когось і про „неодволення“ названого злодієм: „поволений“ карасться „*hrdlem a statkem*“, як злодій.

Арт. 15: (Розбійники) „... поволали на *наместника* свого“ (намістек, ка — товариш, помішник).

Нарешті в арт. 18 Статуту мається таке правило: „Колибы хто а подданих наших... о яку крадену речъ предъ владомъ обвинен был... а тот, хтобы купилъ... добрыми людьми... высведчилъ, ижъ тую реч на вольномъ торгу, або на войне, або на ярмарку явно купилъ: *таковъ оное лицо... оному, чие было, мает вернути, а пенези свои тратит...*“.

Аналогічну норму знаходимо в § 438 *Zřízení zemské* 1500: „*že nemá žádný věci zlodějské kupovati weda o tom, že jest kradena. A jestliže by koupil, newěda o tom, proto to darmo vrátiti musí...*“.

З порівняння наведених вище місць Литовського Статуту 1529 р. з пам'ятниками чеського права виходить, що найбільш випадків аналогії припадає на *Zřízení zemské* 1500, друкований кодекс чеський, найближчий по даті до Статуту; за ним іде *Rád práva zemského*, потім *Kniha Starého Pana z Rožmberka*, *Kniha Pana Ondřeje z Dubé* і нарешті один випадок аналогії з *Majestas Carolina*.

Що торкається питання про вплив чеської правничої термінології і взагалі старочеської актової мови на мову й термінологію Литовського Статуту першої редакції, то на підставі наведених прикладів це питання розрішається цілком позитивно. Невідомі редактори Статуту 1529 р.¹⁾ використали пам'ятники чеського права в двох напрямках: або беручи окремі норми, або ж позичаючи юридичну термінологію і, навіть, цілі речення. Іноді вони перероблювали норми і термінологію, пристосовуючись до системи й духу Литовсько-руського права, інодіж вставляли окремі слова і речення без жадної переробки і в тому ж самому значінні, в якому вони вжиті в чеських пам'ятниках.

б) Литовський Статут в ред. 1566 р.

Вплив чеського права й мови можна спостерегти і на 2-й редакції Статуту, р. 1566, що видно з таких прикладів:

Розділ I. Арт. 2: „Первей у суду рядом (*řádem*) и поступком права (в Статуті 1529 р. було: „врядом права“. Редакція 1566 р. замінила „вряд“ словом „ряд“, ще наблизивши до чеського терміну „*řád*“).

Арт. 3: „О *ображенъ* (*obraziti*) маестату господарского...“.

¹⁾ Чарнецький: Історія Литовського Статута. Київ. Универс. Изв. 1866. IX, стор. 11.

„Коли бы хто змову албо *спикненье* (spiknuti se — змовитися) албо бунт учинил на здоровье господарское...“ „И мынцу без воли нашое сил явне“ (mínce — монета).

Арт. 5: „Так во ображенью маестату нашого *неле* (neli) да за осоченемъ або вымовенемъ маеть ее на подданныхъ нашихъ *сквапляютъ*“ (kvapiti).

Арт. 7: „...Одно мает справоватися тому отъ кого будетъ обвиненъ и ласки нашое господарское перенайдовати за *кглейтомъ*“ (gleit — охоронний лист див. Zřízení zemská 1530 p.).

Арт. 8: теж „кглейт“.

Арт. 18: „Теж уставуемъ иж листовъ нашихъ заповѣдныхъ (кглейтовъ) на *продлуженье* (prodlužení) справедливости людское... отъ сихъ часовъ напотомъ до всякихъ судовъ мы сами и потомки наши давати не будемъ“ (Zřízení zemská 1530, § 9: „Aby již více žádný kral český *neglejštoval* ani *glejštovat* mohl nižádného před soudom zemským“).

Арт. 25: „Аже первой сего *рукоемствомъ* *увыйстити* (rukojemstvím ujistit — забезпечити), бы тотъ, противъ кого отповѣдь учинилъ, въ покою былъ“ (в Zřízení zemská 1530, арт. 188–189 — „ujistiti, ujišten“).

Розділ II. Арт. 5: „О хоружыхъ“. „А хоружый и гдѣ будетъ хоругвь держати, маеть на себѣ мѣти зброю добрую и *гелмъ* (helm — шлем) албо *прильбицу* (přilbice — шишак) и бронь...“ „А хоругвь сам хоружый в *гуфѣ* своемъ (houf — відділ війська) на *шиху* (šik — військовий порядок) и ку потребѣ маеть держати...“.

Арт. 25: „...Люди прибылые и тутошніе *жолнеры* (žoldněři) не мають иншими дорогами... *стягнути* (stěhovati — переїздити) и на *лежахъ* се (leža, -чка — стан, лагерь) роскладати... а *лежу* роспишетъ... а дорогъ изъ лежъ ихъ... даныхъ и ознайомленыхъ они ѣздити въ *пицованье* (písování від písovati — добування прокорму, фуражировка) нигде не мають...“.

Розділ III. Арт. 30: „О мѣрахъ...“ „А корцы мѣры нашое дворное ровныхъ безъ верху и *тресенья* (tresení), але подь *стрыхъ* (strych — корець)...“.

Розділ IV. Арт. 12: „За нестане на суду... мает заплатити *нестаного* копу грошей... Таковый вжо въ речи своей *упадываетъ* (upadatí — програти справу) и *реч вечне тратитъ*“ (řeč věčně tratit). „Шкоды и наклады правные“ (škody i náklady).

Арт. 16: „...В позвахъ... не мають писати речей *доткливыхъ* (dotklivých) *ку почитвости* (ku poctivosti)...“.

Арт. 21: „...А еслибы што *недойарѣньемъ* (nedozirati — недоглянути) ихъ на томъ урядѣ въ справѣ ихъ *поблудило* (poblouditi — помилитися)...“.

Арт. 23: „...Не повинна (позвана сторона) отповѣдати на позовъ, который бы былъ *скробанъ* (škrabatí — скребти)...“.

Арт. 27: „... На суде седети каждого дня отъ поранку до не-
испорное години (nešporný, -я — вечерній, -я) ... и не фольгуючи
никому“ (folkovati — прощати, попускати).

Арт. 30: „Теж уставуемъ, хочечи то мети, абы у суду жалобы
отпор (otpor) поряднѣ (pořadně) безъ сваровъ (bez svárův) и не
потребного забавенья (zabavení — затримання) и проволоки шли“.

Арт. 38 встановлює, щоб на суд ставали без зброї. Заборонає
ставати „з дровомъ, зо щепомъ (ošter — спис), з ручницю (ruč-
nice), з лукомъ и съ кушою“ (kuš — праща). Дозволяє мати „кord“
(kord) и „мечъ“.

Арт. 57: „О доводехъ листовныхъ“ (o dovodech listovných).

Розділ VIII. Арт. 7.: (Позбавляються спадщини) „... кгда
упорнѣ каццерства (kacírství, kacieřství — ересь) не слідуоть (не
переслідуоть)“.

Розділ XI. Арт. 4: „... Маеть быти каранъ, яко кгвалтовникъ,
а не будетъ ли хто стояти або фалдровати (fedrovati — помагати,
покривати, див. Zřízení zemská 1530 р. арт. 175, 177, 178).“

Арт. 9: „... Мужъ и жона ... будучи въ ростырку (rostržka —
спор) з яких кольвек причинъ, одинъ другого приправиль о горло
(připravil o hrdlo), замордоваль (zamordoval), або струль ...“
„Сынове або крвные то мають до вряду оповѣдати и обжаловати
або фальдровати („fedrovati“ — значить — покривати, але тут це
слово вжито помилково в протилежному значінні) на кожного та-
кового мордера (morděf)“.

Арт. 16: „Хто отца або матку свою изъ якое заметы забиль
родича своего о горло приправиль (див. арт. 9) ... смертью
и потварностью (potvornost' — ганебність) ганебною маеть каранъ
быти ...“ (про кару за отцевбивство буде сказано низше).

Розділ XIV. Арт. 30: „... особа легка (lehká), алого заховання,
посполитый корчемникъ (pospolitý krčemník), грач подозренный
(hrač podezřený), або передъ тымъ поволаный (povoláný)“. „... А
значило бы се, ижъ не вымысломъ потвареного помовиль (potvor-
ný), але за обелживость (obelhati), зъ жалю (žal) и форсунку (fre-
suňk — жаль, клопіт), а то для того, быся.. жаль по жалю не двоиль...“

в) Статут в редакції 1588 р.

Литовський Статут 1588 р. являється поширеною редакцією
Статуту ред. р. 1566. Переважаюча більшість наведених прикладів
з Статуту 1566 р. відноситься і до редакції 1588 р. Тому тут подаємо
лише приклади з тих артикулів ред. 1588 р., яких не має, або які
відмінні в ред. 1566 р.

Розділ II. Арт. 22: (про військову службу). „Хтобы колвекъ
съ подданныхъ нашихъ пенези наши браль, таковые за пенези наши
особами мають в гуфѣ (houf — відділ) нашом пенезномъ (penězný)
становитися“.

Розділ III. Арт. 22: „Коли нешляхтич шляхтичу закид на шляхетство зробити, такогого . . . вряд наш . . . маєт розсказати *кату* (kat, mistr) вести до *пренкзира* (pranŭř — стовб, біля якого карають) и тамъ его дубцы бити и потомъ высветчити (osvetčiti — опитати) . . .“

Розділ IV. Арт. 29: „Чужоземець . . . с права въ чомъ виненъ зостанеть а невшочеть платити альбо слушного въ томъже поветѣ оселого *рукоемства* (rukojemství) по себе дати . . . Маеть быти до учиненья справедливости отъ вряду порукою *уицонъ* (ujistěn — забезпечений), естли жъ бы врядъ въ томъ которой кольвекъ стороне *фолькговаль* (folkovati — попускати), а *скуточное* (skutečnŭ — дійсний, правдивий) справедливости и *отъправы* (opráva — задоволення) укривжоному . . . не вчинилъ . . .“

Арт. 34: „ . . . Уставуемъ, ижъ во всехъ таковыхъ речахъ на судъ кгородскій *вынятыхъ* (vujimati — виключати) *мамърами* на позы мають быти даваны (membrana — pergamen, див. Zřízení zemské 1500 р. чеський і латинський тексти).“

Арт. 40: „О поправенью *облуженья* (oblužení — одурення) або сказки неправное вряду кгородского и земьского за *нестаньемъ* стороны позванное учиненого (nestanŭ).“

Арт. 52: „ . . . Абы на роки земские и гродские . . . збройне и з гайдуками або драбы не приежджалъ, одно въ *почъствѣ* (роѣт — число) *меръномъ* (měrnŭ — уміркований), скромномъ . . .“

Арт. 56: „О алеценье речи и о данью моцы“ . . . „Маеть *речнику* (řečník — промовець, заступник на суді), або *умоцованому* (upospenŭ) своему реч свою к мовенью у права злетити листом своимъ отворонимъ . . . и въ томъ листѣ . . . поменивши речи, о што идетъ . . . на позовъ указати и *моцъ* на *зыскъ* и на *страту доложити*“ (Zřízení zemské 1500, § 255: „Swe pře poručiti na zisk i na stratu“ — авичайна формула судового уповноваження; про це див. низче).

Арт. 105: „О потварцохъ“ . . . Забегаячи тому, абы люди злые отъ *потварей* на людей невинныхъ повѣстяганы были . . . речи змышленные *потварные* (potvořnŭ — дивовижний, ганебний) до суду донесъ . . . тогды вже . . . такому ноздра (pozdrá) розрезана быти маеть . . .“

Розділ XI. Арт. 5: „О способе выволання (vyvolání).“ „З тих причинъ Е. Кор. М. того Н., яко непослушного *выволывает* (vyvolává) с панствъ своихъ зъ *сполку обцовання* (ze spolku obcování) подданныхъ своихъ з ихъ земель своихъ . . .“

„Втомъ же повинности каждого вряду судового гродского обовязуетъ звлаща, где права майдебурского нетъ, ижъ мають и повинни будуть на врядахъ своихъ *мистра*, то есть *ката* (по чеському „кат“ зветься: „kat“, і „mistr“) . . . *жебы сторона поводова* (žebŭ strana povodová) не ищучи и ненабываючи ката зъ иныхъ

мestь, могла его заразъ на томже врьде ку виконанню сказання врьдового мети . . .“

Арт. 6: „ . . . Дети або крeвные того замордованого мають сущдмъ околичнымъ того жъ часу, а потом и врьду оповедати и ожаловати и инъстыкговати або фольдровати (*fedrovati*) на каждого такового мордера“. (Як і в арт. 9, Розд. XI, ред. 1566 термин „фолдровати“ вжито в протилежному значінні: не „покривати“, а „переслiдувати“).

Арт. 15: „ . . . Унесенемъ . . . одно з *зуфальства* (*zoufalství*) або *опильства* (*opilství*) . . .“

Арт. 18: Титул: „О *запалячих* (*zapalovač*) мѣсть и домовъ“.

Арт. 28: „ . . . Уморилъ (*umoriti* — замучити), або ослепил, *охромил* (*ochromil*) и на чомъ кольвекъ *уломнымъ* (*ulomný-m* — покаліченням) учинилъ“.

Арт. 35: „Иж слуги врьдовы *оправцы* (*oprávce*)“.

Розділ XIV. Арт. 30: (О караню чужоложства) „ . . . Панна . . . которая бы на сторону *вшетечне* (*všetečně* — распутно) мешкала, на которую повиннымъ по отцы и *по мечу* вольно будетъ инъстыкговати“ („ро меі“ — термин, що в чеському праві означає родичів по батькові і взагалі мужеського коліна).

Арт. 31: („О караню зводниць“) „ . . . Зысковъ *спросныхъ* (*sprostých*, публичних, ганебних, огидних) богу и людемъ почтивымъ обрыдлыхъ . . . для зыску своего *спросного* . . . для *спросности* (*sprostosti*) телесное . . . за намоваи *зводницъ* (*svodnice*) внивечъ в *спросное* а *вшетечное* (*sprosté a všetečné*) помешканье . . . обочаються . . .“

Арт. 32: „О забитью бенкарта (*pankhart*)“.

Наведемо, далі, кілька артикулів, що маютьсѣ в обох редакціях Литовського Статуту — 1566 і 1588 р.:

а) Розділ I, арт. 13 ред. 1566 р. і Розд. I, Арт. 17 ред. 1588 р. „О фальшованью монеты, о мындзех“. „О мынцах и о золотарехъ“.

„Техъ, хтобы монету нашу фальшоваль и *безъ воли нашео* переправоваль и обрѣзоваль, такъ тежъ *мындзаре* (*мынцары* — 1588 р. — *minciř*), которые золото и серебро и иншую матерію належачую и прислухающую ку *мынцы* (*mince*) *фальшовали бы, зливали*, мешали ку пожитку своему и *ку шкоде речи посполитое*, а того бы се на нихъ *досветчноо*, тые мають быти на *горле огнемъ караны безъ милосердья*, потомуужъ и золотары, которые золото, серебро *фальшуютъ*, и межи того мешають медь, цынь, або оловъ, а въ томъ былибы дознаны, тогда сами на *горле огнемъ мають быти караны* . . .“

Порівняймо з арт. 432 *Zřízení zemské* р. 1500: „*Nalezli wuobec za práwo: jakož někteří swéwolně proti všemu práwu ne-*

sprawedliwé minci naši tepú a falšují, nam i všemu králowstwi k veliké škodě, takowé všecy mince zapowiedáme, aby brány nebyly; pakli uswědčen kto bude a nebo dopaden byl, ježtoby takowé peníze mezi lidi wnašel, takowý každý aby kázán byl a pomstu trpěl, tak jakož na falešnika slušie“.

Тут маємо повну аналогію норми і санкції що до охорони державної монетової регалії, а також тотожність термінології.

б) Розділ IV. Арт. 11 ред. 1566 р.: „О книгахъ земскихъ, въ каждомъ повѣтъ гдѣ будутъ хованы“.

„...А розѣзджаючися (судді) мають тые книги (земські) вложити и заховати въ скрыню мощную за тремя замками, отъ которыхъ одинъ ключъ будетъ у судді, другой у подсудка, а третій у писаря, а печатями своими запечатывати мають ...“

Розд. IV. Арт. 11 ред. 1588 р.: „...А кгда роки отъсужоны будутъ, тогда по выволанью роковъ мають книги еще немней трехъ дни лежати, при которыхъ мають быти неотъезжаючися судья, подсудокъ и писарь для сознанья уписованья и выписовъ бранья для иныхъ потребъ шляхетскихъ. А розъеждаючи се мають иншы перъвшихъ роковъ книги вложити и заховати въ скрыню мощную за трима замками (і далі, як в ред. 1566 р.)... Але книги тыхъ одныхъ судовыхъ роковъ, съ которыхъ по отъсуженью ихъ будутъ розъеждчатъ, мають быти у писаря земского, яко врадника присяжного аж до другихъ роковъ судовыхъ, а то для порадного справованья и на чисто переписанья книгъ... А кгда трои роковъ отъсужены будутъ, тогда по отправенью четвертыхъ роковъ, вжо тые sprawy прошлыхъ троихъ роковъ въ одны книги черезъ писаря знесены и вязаны быти мають ...“

Порядок заховання судових книг „під трьома замками і ключами“ знаходимо також в Статуті кор. Владислава II з р. 1423, в арт. 14-му: „А тыи книги имѣють быти за тремя ключи замкнуты: одынъ ключъ имѣть имѣти судья, другой подьсудокъ, а третій земскій писарь; и одному безъ другого негодится тыхъ книгъ отмыкати. А частокротъ потребують зъ тыхъ книгъ праведныхъ списковъ; а про тожъ судья, коли жъ... узритъ часть подобній, имѣть... волать служебникомъ явнѣ, ижъ подъ такимъ повѣтомъ и у такому мѣсяцу и у такой день книги правыи... отворены и вложены: кому потребно будетъ списковъ, тотъ поидеть“.

Цей артикул взято з арт. XIII statuta Wartensia 1423 р.

Наведені вище артикули містять такий порядок збереження земських судових книг в Литовсько-Руській державі: Книги знаходяться в певному, безпечному місці, навіть в „міцній скрині“ під трьома замками, чи ключами: судді, підсудка й писаря. Одчиняються книги для записів і для виписів в певні дні: під час судових сесій і протягом трьох днів після них. Статут 1588 р. додав дуже важливі пояснення до цього правила: таким порядком зберігаються не всі

книги, а лише за попередні роки і вже закінчені; щож до книг за три останні роки й книги поточного року, то вони знаходяться в розпорядженні земського писаря для запису поточних справ і для переписки. Лише по закінченні 4-го року книги за останні роки переходять у фонд книг закінчених, що повинно зберігати за трьома замками.

Аналогічний порядок збереження земських книг, але більш, як на сотню літ раніше Статуту кор. Владислава II і на 350 літ раніше Литовського Статуту 1588 р., існував в Чехії, де земські книги з'явилися в I-й полов. XIII в.

В „*Majestas Carolina*“, глава XXVII міститься слідуюче правило: „*Haec, que forent super hereditatibus et causis finitis jam compositae, quas ut moris fuit antiquitas, sigillatas prius per supremum camerarium, supremum czudam seu iudicem et burgravium castri Pragensis ac terrae notarium, in sacristia cathedralis ecclesiae Pragensis volumus custodiri*“. (Codex juris bohemici, vol. II, p. 2). А в „*Sententiae a iudicio terrae latae*“ — додатку до „*Officium regni Boemiae circa tabulas*“ кінця XIV в. (Codex juris bohemici, vol. II, p. 2; vol. III, p. 2) маєть таке правило: „*Většie dsky mají býti uzavřité na Praze, pode třmi zámky pánův tři dřeveřečených (komorník, sudí, písař zemský), a nikdy nemají otevřeny býti, než na suché dny, když páni na súdeň na plnem sedie...*“ Далі додано, що з постанови суду, писарь земський має в своєму розпорядженні книги поточного року і „*quaterní od rokův do rokův*“. Менші „*dsky rohoonné*“ і записові книги на суми до 100 коп мають бути відкриті кожного дня.

Отже, як бачимо, між правилами Статутів і старочеськими існує повна аналогія не тільки в основі, але й в подробицях. Особливо це треба сказати відносно арт. 11 Статуту 1588 р., який в часті, що торкається обов'язків земського писаря, повторює правило *Sententiarum a iudicio terrae*, причому, не вживаючи термину „*quaterní*“, всеж таки говорить про книги, в які „*справи прошлыхъ трьохъ роковъ*“ на 4-й рік „*въ одны книги черезъ писаря знесены и вязаны быти мають*“. З огляду на те, що земські книги в Чехії були заведені ще в I-й полов. XIII в. і що правила про порядок їх збереження були записані в XIV в., можна припустити, що з Чехії правила були перенесені до Польщі, а потім і до Литви та знайшли свою формулюровку в Статутах Вартському і Литовському.

в) „*Poenā parricidii*“. В Литовському Статуті ред. 1529 р. Розділ VII, арт. 14 сказано: „Иж коли бы хто отца своего роженного або матку забилъ: тотъ горло и честь свою тратить“.

Зовсім відмінну норму знаходимо в пізніших редакціях Статуту. Розділ XI, арт. 16 ред. 1566 р. „О забойцахъ отца и матки“. „Уставуемъ, естлибы хто отца або матку свою изъ якое заметы („запаметалости“ в ред. 1588 р.) забилъ, якимъ колвекъ обычаемъ

родича свого о горло приправиль; тогды таковый сынъ або дѣвка, которая причиною своею родича своего о горло приправила, не только горломъ маеть быти каранъ, але й почитивость и вси имѣнья („и маетность“ — ред. 1588 р.) тратить, и такового смертию („карностью“ в ред. 1588 р.) и *потварностью* (*potvornost'* — надзвичайність, ганебність) ганебною маеть каранъ быти: по рынку возечи и клещами тѣло его *торзати* (*trhati* — щипати, рвати), а потомъ у мѣхъ *скураный* (*měch skoraný*), усадивши до него пса (*psa*), кура (*kuha* — півня), ужа, котку (*kotek*, *ka* — ката), и тоє все посполу въ мѣхъ завезавши, гдѣ поглубей до воды утопити; тѣмъ же обычаемъ и помочниковъ его, которыхъ поволаеть або на ныхъ правомъ будетъ переведено, маеть быти караны . . .“

Похождення цієї надзвичайно цікавої і для побутових обставин Литовсько-Руської держави незвичайної норми, як ми гадаємо, таке. В *Digestax Юстиніанових* — Lib. 48, Tit. IX, 9, мається така норма: „*Poenā parricidii more majorum haec instituta est: ut parricida virgis sanguineis verberatus deinde culleo insuatur cum cane, gallo gallinaceo et vipera et simia: deinde in mare profundum culleus jactatur*“¹⁾. Ця стародавня норма римського права (*more majorum*) була рецепована потім німецьким мійським правом, власне правом Магдебурським. В старовинному процесі *juris municipalis* нового міста Праги ця римська норма сформулована так: „*Insitus culeo cum cane et gallo gallinaceo et vipera et simia et inter eas ferales angustias comprehensus serpentium conterebrniis misceatur, et ut regionis qualitas tulerit, vel in vicinum mare vel in amnem projiciatur*“²⁾ (під текстом зроблено цитату: „N. 27 Dist. 3.“, то значить: „*Liber Distinctionum oder Der vermehrte Sachsenpiegel*. Книга Магдебурського права, що була складена в 2-й полов. XIV в. невідомим автором з Мішні і була у вжитку нового міста Праги).³⁾

В мійському праві старого міста Праги, що розвилось на основі права Нюрнберського, давньої римської норми немає. До отцевбивства приміювалися звичайні норми, як до вбивців підступних (*aukladných*). Славнозвісний Павло Колдин в арт. IV, глави XXVII своєї книги: „*Artikulové práv městských*“ з р. 1579 пише: „*Kteréhožto (parricidii) pokuta taková od starodavna u Římanův byla; že takový vražedník do pytle se psem, s kohoutem, s hadem a s vopici zašit a do moře aneb do jiné vody uvřzen byval*. Мы, šetřice obyčje a pořadku království českého, při vraždách a mordich takto se podle práva chovati budeme . . .“: Глава XXX: „*Mordýř oukladný má předkem k koni přivázan, potom po uličech smýkan byti a potom do kola vpleten* . . .“⁴⁾

¹⁾ H. Jireček: *Codex juris bohemicus*, т. IV, р. 5, стр. 73.

²⁾ H. Jireček: *Právnícký život* . . . , стр. 210.

³⁾ *Codex juris bohemicus*, т. III, р. 3, sec. 2, pp. 322—324.

Порівнюючи наведений вище арт. 16 Статуту ред. 1566 і 1588 р. з нормами римською і чеськими, можемо спостерегти, що норма Статуту має в основі норму римську, але замість биття різками (*virgis sanguinis*) взято з норми чеського мійського права „воження по вулицях“ і „торгання“ тіла кліщами, причому термин „*zmýkati*“, який дослівно значить „волочити“, в Статуті замінено іншим чеським термином „*trhati*“ — щипати, рвати, а також і „*smí-kati*“. Ціла фомуліровка статуткової норми про отцевбивство носить явні сліди чеської юридичної мови, як по складу цілого тексту і окремих речень, так і по вжитій термінології, виключаючи, хіба, заміну гада — вужем та малпи — котом, яку зробили редактори Статуту, примінюючись до місцевих умов життя.

Підводячи підсумок фактичним даним, добутих при порівнянні Литовського Статуту з пам'ятниками старочеського права, можемо зробити такі висновки.

Що торкається змісту, то, як видно з наведених прикладів, Литовський Статут містить в собі певну кількість норм, які уявляють або повну отождність з відповідними нормами старочеського права як в нормативній частині, так і з точки погляду санкції, або ж аналогію з точки погляду змісту й мети закону. Ці приклади дають підставу зробити висновок, що редактори Литовського Статуту не тільки були ознайомлені з пам'ятниками старочеського права, але й використали їх при редакції Статуту, іноді в більшій, іноді в меншій степені.

Щож торкається мови й термінології, то наведені числені приклади запозичення чеських юридичних термінів і навіть цілих речень стверджують, що мова Литовського Статуту дуже близька до старочеської актової мови як по складу, так і по лексичному матеріалу. Деякі артикули Статуту по своїй конструкції й по мові уявляють з себе, ніби то, переказ з чеської мови на мову литовсько-руську з домішкою „руських“ слів та виразів (крім наведених раніше артикулів Статуту, також арт. 11 і 20 Розд. I та інші). З окрема, що до юридичної термінології, то треба сказати, що редактори використовували старочеську термінологію різними способами: вони брали чеські термини і писали їх „руським“ письмом без жадних змін, строго додержуючись чеської транскрипції, або ж робили деякі зміни в транскрипції, наподобляючи до литовсько-руської актової мови. В інших випадках редактори перекладали чеські термини на литовсько-руську мову, ставлячи іноді поруч перекладу і чеський термин. Деякі з чеських термінів, особливо ті, що були взяті з іншою транскрипцією, або з деякими змінами, могли бути запозичені не безпосередне з чеського тексту, а з польської мови, яка в свою чергу запозичила їх з мови чеської і певним способом модифікувала.

Щоб в'яяснити цей факт і внести відповідні поправки, довелося знайдені в Литовському Статуті чеські слова й термини порівняти ще й з відповідними термінами польськими. Ця додаткова праця дала слідуючий матеріал, який для зручності ми розбили на такі групи:

а) В Литовському Статуті знаходяться чеські слова, яких не має в польській мові і які були взяті до Статуту без жадних змін, або з незначними змінами: повод — *póvod*, отпор — *otpor*, дел — *díl*, спадывати — *spadnouti*, налез — *nález*, немоцный — *nemocný*, приточити — *přitočiti*, менити, нил — *mieniti*, nil, мужобойца — *mužebojce*, невеста (дівка, жінка) — *nevěsta*, наместник (товариш, помішник злодія) — *náměstek*, суд, суды (бочки) — *sud*, застрел — *zastřel*, сверпепа — *sveřepice*, следник (пес) — *slidník*, пощваньє — *pošťvanie*, увийстити — *újistiti*, стрых — *strych*, фалдровати — *fedrovati*, особа легка — *osoba lehká*, облуженьє — *obluzení*, zufальство — *zufalství*, уломный — *ulomný*, оправца — *opravce*, вшетечне — *všetečné*, спросный — *sprostý*, забавеньє — *zabavení*, та инш.

б) Чеські слова, які є і в польській мові, але які були запозичені з додержанням чеської транскрипції: костельный — *kostelný*, kościelni; вено — *věno* (чеськ.), *wiano* (польск.); сведки — *svedci*, *swiadki*; шиковати — *šikovati*, *szikować*; почтивость — *poctivost*, *poctliwość*; зганити на чести — *zhaněti na cti* (п. *zganeti*) — писалося б: акганити); рука уята — *uťatá*, *ucięta*; поглавли — *pohlaví*, *połgłowi*; шауцн — *šacuňk*, *szacunek*; неопатрне — *neopatrně*, неопатрнїє; близность — *blížnost*, *bliskość*; рукоємство — *rukojemství*, *rekojemstwo*; оправити škodu — *opravit*, *poprawiti*; легкость — *lehkost*, *lekkość*; не сступуючи — *ne sstupující*, *zstępującą*; охромити — *ochromiti*, *ochromić*; выволати — *vyvolati*, *wywolać*; казити — *kaziti*, *kazić*; долов — *dolov*, *na dół*; укравом — *úkradem*, *ukradkem*; шкодовати — *škodovati*, *szkodować*; прильбица — *přilbice*, *przyłbica*; продлуженьє — *prodlužení*, *przedłużenie*; поблудити — *poblouditi*, *pobłądić*; корчемник — *krčemník*, *karczemnik*; грач — *hrač*, *gracz*; торпати — *trhati*, *targać*; ноздра — *nozdra*, *nozdrze*; светский — *světský*, *swiecki*; посароу — *posahou*; нешпорный (година) — *nešporný*, *niesporny*; і др.

в) Чеські слова були перекладені на литовсько-руську мову і вжиті іноді поруч з перекладом:

„Nález“ — „зисканье судове“; *přirozeným* — прирощеном або тубольцомъ; „потварностью ганебною“ (*potvornost* — ганебність); „з жалю и форсунку“ (*fresuňk* — жалъ); „mistra“ — „мистра“, то єсть „ката“; змова або спикненьє — *spiknění*, від *spiknutí*; въ почтьє меръномъ (*měrný*), скромномъ.

г) Чеські слова, які мають однакову транскрипцію в польській мові: статеk — *statek*, *statek*; шкодный — *škodný*, *szkodny*; моц — *moc*, *moc*; ранний — *ranný*, *ranny*; выправеньє — *vypravení*, *wyprawienie*; поспѣшный — *pospěšný*, *pośpieszny*; уставичне — *usta-*

vičné, ustawicznie; близость — blizkost', blizkość; безецник — bezecnik, bezecnik; шафар — šafář, szafarz; гуф — houf, huf; пицованье — picování, picowanie; лежа — leža, leża; кглейт — gleit, glejt; кацерство — kacierzství, kacerstwo; жаль — žal, žal; обцованье — obcování, obcowanie, і др.

д) нарешті чеські слова, перенесені до Статуту в польській транскрипції:

Фальшер — falečník, falszerz, бенкарт — pankhart, bękart; фольговати — folkovati, folgować; посельство — poselství, poselstwo; гелм — helm, hełm; мынца — mince, minca; скробати — škrobati, skrobać; неиспорная година — niesporny; ощен — ošter, oszczep; потварный — potvorný, potworny; запалач — zapalovač, zapalacz, зводница — svodnice, zwodnica.

Росподіл чеських термінів і слів по зазначеним групам стверджує нашу думку, що запозичення редакторами Статуту було зроблено двома шляхами: безпосереднє — з чеської мови і з чеських пам'ятників, і посереднє — з польської мови. Той же факт, що в Литовський Статут були взяті чеські термини, яких немає в польській мові, або термини з чеською транскрипцією, дає нам право зробити висновок, що *редактори Литовського Статуту не тільки добре були ознайомлені з старочеською актовою мовою і з пам'ятниками чеського права, але що вони мали ці пам'ятники в руках і користувалися ними безпосереднє при редакції Литовського Статуту.*

VI.

Сліди впливів старочеського права в литовсько-руському процесі.

Між литовсько-руським судовим устрійом та судочинством і старочеським мається багато спільних рис, аналогій і тотожностей. Як у чехів, так і в Київській Русі, а потім в Литовсько-Руській державі судова функція належала спочатку громаді — вічу, потім — князеві та княжим урядникам, дали — суддям з участю представників населення, нарешті, суддям з участю деяких упривілюгованих верств населення. Коли порівняємо судовий устрій Чехії XIV—XV в. з судовим устрійом Литовсько-Руської держави XVI в., то знайдемо багато подібного. Вищому земському суду чеському відповідає почасти по складу, почасти по компетенції вищий господарський суд панів — ради; чеські місцеві суди і поправи відповідають литовським судам земським і городським. Як в Чехії, так і в Литовсько-Руській державі були суди спеціальні: дворський, межний — підкоморський, не кажучи вже про суди міщанські в містах з Магдебурьським правом та суди панів над їх підданими.

Що торкається самого процесу, то тут ми знаходимо не тільки

аналогії, але й впливи і запозичення. Як у чехів, так і на Литві в XV—XVI в. карний процес не було ще відділено від процесу цивільного: головну роль у спрах на суді грала сторона поведова, ушкоджена, а держава не вмішувалася в процес і не виділяла інтересів публичного порядку від інтересів приватних. Держава вмішувалася лише тоді, коли спор переходив до суду для винесення судового вироку, коли треба було допомогти цей вирок виконати, коли являлася потреба охорони населення від алочинців, признаних судом, або від таких, які ухилилися від кари. Пригадаймо, напр. аналогічні норми Литовського Статуту (арт. 3, 29, 31 Розд. VII) і § 39 Řádu práva zemského, § 425 Zřízení zemského 1500 р. про виволання таких злочинців з землі, про обов'язок переслідування їх, заборону допомоги та инш.

Процес починав повод, ушкоджений, занесенням скарги до судових книг і „позовом“, в чеському процесі — „přonem“, яким позваний, погнаний іменем уряду закликався до явки на суд, „на право“, на певний „рок“ (судовий срок). Як позов, так і погон записувалися в судові книги і доручалися позваному через возного, а в чеському процесі через коморника. В чеському процесі необхідно було перевести, нормально, три погони, на різні строки; в литовському процесі так само позваного викликали до трьох разів, на різні строки, останній раз на „рок завитий“. Неявка до суду позваного в чеському процесі тягла за собою те, що повод одержував певні вигоди від своєї явки на суд, так зване „právo stané“, а иноді і задоволення свого позову; в литовському процесі неявка позваного на суд, без поважних причин, також тягла за собою втрату ним справи: позваний мусів „за невихід шкоду платити“. Виконавчі і допомогіві органи судові — вижі, возні, коморники — виконували й инші доручення суду: вони оглядали тіло забитого, рани побитого, обводили шкоду, ув'язували в маєтки, фігурували на суді, як достовірні свідки, записували свої „зінання“ в судові книги. Ось як, наприклад, записано „зінання“ возного в рішенні Луцького городського суду р. 1596 по справі про шкоди, заподіяні козацькою сотнею Лободи: „И то все (шкоду) заразом на вряде тутошнемъ „оповѣдавши“, и возний, обведши, оказавши и осведчивши, до книгъ городскихъ луцкихъ записати даль.“ (Архив ЮЗР., ч. III, т. I, XXXV). А в § 54 Řádu práva zemského читаємо: „Najprvé tu škodu má úředníkům Pražským opovědieti, a komorníka vzieti, a jemu tu škodu ukázati. Potom má vzieti komorníka jiného na přon, a to ve dsky vložit.“ Актові судові книги на Литві, як і dsky zemské в Чехії відігравали аналогічну роль судових протоколів, в яких записувалися видатніші судові акти, від позову починаючи і кінчаючи судовими вирокami та їх виконанням. Як було вже зазначено, правила, що торкалися ведення і переховування актових книг на Литві, були складені на зразок правил чеських.

Детальне порівняння чеського та литовсько-руського процесів виходить за межі нашої теми. Тому спинимось лише на окремих процесуальних інститутах обох процесів та на процесуальній термінології.

Як було вже зазначено вище (стор. 23) в чеській процесуальній термінології існують термини, що утворилися від старослов'янського термину „лице“; „ličiti, obličiti, doličiti“, а також „ličení, přeličení“; останні термини і тепер означають судовий процес в тій його стадії, яка відбувається перед судом. Ці старочеські термини були у вжитку і в Литовсько-Руській державі, і, що цікаво, ми знаходимо їх в актах громадських, копних судів XVI—XVII в. Так, наприклад, в акті з р. 1583, записаному в Луцькі гродські книги, читаємо: „Здавна о шкоды вшелякие зъ Рожищаны... на границу, або где кольвекъ шкода, там схоживалися *личити*, а тепер до нас на *ликъ* вийти і... справи слушное дати не хотили“ (Иванишевъ: Древнія сельскія общины. Додаток III.). В акті з р. 1630 читаємо: „Люди вси, што кольвекъ въ селѣ Плотницы, на тую копу першую выходили и *обликъ* зъ себе дали... Опить, *облику* межі собою чинили“ (Акты Виленск. Археолог. Комиссии, т. XVIII, ч. 271). У вирощі копного суду з р. 1629 записано: „Будучи намъ особамъ звыш поименованым, всим везваным и зебранным, водлуг стародавнего права, звичаю копного отъ подданныхъ Григ. Липлянского, на *поличю*, то есть на суд копный“ (Архив ЮЗР., ч. IV, т. 1, док. XVIII). От же, як бачимо, термини „личити“, „поличе“, „облик“ в литовсько-руських судових актах вжито в тому ж значінні, в якому вони вживалися і в чеському процесі.¹⁾

По термінології старочеського права, судді свій вирок „знаходять“ і „виносять“ (*potaz naleznú a vynesú*). Тому пам'ятники права чеського, як, наприклад, *Zřízení zemské*, вживають виразу: „*Nalezli wuobec za právo*“, звідки й самий вирок судовий одержав технічну назву „*nález*“. Цей термін старочеського права перейшов і до литовсько-руської юридичної мови та вживався в судових актах. Напр., в мировому акті з р. 1595 між зем'янами Барсуковими та Марком Журовицьким, між іншим, написано: „Пан Марко дал нам за наши наклады и за выречене вечистое близкосте жон наших... з *налезку*... тихъ же пановъ вышеписанных 40 коп грошей.“ (Архив ЮЗР., ч. VIII, т. 4.) В акті копного суду з р. 1594 записано: „и чтобы они судомъ своимъ водлугъ стародавнего обычаю *вы-*

¹⁾ Ір. Черкаський в II-му томі своєї праці: „Громадський (копний) суд на Україні-Русі XVI—XVIII в.“ (Збірник Соціально-Економічного Відділу УАН. Київ 1928, ч. 14, ст. 287—288), вищенаведені термини цілком помилково виводить з слова: „лік“, „лічити“ (рахувати). По транскрипції актів слово „лік“ пишеться „лик“, „личити“ (а не „лічити“, як пише Черкаський). Пень цього слова не „лік“ (рахунок), як думає Черкаський, а „лице“, від якого слова походять термини чеські й українські: „личити“, „обличити“, „злодій обличний“, „злодій приличний“.

налезли". (Акты Виленск. Археолог. Комиссии, т. XVIII, ч. 141.) В акті копного суду з р. 1611 сказано: „Э виналезку и декрету копного" (там же, ч. 205). Подібний зміст має і такий вираз акту копного суду з р. 1562: „Естли ми зъ винайдення врьядового усказано будеть (як в чеському: „винайдуть і винесуть"). Чеський термін „nález" просто перекладено на литовсько-руську мову словом „винайдення“.

З появою писаних законів та кодексів, а також з ускладненням життя виникла потреба допомоги на суді сторонам через юридичних дорадників та оборонців. Як чеський, так і литовсько-руський процес дозволяв мати таких дорадників, які звалися: речниками, поручниками, прокураторами, взагалі особами „умощованими". Сторони видавали їм повноважність — „моц" вести справу перед судом, виграти її чи й програти. Основна формула уповноваження в старо-чеському праві містила в собі термін: „na zisk i na stratu". Наприклад, Vyklad práva zemského pána Ondřeje z Dubé, § 7: „Leč by, maje co činiti, poručníky swe sobě zjednal a zdělal na první neb na druhý rok svědčeni, tiť mohu místo pohnaného odpověď dati na zisk i na strátu". § 29 Zřízení zemské 1500 r. „Pówod i pohnaný mohú poručníky každý k swe pří na zisk i na strátu udělati." § 255: „Swe pře poručiti na zisk i na strátu."

З наведених прикладів бачимо, що, при зміні інших слів, формула: „na zisk i na strátu" завше лишається без жадної зміни, що показує важливість її в судовому уповноваженні й усталеності через загальне признание. Ця формула без жадних змін перейшла і до литовсько-руської правничої термінології в значинні дуже важливої частини судового уповноваження. В судовому акті з р. 1541 читаємо: „Пан Богдан Юрага на тые дела ку жалобе и ку отказу на жалобу стороны противное установил отъ себе речникомъ Павла Островского, даючи ему моцъ зуполную на зыскъ и на страту водлугъ права".¹⁾ В документі з р. 1540: „Князь Янь Липъка Ольтариста Свирской установил отъ себе речникомъ Яковецкого, даючи ему моцъ зуполную поступувати въ праве противъ пана Льва Роского о земли костельные и подвязуючися всю его справу, зыскъ и страту, приняи и моцно ховати водлугъ права".²⁾ В акті з р. 1552 написано: Ганна Станиславова дає уповноваження синові своєму, Валентину, на ведення справи її на господарських комісіях і на право „копное", „в гвалтех, боех, грабежах, в забранью земель" і інш.: „давамъ ему въ моцъ зыск и страту".³⁾ Закріпившись

¹⁾ Ст. Борисенко: Утворення професійної адвокатури в Лит.-руський державі. Праці Комісії для вивчення західно-руського і укр. права. УАН., т. III. Київ 1928, ст. 139.

²⁾ Там же, ст. 139.

³⁾ Акты Виленск. Археолог. Ком., т. XVIII, ч. 2; теж ч. 3, 4, ч. 183 і 185. Ч. 198: „а пан Крыштоф Карлович моцъ дал на зыскъ и на страту".

в судовій практиці, формула: „на зиск и на страту“, була, нарешті, внесена і в Литовський Статут, ред. 1588 р. В арт. 56 Розд. IV („О злеценые речи и о данью мочно“) постановлено: „... Маает речнику своему реч свою к мовенью у права алетити листом своимъ отворонимъ... и въ томъ листъ... поменивши речи, о што идетъ... на позовъ указати и *моць на зыскъ и на страту* доложити“.

— В старовинному процесі словянському, як і в давньому процесі римському, часто вживався особливий рішеннячий спосіб доказу у формі закладу. Сторона ставила заклад на доказ правдивості всіх своїх тверджень, чи своїх прав, а друга сторона заклад приймала, або не приймала. Інститут закладу об'єднував, уніфікував в простому, всім зрозумілому спорі про закладену річ часом складні й поплутані юридичні відносини між сторонами. Сліди цього давнього процесуального порядку знаходимо в чеському процесі у формі „Vdanie“.

Порядок „Vdanie“ виложено в *Majestas Carolina* (CVII), в *Rádí práva zemského* (§§ 56—60), у *Vyklaďi na právo česke zemské pána Ondřeje z Dubé* (§ 16), в книзі *Starého Pána z Rožmberka* (§§ 259—291). Коротко кажучи, Vdanie складалося з того, що спорячі сторони, ставши на спорній землі, повод — *правою*, а позваний — *лівою* ногою, починають спор таким чином, що повод, звертаючись до суду, проголошує своє право на землю, або на винагородження шкоди, заподіяної на цій землі, а позваний йому заперечує, заявляє своє самотійне право і на доказ свого твердження — „*вдає*“, тоб то закладається на 300 пенезів, потім на 600, на 900 і, нарешті, „*вдає*“ „*na ohřeb*“ (*Rád práva zemského*, § 56: *Póvod, neb jeho poručník... má vstúpě nohů pravů na tu dědinu říci: Poslové slyšte, že tento (pohnaný)... tuto mí škodu učinil... a ty škody mám od něho za sto hřiven stříbra*“; § 57: „*Tehdy pohnaný takež se má obnažiti... má na tuž dědinu vstúpiti levů nohů, a má říci: Slyšte poslové, tato diedina jest má a ne jeho (póvoda), a tohoto póvoda vzdávám úředníkom Pražským ve třech stech penězích*“; § 58: „*Tehdy póvod má říci: „Slyšte komorníci! jáť sem jej pohnal, jáť jej vzdávám úředníkom Pražským ve třech stech penězích*“). (Потім сторони закладаються на 600 пенезів, в тпере — на 900 пен.). „*Tu červé a posledně pohnaný má říci: „a jať jej dávám na ohřeb*“; а повод takéž die: „*jáť jej také vzdávám na ohřeb*“). Вже пам'ятники XIV в. ріжно тлумачили вираз „*na ohřeb*“, що само по собі свідчить про старовинне походження цієї форми закладу. („*Tuto pilně znamenaj, co jest to ohřeb. Jedni praví, že kterýby propadl a při svú strátil před úředníky Pražskými, má otsúzen býti hrdla i zboží, jakoby byl již pohřben; neb ohřeb česky vzní jako pohřeb. Druzí pravie, že ohřeb jest rok položený státi před úředníky, а ktožby jej zameškal, jiné viny nemá, než aby strátil hrdlo i zboží; protož jeho ne-*

slušie ižádnému zameškati. Třeti pravie, že ohřeb jest summa těch peněz, v kterýchž sě vzdávají úředníkóm až do dvanádsti set“.)

„Vdání“ вживалося не у всіх справах, лише при спорах земельних, про порушення володіння та про шкоди на полі, в лісі та в інших угіддях. Воно мало силу і значіння найсильнішого, „зупольного“ доказу і заміняло всі інші правні докази. Просте „vdání“ і „на ohřeb“, як свідчить пан Ondřej z Dubé, проіснувало в Чехії до кінця XIV в. („Wyklad na právo české zemské“, арт. 16: „O wdanie a o ohřeb: a titot' póhonowe posledný již tyto časy ne jdú.“)

В литовсько-руському процесі знаходимо звичай вживати на суді заклад, як спосіб останнього, рішаючого доказу. Напр., в судовому листі воеводи Троцького Монвида по справі між Круповичами і Ба-стунями з р. 1444 читаємо: „и сіи Круповичи металися о томъ зъ 20 рублей“.¹⁾

В акті з р. 1495 записано такий випадок закладу перед вел. князем Литовським: „Литавор, маршалок... а пан Юрь Илинич перед вел. князем... у стола викинулись Его милости со ста рублів на том...: Пан Юрь рек: если я не доищуся з obu сторон Мѣри ріки сіножатеи а борти судеревної... дам я вел. князю сто рублів грошей. А пан Литавор рек: если... я на то доводу не вчиню... ино я дам его милости сто рублів грошей.“²⁾ В судовому акті з р. 1511 читаємо: „... А пани Крупская перед нами (господарем) доводъ чинила и слалася на светки съ тысяча рублев грошей, штожъ то земля, на которой тая церковь стояла... звечная ея и церковь ея теж.“³⁾ А ось ще один дуже цікавий приклад закладу на копному суді. Року 1592 копа розбірала спор про бортну сосну. В копному вироді, між иншим, записано: „А бортникъ пана писаревъ поведиль: если дей то есть сосна твоя, приставъ дей *приставку* и укажи дей где клеймо твое? А подданий пани Павловое Тишиное, *приставивши корову-приставку* и взошодши на сосну, назначил зверху и зысподу поведаячи: заколите тут, на томъ месцу, яко дей назначиль... и если дей не найдете клейма моего, нехай дей *при той сосне и со пчелы и корову свою, которую мѣ поставиль, трачу*.“ Клеймо не було знайдено на вказаному місці і копа присудила: „тую сосну и съ пчолами и корову, приставку его, при пану писару зоставити и на вечность присудили.“⁴⁾ В Уставних грамотах вел. кн. Олександра київським міщанам р. 1494 і Київській землі р. 1507 судовий заклад іменується: „видачка“ від слова „видати“, яке й по формі наближається до чеського „Vdání“.⁵⁾

¹⁾ Акты Южной и Зап. России, т. I, 22.

²⁾ М. Любавский: Областное дѣленіе и мѣстное самоуправленіе Лит.-руск. госуд., ст. 685.

³⁾ Литовская Метрика. Русск. Историч. Библиот. т. XX, ст. 755—756.

⁴⁾ Акты Виленск. Арх. Ком., ч. XVIII, ч. 124.

⁵⁾ Акты Западн. России, т. I, ч. 120 і т. II, ч. 30.

Поруч з закладом в грошах чи в інших предметах в литовсько-руському процесі вживалися символічні акти „ставлення, приставлення шапки“, „ноги до ноги“, „голені до голени“. Що до приставлення шапки, то в судових актах XV—XVIII вв. воно означалося в таких виразах: „и на то шапки приставили“ (Акты Ю. и Зап. Россіи, т. I, ч. 232), або „ставили шапку до светковъ“ (Акты Виленск. Археолог. Ком., т. XVIII, чч. 13, 35, 36, 63, 71, 86, 141, 147, 183—186, 223, 234). Звичай „ставити шапку“ вживався не лише в копному суді, але у всіх чисто судах Литовсько-руської держави аж до вищого суду панів — ради і господаря включно. Звичайно сторона „ставила шапку“ і при цьому посилялася на свідків; противна сторона або „приставляла“ свою шапку, що означало згоду, прийняття закладу, після чого справа вирішувалася на підставі зізнання свідків, або ж одмовлялася „шапку приставити“, що й тягло за собою втрату справи на суді. „Ставлення шапки“ завше вважалося вищим „зупольним“ доказом і в більшості випадків вигравав справу той, хто вживав цього доказу. Ставлення шапки символізувало, по перше, ставлення до закладу певної суми грошей. „Гадалося, як пише М. Любавський, що в шапці знаходиться сума закладу.“¹⁾ Дійсно, в акті р. 1590 читаємо, що на Городненському земському суді позивач Захар заявив: „я ставлю шапку з двунадцати грошей до його светков.“ І позваний, Каспар, теж приставив шапку.²⁾ З другого боку ставлення шапки символізувало також заклад більш серйозний, заклад „голови“ (шапка, як символ голови), себ то життя. Що й така форма закладу вживалася на практиці в Литовсько-Руській державі, про це свідчить акт Гродненського суду з р. 1539. Позваний, Конюх, заявив: „готовом... з горла моего... если он той лист мій... з печатью і з подписом руки моей од них принесетъ, я досить горло трачу.“ І ставив шапку до позивачів. „Хаим теди свою шапку з траченням шиї приставил.“³⁾ Ставлення шапки „з траченням горла, шиї“ дуже наподоблює останній спосіб чеського „Vdanie“, що звався „na ohřeb“.

Ще більше, ніж ставлення шапки, нагадує чеське „Vdanie“ другий символічний акт литовсько-руського процесу, а саме: приставлення сторонами „ноги до ноги“ і „голені до голени“. Цей акт в практиці зустрічаємо досить рідко: з числа 448 судових актів, переважно копного суду, опублікованих в т. XVIII Актів Виленської Археолог. Комісії, тільки в двох документах згадується про цей акт. В першому (ч. 63) з р. 1582 при розгляді копою справи про злодійство... „Пилип... мовил до старца Микиты...: естлижъ то будетъ неправда, же того онъ (Микита) мне не поведаль, тогда въ томъ

¹⁾ Общественное дѣленіе... , ст. 685.

²⁾ Акты Виленск., т. XVIII, ч. 180.

³⁾ Акты Виленск. Археол. Комиссии, т. XVII, ч. 52. Див у І. Черкаського, ст. 358.

моя нога а его нога, пока то на него слушнымъ доводомъ доведу... Обачивши то старцы и вся копа, ижъ того Пилипа слушное свѣдѣство и смелое постановене ноги зъ ногою...“ Другий випадок стався р. 1624 (док. ч. 241) також на копному суді в справі покражі корови. Коли жінка Івана Струги перший раз зізнала, що знає злодія, а вдруге відмовилася від своїх слів, то люди панів Большаків, які чули від жінки Струга про злодія „хотечи довести... што то одъ нее слышали, свою голень и ее ставили“... Аналізуючи ці приклади, ми перш всього повинні зазначити аналогію між „ставленням ноги до ноги“, „голені до голені“ і ставленням поводом — правої, а позваним — лівої ноги в чеському „vdánie“.

Хоч в наведених прикладах з литовсько-руських актів говориться лише про „приставлення моєї а його ноги“ та про „ставлення своєї та її голені“, але тому, що сторони повинні були стояти лицем до суддів, щоб судді їх бачили й чули, ставлення ноги до ноги без зміни позиції відносно суду могло бути фактично переведене лише в той спосіб, що одна сторона (позивач) ставила *праву* ногу, а друга (позваний), що стояла поруч, щоб приставити свою ногу до ноги першої сторони, не міняючи при цьому позиції відносно суду, себ то стоючи лицем до суду, мусіла приставити *ліву* ногу: тоді лише ноги сторін були „приставлені“ одна до другої, тоді лише „голені“ їх торкалися одна другої. З цих простих міркувань виходить, що і в литовсько-руському процесі спорячі сторони, приставляючи „ногу до ноги“, *ставили одна — праву ногу, а друга — ліву*. Коли до цього ще додати, що „ставлення ноги до ноги“ в литовському процесі вважалося за доказ „слушний“ і „сміливий“, як в чеському процесі „vdánie“, то будемо мати повну аналогію між „ставленням ноги до ноги“ і чеським „vdánie“.¹⁾ —

З інших процесуальних актів, які, правдоподібно, з чеського процесу перейшли до практики Литовсько-Руської держави, спинимося на способі забезпечення доказу і „лица“ (corpus delicti) при покражі коней і скоту. В § 88 Řádu práva zemského мається таке правило: „Kdyžby kto komu koň nebo jiné dobytče bezpravně držal, nebo u zloděje koupil, a on jej z toho chtěl pohoniti, tento řád má zachovati: Má úředníkům opovědieti, že jest své dobytče optal, a má prositi komorníka, aby mu byl vydán na ohledání tohoto dobytče... A když to dobytče ohledá, má jemu kus ucha uřezati i zachovati, a rok má oběma položiti, aby stála před úředníky“.

В литовсько-руському процесі цей спосіб „мічення“ коней і скоту носить назву „личковати“, або „лицовати“, тоб то — означити, як „лице“. В Литовській Метриці під р. 1510 записано господарський вирок в такій справі: „Сам пан... Жаловала намъ боярыня

¹⁾ Проф. Р. Лашенко: Копні суди на Україні. Збірник Правничої Комісії Наукового Т-ва ім. Шевченка. Ч. 2. Львів 1927, стор. 14—18.

господарская, на имя Рузена, на людей Пашка Нацевича, на имя Сташа и на его сыновъ, штожь дей они человека моего, на добровольной дорозе перенемши, розбили и ограбили. И мы спытали Сташа: што къ тому за отпоръ маешь? И онъ рекъ: правда есть, панове, поймалъ еси того человека съ конемъ своимъ. И Розана рекла: правда, панове, есть: поймалъ онъ того человека моего, але изъ егожь коньми, а иныхъ коней никакихъ злодейскихъ есми не видала. И мы спитали того Сташа: коли ты поймалъ того человека, *лицовалъ ли еси того коня, рѣзалъ ли еси ухо, далъ ли еси за люди?* И онъ рекъ: не лицовалъ есми того коня, а уха есми не рѣзалъ. Ино намъ ся видѣло, што онъ человека Рузанина не гораздо ималъ и вязалъ". (Литовская Метрика, I. Русская Историческая Библиотека. Т. XX, стор. 40, док. ч. 38.) В документі з 3 червня 1510 р. записано: „Самъ панъ... Жаловалъ намъ человекъ кн. Войтъха, бискупа Виленского, на имя Венцеславъ, на слугу пана Станиславовое Мацевича на Лаврина: споткавши, панове, на добровольной дорозе мене самого связалъ и коня моего власного *зличовалъ и ухо вѣрзалъ*. И мы спитали Лаврина: што еси къ тому отпоръ маешь? И онъ рекъ: правда, панове, есть, смылился есми, не въ своего коня вклепался...". (Тамже, стор. 42, док. 41.) Цей порядок „личкування“ вживався і на українських землях. В зізнанні возного генерального, п. Вербского, перед урядом Луцьким, р. 1596, записаному в Луцькі гродські книги, сказано, що возний, по дорученню повода, вимагав, щоб „тые кони украдени“ через нього возного, „*личковать допущено было*“. Але йому вдалося зличкувати лише трьох коней, позвані не дозволили личкувати більше коней і возного прогнали. (Архив ЮЗР. ч. III, т. I, док. 33 і 34.) Крім коней, скоту, на Україні „личкували“ також і птицю (різали лапки) і „лице“, або „лично“ передавали возному для збереження до права.¹⁾

Крім вищенаведених прикладів аналогій та запозичень, в литовсько-руському процесі і в судовій практиці існувало досить інших правил, звичаїв та інститутів, аналогічних або й тотожних чеським; значна частина їх була вже одмічена при розгляді Литовського Статуту.

VII.

Сліди впливів старочеської мови в литовсько-руських актах.

В литовсько-руських актах, записаних в Литовській Метриці та в судових земських і гродських книгах, найбільше з XVI в., маються виразні сліди впливу чеського права й актової мови. Прослідити по цим актам вплив чеської мови на мову литовсько-руську було б

¹⁾ Проф. Р. Лашенко: Конні суди на Україні. Львів 1926, ч. I, стор. 58.

дуже цікаво, але така праця не входить в завдання цієї розвідки. Тому ми обмежимося наведенням тут, для прикладу, витягів з декількох актів, спинивши увагу, головним чином, на юридичний термінології.

В „міновному листі“ з р. 1542 панів Бубнових з паном Михайлом Васил'євим, писарем господарським, на маєток Бубнове, між иншим, зазначено, що обмін маєтку Бубнова на маєток Вечини було переведено „фримарком“. Цей же вираз зустрічаємо і в листі королеви Бони того ж року. Листа склав писарь короливи Валеріян, каноник Виленьський.¹⁾ По змісту цитованих актів виходить, що під словом „фримарк“ треба розуміти спосіб міни маєтку на маєток, без спеціальної оцінки їх. Термін „фримарк“ вживався і в чеській юридичній мові для означення міни без оцінки. Так, напр. в книзі IV „O právních země české Viktorina“, глава III. „O trhu“ читаємо: „Mezi lidmi všelikých řaduow a obchoduow počatek kupowanie od *frymarkuow* a směn znihl jest“.

В досить давньому акті з р. 1503 читаємо: „Слуги путные Дорогожицкого повета, на имя Путятичи... пришедши предъ право Дорогичское, ни кимъ не принужаны, а ни намовены, але съ *трезвою порадою приятелей своихъ*, предку моему Онтоњу Греку... спустили, дали, записали и на вечность у книги увели отчину свою село Рѣпки...“²⁾ Також у „венівій записи“ Мойсея Чуватовича Туличовського з р. 1533 читаємо: „Визнаваю самъ на себе тым моим листом каждому доброму, кому будетъ потреба того ведати, або чтучи его слышати, ижъ з волі Божое *из намови приятелей моихъ*...“³⁾ Вирази актів: „съ трезвою порадою приятелей своихъ“ і „з намови приятелей моихъ“ можна було б зрозуміти буквально, себ то, що і Грек, і Туличовський, один — продаючи отчину, другий — записуючи віно, радилися з своїми „приятелями“. Але таке розуміння тексту актів не може пояснити, чому Грек і Туличовський записали до акту про свою раду з приятелями? В чеських актах XV в. ми також знаходимо подібні вирази, як, наприклад, у віновому запису з р. 1422 читаємо: *Ja, Friduš ot hory Kutny wyznawam tiemto listem všem wuobec, kdež čten neb slyšan bude, že s swi dobrí woli a s přátelskú řádú zapsal sem a moci zapisuju...*“ (Archiv Český, vol. II, C. V. Wypisy ze starých desk zemských. Sv., p. 55.)

Але в чеському праві під іменем „приятелів“ розумілися *близькі родичі*, напр., в арт. 492 Zřízení zemské 1500 р. читаємо: „*Pakliby bratři ne mela, tehdy na najblížšeho přítele jejího...*“ От же тепер стає ясным, що той, хто бажав зробити віновий запис на своєму маєтку, себ то — має обтяжити маєток, чи продати „отчину

¹⁾ Архив ЮЗР. ч. VIII, т. 4, ст. 249.

²⁾ Литовская Метрика, т. I. Кн. I., ч. 161.

³⁾ Архив ЮЗР. ч. VIII, т. 4, ст. 142.

свою“, повинен добути згоду своїх родичів, еventуальних спадкоємців. Через те „порада“ чи „намова“ приятелів-родичів була обов'язковою і тому включалася в самий акт. Обидва литовсько-руські документи дослівно наводять чеський термін „порада приятелів“. Вираз „с порадою приятелів“ внесено і в Литовський Статут 1529 р. Розд. IV, 18 і Розд. V, 7.

— Тільки що наведений приклад показує, як доцільно можна використати чеську юридичну термінологію при тлумаченні неясних термінів литовсько-руських актів. Примінюючи цей же метод, спробуємо нитлумачити тут ще один темний і двозначний термін: „*гайний суд*“, який дотепер тлумачили лише дослівно.

В одному документі з р. 1680 про копний суд (Акты Виленской Археологической Комиссии, т. XVIII, № 426) записано заяву возного, Міхала Яневича про те, що його запросив пан Сам. Заборовський „на кону суду гайного“ (*bylem użyty na konę sądu gajnego od imsci S. Zaborowskiego*). Копя засудила підданого п. Загоровського, призвищем Гриця Мастютича, за злодійство „горлом скарати“. Пан Загоровський, „бачучи, що суд копний — слухний і правий... злочинця того, Гриця, в очах того суспільства й згромадження зрікся, і, підлягаючи судові, одправу, згідно з правом, на горло чинити позволив і допустив. Тільки противна сторона, не знати для чого, над тим хлопом одправи чинити не хтіла й оного зараз не взяла... і той хлоп не знати де подівся. Тоді, щоб те його мосці напотом шкодити не могло, на їх (противну сторону)... о таке безправ'я протестував.“ Посилаючись на цей документ, проф. Р. Лашенко писав: „Головним чином такими пунктами, такими місцями, де здавна збиралися копи, були околичні *гаї*, яруги, урочища... на це вказують акти. Так, напр. в одному з старих судових актів про копні суди копний суд навіть і зветься „судом гайним“, від слова „гай“.¹⁾ Рівно ж і Ір. Черкаський, посилаючись на той же документ, пише, що назва копного суду, іноді, вказує на місце зібрання — „в гаю“ (суд гайний).²⁾ Таке ж саме тлумачення терміну „гайний“ дала ще раніше О. Єфименкова.³⁾ Названі автори витлумачили вираз „гайний суд“ від слова „гай“, не звернувши, навіть, уваги на те, що в акті не має прямих вказівок, щоб копа та дійсно одбулася в *гаї*.

Що таке тлумачення слова „гайний“ являється хибним, це видно з того, що копи, які дійсно збиралися в *гаях* чи біля *гаїв*, в документах не іменуються „гайними судами“. Напр., в документі р. 1619 сказано: „Копя була згромаджена на авиклом коповищі, *под гаєм*“

¹⁾ Проф. Р. Лашенко: Копні суди на Україні. Львів 1926. І. Стор. 11.

²⁾ Ір. Черкаський: Громадський (копний) суд на Україні-Русі. Київ 1928, І, 36—37.

³⁾ А. Єфименко: Народный судъ въ Западн. Россіи. „Южная Русь“. І, 324—369.

хвойовим". (Акты Вилен. Археогр. Ком., т. XVIII. 217.) З другого боку в документах термин „гайний суд“ вживається для означення таких судів, які *ніколи* в гаях не збиралися. Так, в Литовській Метриці, кн. I, між актами 1510 р. під ч. 23 (Русская Историческая Библиотека, т. XX) записано вирок господарський в такій справі: Ковенський міщанин Ян Юр'євич скаржився на міщанина Кейданського Папуса Ровнути за те, що його покійний батько поставив у позваного „сім ластів соли, три постави сукна... котел медний“. Потім батько занедужав, закликав позваного, вчинив з ним рахунок всім річам і тоді написав заповіт: „достомент писал *въ гайномъ правѣ* и *съ права гайного* (магістрат) печать свою мѣстцкую приложили“ (ст. 24—25). В документі з р. 1522 (Кн. II Лит. Метрики, ч. 272) записано: „Небожчик Вицент, золотарь а мещанин Виленский на смертельной своей постели, призвавши *въ домъ* свой войта и присяжники места нашего Виленского, упросилъ себе законне суду, водле обычая права мѣстского, тамъ же передъ тымъ судомъ, ачъ былъ немоцень на теле... учинилъ былъ тестаментъ и остаточное воли своео зраженъе... И который тестаментъ передъ *гайнымъ правомъ*, яко передъ вradoмъ мѣстскимъ уделаный, мы потомъ з моцы зверхности нашео королевское были есмо подтвердили...“

В тій же книзі Метрики під ч. 81 (стор. 636—637) записано королівський вирок в справі армян Дем'яна й Беяти. В акті маються такі вирази: „И пришедши еси передъ лантвойта и бурмистровъ места Луцкого на ратушу *передъ право гайное*, не будучи никимъ принужонъ то созналъ (Беята), ижъ я тебе ни *въ чимъ* не винень; на што я (Дем'ян) *зъ гайного суда* на ратуши взялъ листъ *въ лантвойта* и бурмистровъ подъ мѣстскою печаткою“. На доказ Дем'ян подав до суду зазначеного листа. „А прото нам ся видело, сказано у вироці суду, коли лантъвойтъ и бурмистры места Луцкого *зъ гайного суда* то листомъ своимъ светчать...“ то на цій підставі король знайшов Дем'яна во всьому правим.

Нарешті, в книзі I Лит. Метрики під ч. 136 записано вирок маршальського суду з р. 1514, в якому, між иншим, сказано, що жид міста Городенського, Мордхай Давидович, скаржився на чоловіка Городенського, на імя Хоцука Леоновича: „лентъвойтъ и бурмистры места Городенского сказали тестю моему на немъ *зъ гайного права* полдесяти копы грошей за медъ, который онъ *въ теста* побралъ“ (стор. 179).

З наведених документів виходить, що „гайним судом“, „гайним правом“ (термин „право“ тут вжито в значінні „суд“) названо, по перше, ратушний суд, що одбувався в містах під Магдебургським правом; по друге, що ратушний суд в наведених випадках виконував точно зазначені в документах акти, а саме: засвідчував заповіті (док. ч. 23 і 272), приймав і засвідчував декларативні заяви сторон (док. ч. 81), виносив вироки без виконавчої сили, які потім

служили основою для позову перед іншими судами (док. ч. 136), одним словом виконував акти не позовного порядку, а порядку, який по новітній процесуальній термінології іменуватися порядком охоронного і констатуючого судочинства. Коли ближче придивитися до акту 1680 р. про копний суд „гайний“, то можна запримітити, що цей суд, хоч і виніс вирок, але його не було виконано, та що справа скінчилася протестом, якого склав п. Загоровський через возного для забезпечення себе на майбутнє. Таке пояснення терміну „гайний суд“ можна дати з точки погляду діяльності так званого „гайного суду“.

Що ж торкається слова „гайний“ і його походження, то воно — неукраїнське і не походить від слова „гай“. Слово „гайний“ — взято з чеської мови і походить воно від чеського дієслова „hájiti“, яке означає дію, направлену на охорону, збереження чогось, далі, „hájiti“ означає: оберегати, охороняти. Від дієслова „hájiti“ походить слово „hajný“, яке означає: охоронений, заказаний.¹⁾ Нарешті, від слова „hájiti“ походить слово „hajení“, яке означає уконстатування, організацію чогось, також і охорону. В цьому змісті в мійському праві вжито виразу: „hajení soudu“ мійського, себто уконстатування суду (Extract hlavnějších a přednějších artikulov z práv Saských a nebo Magdeburských vybraných. М. Austina). Таким чином, термин „гайний суд“, „гайне право“, на нашу думку, означає суд, який діє в порядку охоронного і констатуючого судочинства.

Наведемо ще кілька актів, в яких вжито чеських виразів і термінів. В судовому вирокі Пинського гродського суду з р. 1630, між іншим, записано таку заяву „умоценованого“ однієї сторони. Посилаючись на арт. 54 Розд. IV Литовського Статуту 1588 р., він заявив: „если бы чего въ правѣ панства сего не доставало, tedy до другихъ правѣ зъ чужихъ земель выданныхъ *утекатися* маеть, а звлаща въ правѣ земскомъ о чарахъ достатечне не опысуеть, бо тамъ не звыклъ станъ шляхетский *парать* (чеське слово „páratí“ — копатися, займатися чимсь), лечь межи людьми простыми звыкло то бываеть, и до того подаю съ *порядку* права Цесарского (Porządek... В. Гроїцького) листъ двадцатый такоже и на листъ двѣстъ семомъ о чары“ (Акты Виленской Археолог. Комісії, т. XVIII, ч. 267).

В акті копного суду того ж 1630 р. знаходимо ще такий вираз: „уходечи суспыщию во всех людех и для удивья опасного (чеське слово „udivění“)“... суд приняв заявлену оскарженіем апеляцію (там же, ч. 269).

„Веновая“ запись п. Моисея Чуватовича-Туличовського з р. 1533 починається так: „Я... визнаваю самъ на себе тым *момъ листомъ каждому доброму, кому будетъ потреба того ведати, або чтучи его слышати*“²⁾ Цей початок листа, такий характерний для

¹⁾ Ottův Slovník Naučný. Т. X, слова: „hájiti, hajny, haj“. J. Gebauer: Slovník Staročeský. D. I. str. 399—400.

²⁾ Архив ЮЗР., ч. VIII, т. 4, ст. 142.

литовсько-руської актової мови, вживався, як якась загальнопризнана формула проголошення публично для всіх, кому потреба, волі автора листа. Її зустрічаємо без жадних майже варіацій у всіх односторонніх писаних зобов'язаннях, дарствених актах, заповітах, навіть в господарських привілеях, грамотах і т. п. Як видно з старочеських актів, ця ж формула, майже без змін, вживалася і в старочеській актової мові з тією різницею, що в Чехії вживалася вона на 100—200 років раніше. Так в акті з р. 1406 з книги записів м. Праги читаємо: „*My, burmister i konšele i cela obec města Pražského wyznawame zewne temto listem všem, ktož jej užři za nas i za naše buducie . . .*“ (Archiv Český. Vol. I, p. 189). В акті з р. 1422 читаємо: „*Ja, Friduš, ot hory Kutny wyznawam tiemto listem všem wuobec kdež čten neb slyšán bude . . .*“ (Archiv Český. Vol. II. C. V. Výpisy ze starých desk zemských, Sb. I, p. 55, № 5).

Акт з року 1423 починається так: „*Ja, Racek ze Přestavlk seděním v Chlumčanech wyznawam tiemto listem obecne, ktož jej wzrie a nebo čtuze slyšeti budú . . .*“ (Ibidem, p. 56, № 6. Ibidem, № № 7—10).

В гродській судовій книзі Володимирській року 1593 записано лист панів шляхти повіту Луцького, в якому вони закликали панів Володимирських припинити судові справи з причини заколотів і непокою на Волині. Лист починається так: „Вельможные, урожоные, милостивые и ласковые панове и братья наши. *Службы наши братерские ласце вашей милости наших милостивых и ласковых пановъ и брати отдаемы.*“ (Архив ЮЗР, ч. IV, т. 1, док. ч. XVI). Вираз: „службы наши . . . отдаемы“, надзвичайно характерний, без сумніву запозичено з старочеських актів, де він вживається постійно. Напр., в листі з р. 1430 читаємо: „*Službu naši vkažujem, můdři a opatrní přátelé mili . . .*“ (Prasek. V. Tovačovska kniha ortelův Olomouckých. 1896. Olomouc.)

Щоб показати, наскільки старочеська актова мова була близькою й зрозумілою для урядників і взагалі письменних людей Литовсько-Руської держави, наведемо тут, для прикладу, в литовсько-руській транскрипції один чеський приватний акт з початку XV в., а саме заставний запис з 21 березня 1420 р. (Архив Чеський, т. I, ч. 26, стор. 405 — випис з старих актових книг дворських):

„Я, Сігмунд з Лготки визнавам темто листом, ктомж ей узре, неб слышети будов, же исем длужен правого длогу а справедливого двесте коп грошей стребных добрых разу Пражского, словутнему паноши Довешови Гжанему з Гарасова, одвинуд з Хлумаина, и его детем, швагру моему, ктереж то пенize а тен длог запсал сем ему в земске дски, а плнити мам од св. Йірі (Юрія) ныне пристего в рок. Пакли бых ему сверхуписаного длогу несплнил на тен час, тегды ма се увазати з єднем коморником в мой двор и у поплужже ве Лготе, и в лесы, ктереж к тому прислушей, а в Залужи в лиди у мене платне

а в Олешниці в єдного человека, а в рыбник, а в луки, ктерез я ту мам, в том сверхуписанем длугу. Паклибы в те мере про тую валку уредниці в земських деск не седали, а земска права жебы пред се не шла: тегды я вызнавам темто листем а сву добру воли се зволюю, еслиже бых му сверхуименованых пенез двусту коп на ту хвили не сплним, тегды абы се сам увазал сву моци в сверхуименоване дедины и в луки и в рыбники и в платы и цож к тому прислушне; а то слибуи сву добру веру плату ему држети, а проти тому под му чти а веру немаш ниц млувити, а ни мой жадны притель жадну веци, ктераж бы могла вымышлена быти; а пакли бых я цо млувил неб ктеры мой притель проти тому, абы то добри лиде ведали, же кривду проти правды млуви. А того на лепши истоту сву исем печеть з му добру воли к тому то листу казал привесити; а к ме просбе урожени пан, пан Ян Старши з Михалович... (і інші пани) ...на сведоме све печети ... привесли к тому то листу.“ —

Ми мали вже нагоду зазначити (стор. 18) про впливи чеської військової науки й термінології в Литовсько-Руській державі. Як писав Ф. Палацький,¹⁾ чехи перші поставили піше військо на головне місце в армії. Ще задовго до діяльності знаменитого гуситського вождя, Яна Жижки, чехи винайшли спосіб бою при допомозі возів, так звану по чеському: „hradbu vozů“, про яку вже згадає найстарша військова устава чеська („Zřízení vojenské r. 1413“).²⁾ На підставі архивних даних, Ф. Палацький стверджує, що в XV в. слава про бойові здатності чехів, про їх військове уміння рознеслася по цілій Європі, а військова термінологія перейшла до мови інших народів. Для прикладу, Ф. Палацький наводить з давніх документів такі чеські військові термини: *dělo*, *houfnice*, *hakovnice*, *šrubnice*, *tarasnice*, *hakovnice*, *kop'e*, *sudlica*, *oštep*, *kule tesané*, *kulky k tarasnice*, *píštali*, *šipy na dub nasažení*, *šipy na smrkových a dubových střelištích*, *prachu laka*, *kruh olova*, та инш. Такі термини, як: *houfnice*, *píšťal*, *posadka*, *pavezy* були в XV в. прийняті німцями та перетворені ними в: *Haufnützen*, *Haubitzen*, *Bizschälen*, *Passatken*, *Pavesen* (стор. 15—16).

Пояснення цих давніх термінів дав Т. Буріан в статі, надрукованій в *Časop. Česk. Mus.* r. 1836, I, 40. „*Dělo*“ — це гармата на колесах, що стріляла кулями в 16 і більше фунтів. „*Hak*“ — холодна зброя, якою стягали іздця з коня, а також пристрой (вилка) для підтримання гаківниці при стрільбі. „*Hakovnice*“ — мала гармата, або велика рушниця з якої стріляли, поклавши на „*hak*“; „*puhakovnice*“ — мала гаківниця, з якої можна було стріляти без допо-

¹⁾ F. Palacký: O válečném umění Čechův v XV st. Čas. Č. M. 1828. I. Spisy Drobné, t. II, 12—16.

²⁾ Časop. Č. M. 1828, t. I.

моги гаку. „Ručnice“ — рушниця. „Harc, harcovati“ — двубій вояків, наше „герц“. „Harcovnice“ або „harkovnice“ — маленька гармата з кулями в 1½ фунта. „Haufnice“ (очевидно від слова „hauf“ — відділ війська) — гармата на лафеті з колесами; стріляла кам'яними кулями від 25 до 200 фунт. „Pištala“ — пістоль. „Šrub-nice“ — велика гармата для залізних куль. „Tarasnice“ — теж. „Samostril“, що стріляв стрілами. Стріли мали залізний наконечник, який звався „šip“. „Šik, šikovanie, šikovati“ — виготовляти до бою військо. В Литовському Статуті ці термини вжито для означення запису до війська (Розд. II, арт. 4: „Теж уставуєм, иж которий подданий нашъ шиковавшися и попысавшися... с тыми конми и совсим статком, которым ся шиковал“). В давньому пам'ятнику чеської військової науки („Naučení pana Václava Vlčka... kterak se mají šikovati jízdní, pěší i vozy.“ Časop. Česk. M. 1828, II) ось як описано „шикування“ війська: „Sto koní takto máš šikovati: 20 koní v honcích a 30 v posilcích, a 50 v haufci za nimi. Každý haufec jmiti jednoho staršeho aby je vedl; a v tech 50 koní v haufce z každé strany dva střelce v stracencích, dva kopinníky na spíši, tři za nimi, po čtyřech ať jedů za nimi“ (стор. 12). Далі в „Науці“ показано, як шикувати відділи в 200, 300... і т. д. коней, кінчаючи відділом у 8000 коней.

Що чеська військова наука і термінологія були відомі в Литовсько-Руській державі, на українських землях і в козацькому війську, про це маємо докази в історичних актах. Можна думати, що огневу зброю українські землі дістали за посередництвом чехів. Про це свідчать факти, що вся майже номенклатура огневої зброї в Литовсько-Руській державі була запозичена від чехів, а крім того ще й в XVI в. в закладах господарських замків служили пушкарі, переважно чехи.

Переглянувши відповідні документи, переважно Люстрації замків на Україні, ми знайшли такі чеські терміни військової.

В Люстрації Київської землі з р. 1471: „В городе у Веници — пушка а две пищали“ (pištali). Город Чуднів: „На городе три пушки а две пищали“. Город Житомир: „А на городе 4 пушки великихъ, а пять тараницъ“ (tarasnice). Є також „шипи“ (šipy).

В опису подільських замків з р. 1494, написаному латинською мовою, знаходимо такі терміни: „Каменецъ: Machine undecim: 1 magna tarasnicza, 4 — poltarasnicze, 4 — tarasnicze, 2 — poltarasnicze“. Смотрич: „7 — hakovnicze, 1 — foglarek“. (Записки Наук. Т-ва ім. Шевченка, т. VII.) В акті Литовської Метрики з р. 1515, ч. 457: „Замок Кричов: дел болших: пушок железних — 4, а сем пушок московских; полутарасницъ, гаковницъ — 33, ручницъ — 12, гроковницъ“. В Люстрації гор. Овруча з р. 1519: „Шарпантини (серпантини), гаковницы (hakovnice) и всякая бронь (braň) огниста замкова з кулями и порохом“ (Архивъ ЮЗР., ч. VII, т. 2). В Люстрації Київського замку з р. 1545: „Шопа, где дила стоятъ... Клетей спи-

жарних (špižirna) — 4 добрих; патая — ветха, кухня, лазня (lázna i „lazeň“). „Броны (brána — брама) до замку две з баштами под вежами (vež); брона драбстка, брона воеводина. До дел вышей-описаних куль железних... куль серпантиновых, куль гаковничь-ныхъ, — ...шроту (šrotu) железного на кулі...“ (Сборникъ матеріаловъ для исторической топографіи Кіева. К. 1874.)

В люстрації Кременецького замку з р. 1552 читаємо: „Вежъ две, а брана третья. Бронь замковая: дел спижньихъ на колах, добре окованихъ, всих — 14; куля ко всимъ, як гусиное ейце. Куль до дел железних, обливаних свинцом — 6 копъ. Гаковницъ — 10, куль гаковничих — 54. Ручъницъ (ručnice) — 33. Стрельба местъская (střelba městská): гаковницъ — 2, аркабузов — 26, ручницъ — 17. Буркграбій, который уставичне на замку мешкает (ustavičně)“.

Року 1571 возний записав, що на Межирицькому замку кн. Богуша Корецького погоріли: „дѣла, гаковницы, полугаковницы, ручницы, списы, древца, торчины, буклери, гаркабузы...“ (Архивъ ЮЗР. ч. VIII, т. 4.) В люстрації Барського замку з р. 1552 зазначено: „Дело, шрубница (šrubnice), кули тесани, кульки к тараснице, кульки к пицалям“. (Архивъ ЮЗР. ч. VIII, т. 4.)

В акті з р. 1596 записано, що піп Острожський, рідний брат Наливайка, „маючи почоть людей немалый збойцовъ и лулезнцовъ (zbojcův a loupežníkův), съ передникомъ гуфцемъ (houfse) подъ сто человекъ...“ пограбував дім і двір старости Луцького, пана Семаша в Тучині. (Архивъ ЮЗР. ч. III, т. I, ч. 31.)

З наведених прикладів видно, що всі майже термини, які були зазначені Ф. Палацьким і пояснені Буріаном, перейшли на Литву і вживалися в актах і, певне, на практиці, у війську. Треба ще додати, що місцевість „Табор“, де під час гуситських війн збиралися так звані „таборити“ з Яном Жиждою на чолі, дала своє ім'я не лише гуситам-таборитам, але й військовому ладу з возами, який став зватися „табором“. Цей термин перейшов і до українського козацького війська: „стати табором, отаборитися“ — означало пошикувати вози й військо певним способом до бою.

VIII.

Висновки.

Переглянувши фактичні дані чесько-українських взаємин в їх історичній послідовності на протязі Х—ХV вв., ми прийшли до висновку, що в наслідок тісних і постійних стиків обох народів повинні були існувати і певні культурні впливи чеського народу, що стояв на високому культурному рівні, на культуру народу українського, з окрема на його право й писемну мову. Щоб перевірити цей висновок та обґрунтувати його певними фактичними даними з обсягу

права й мови, ми ознайомилися з пам'ятниками старочеського права й мови та порівняли їх з пам'ятниками права й мови Литовсько-Руської держави, головним чином, з Литовським Статутом всіх 3-х редакцій, з пам'ятниками литовсько-руського процесу та з історичними актами XV—XVII вв. Здобуті таким способом факти дають нам право ствердити, що впливи старочеського права й мови на право і мову Литовсько-Руської держави дійсно мали місце в XV—XVII вв.

Найвидатніший законодавчий пам'ятник литовсько-руський — Литовський Статут — складався і двічі потім перероблявся під значним впливом старочеського права і чеської актової мови. Редактори Статуту не тільки були ознайомлені з пам'ятниками чеського права, але вони мали їх в руках при складанні та редагуванні Статуту. Особливо це треба констатувати відносно *Zřízení zemského*, р. 1500, першого офіційного друкованого чеського кодексу. Редактори Статуту запозичили з чеського права значну кількість норм, а ще більше чеських юридичних термінів і виразів. На мові Литовського Статуту в значній степені відбився склад та лексичний запас чеської писемної мови.

Дуже помітні сліди чеських впливів констатовано і в литовсько-руському процесі. Помимо спільности обох процесів що до їх основ та давніх процесуальних інститутів, було виявлено і деякі запозичення, особливо значні в царині процесуальної термінології.

Значний вплив чеської актової мови було констатовано при перегляді актів Литовської Метрики і земських та городських книг. При цьому було зауважено, що впливи чеської актової мови і права в XV в. були незначні; вони збільшилися на початку XVI в. і діяли через цілий XVI в. Протягом XVII в. впливи чеської мови мішалися з впливами польськими, аж поки не були заміщені, в кінці XVII в., впливами польської мови, яка стала офіційною мовою на Литві й на українських землях.

Було також спостережено, що впливи старочеської мови діяли двома шляхами: безпосередне — через литовських, українських і білоруських письменних людей, переважно тих, що займали офіційне становище в Литовсько-Руській державі, а також і через чехів, що перебували на Литві і на Україні та були ознайомлені з місцевою офіційною мовою; і посередне — через Польщу, через польський королівський двір, урядників, панів і шляхту, які в XV—XVI вв. самі підпали міцному впливу чеської мови та вживали її, як мову культурну, більш розвинену, мову міжнароднього значіння.

Який з цих шляхів — безпосередній чи посередній — перемогав в той чи інший момент, це питання мають розрішити філологи та історики мови. Історик права обмежує свої досліді простим констатуванням фактів, добутих шляхом порівняння пам'ятників права й мови, та історично-юридичним аналізом їх.

Résumé.

L'auteur commence son ouvrage par un aperçu historique sur les rapports politiques et intellectuels entre le peuple Tchéque et le peuple Ukrainien depuis le X-e jusqu'au XV-e s. Se basant sur certains faits tirés de cet aperçu l'auteur en déduit que les rapports étroits et constants entre ces deux peuples devaient aboutir nécessairement à l'influence du droit et de la langue tchèque sur le droit et la langue ukrainienne. Pour justifier cette thèse et la prouver par des arguments convaincants l'auteur compare les monuments d'ancien droit tchèque avec ceux de l'Etat Lithuano-Russe du XV-XVII s. s. Car c'est à lui que la plus grande partie de l'ancien territoire ukrainien avait été annexé à cette époque.

Cette partie, la principale de son ouvrage, l'auteur fait précédé d'un bref aperçu historique sur le développement du droit tchèque et d'une description de ses principaux monuments: Statuta ducis Ottonis (XIII s.), Kniha starého pána z Rosenberka (1320-1330), Rád práva zemského (XIV s.), Výklad práva zemského pána Ondřeje z Dubé (XIV s.), O právech země české Viktorina ze Všehrd (XV s.), Zřízení zemské 1500, Zřízení zemská království českého 1530 et 1549, ainsi que de quelques monuments du droit municipal tchèque.

Ensuite l'auteur compare ces monuments avec le Statut Lithuanien dans ses trois rédactions (1529, 1566, et 1588), avec les monuments du droit procésuel lithuano-russe (les actes juridiques de la »Metrika Lithuanienne« et les registres des tribunaux), aussi qu'avec d'autres monuments historiques.

L'auteur tire de cette étude comparative plusieurs arguments qui l'autorisent de faire les conclusions suivantes:

L'influence de l'ancien droit tchèque sur le droit de l'Etat Lithuano-Russe (et en même temps sur le droit ukrainien) se produisait en effet au cours des XV-XVI siècles. Le plus important monument de la législation lithuanienne- le Statut Lithuanien- avait été composé et deux fois refait sous l'influence importante du droit et de la langue tchèque. Non seulement les rédacteurs du Statut connaissaient les monuments du droit tchèque, mais encore ils les avaient en main pendant qu'ils travaillaient à la rédaction du Statut. Ceci est à constater surtout pour le »Zřízení zemské« — premier code officiel tchèque, imprimé en 1500.

Les rédacteurs empruntaient du droit tchèque quantité de normes et encore plus de termes et d'expressions juridiques. La structure et le fonds lexique de la langue tchèque ont pénétré d'une façon frappant le texte du Statut Lithuanien.

On a trouvé également des traces évidentes de l'influence tchèque dans la procédure lithuano-russe du XVI-XVII s. s., notamment dans la constitution des tribunaux, dans les institutions de la procédure et dans la terminologie procédurale, ainsi que dans les documents historiques du XVI-XVII s. s.

L'influence tchèque s'est propagé par deux voies différentes: l'une-directe par les hommes lettrés lithuaniens, ukrainiens et blanc-russiens, ou bien par des différents fonctionnaires d'Etat, ainsi que par les tchèques habitant la Lithuanie et l'Ukraine qui connaissaient la langue officielle, et-d'autre - indirecte- par la langue polonaise qui elle-même subit l'influence décisive de la langue tchèque au XV-XVI s. s. Laquelle de ces voies prévalait pendant le moment donné, cette question doit être résolue par les linguistes. L'historien du droit doit limiter ses recherches à la simple constatation des faits, tirés de la comparaison des monuments du droit, et à leur analyse historique et juridique.

ЗМІСТ.

	Сторінки
<i>Передмова .</i>	3
I. Чесько-українські стосунки і впливи X—XV в.	5
II. Елементи старослов'янського права в давнім праві чеським	21
III. Короткий огляд розвою старочеського права в X—XV в.	24
IV. Огляд пам'ятників старочеського права	28
V. Сліди впливів старочеського права й мови в Литовсько-руській державі	38
1. Статут кор. Владислава II. 1423 р.	39
2. Судебник кор. Казимира 1468 р.	40
3. Литовський Статут: в редакції 1529 р.	41
в редакції 1566 р.	52
в редакції 1588 р.	54
висновки	60
VI. Сліди впливів старочеського права в Литовським процесі	62
VII. Сліди впливів старочеської мови в литовсько-руських актах	70
VIII. Висновки	78
Résumé	80
